T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

KUŞAKTAN KUŞAĞA KADIN VE ÇOCUK EMEĞİ BAĞLAMINDA ŞANLIURFA'DAKİ İSOT(BİBER) ÜRETİMİ ÖRNEĞİ

ASLI TOKGÖZ

185225016

ŞANLIURFA-2021

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

KUŞAKTAN KUŞAĞA KADIN VE ÇOCUK EMEĞİ BAĞLAMINDA ŞANLIURFA'DAKİ İSOT(BİBER) ÜRETİMİ ÖRNEĞİ

ASLI TOKGÖZ
185225016

DANIŞMAN
PROF. DR. SEDAT BENEK

ŞANLIURFA-2021

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Sedat BENEK danışmanlığında, Aslı Tokgöz'ün hazırladığı **""**"Kuşaktan Kuşağa Kadın ve Çocuk Emeği Bağlamında Şanlıurfa'daki İsot(Biber) Üretimi Örneği"**"** konulu bu çalışma 02 /07 /2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

□ Oybirliğiyle / □ Oy çokluğu ile

		İmza
Danışman	: Prof. Dr. Sedat BENEK	……..
Üye	: Prof. Dr. Saniye DEDEOĞLU	……..
Üye	: Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ	……..

Bu tezin Coğrafya Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN

Enstitü Müdürü

Bu çalışma: HÜBAK Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No: 21076

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların **kaynak** gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	185225016
Adı/ Soyadı	Aslı TOKGÖZ
Anabilim Dalı/ Programı	Coğrafya Anabilim Dalı / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	"Kuşaktan Kuşağa Kadın ve Çocuk Emeği Bağlamında Şanlıurfa'daki İsot(Biber) Üretimi Örneği"

SOSYAL ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen**"** Kuşaktan Kuşağa Kadın ve Çocuk Emeği Bağlamında Şanlıurfa'daki İsot(Biber) Üretimi Örneği**"** çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin, …./…./20… tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % **%22**'tür. Ayrıca …… çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,

2- Kaynakça hariç

3- Alıntılar hariç/dâhil

4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü …… çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

...../...../202...

Aslı TOKGÖZ

İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. …../…../202…

Prof. Dr. Sedat BENEK

(İmzası)

ÖZET

KUŞAKTAN KUŞAĞA KADIN VE ÇOCUK EMEĞİ BAĞLAMINDA ŞANLIURFA'DAKİ İSOT(BİBER) ÜRETİMİ ÖRNEĞİ

TOKGÖZ, Aslı

Yüksek Lisans Tezi

Coğrafya Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Sedat BENEK

Temmuz, 2021, 132 sayfa

Çocuk işçiliği sorunu dünyanın birçok toplumunda olduğu gibi Türkiye'nin de en önemli toplumsal problemlerinden birisidir. Çocuk işçiliğine neden olan faktörler ülkeden ülkeye değişiklik gösterebileceği gibi temel sebepleri genel anlamda benzerlik göstermektedir. Yoksulluk, göç, işsizlik, eğitim düzeyi, nüfus artışı ve geleneksel aile bakışı gibi birçok faktör çocuk işçiliğine neden olmaktadır. Çocuklar ailelerinin içinde bulunduğu yoksulluk nedeniyle erken yaşlarda işgücü piyasasına dâhil olmak zorunda kalmaktadır. Bu durum ise çocuk işçiliğinin kuşaklararası sürmesine neden olmaktadır.

Çocuk işçiliğinin bir nesilden diğerine geçme durumunu açıklamayı amaçlayan bu çalışma, çocukluk döneminde işgücü piyasasına dâhil olan bireyleri ve onların çocuklarını kapsamaktadır. Çalışma kapsamında araştırmada isot üretiminde çalışan kadın işçilerin verileri incelenerek çocuk işçiliğinin kuşaklar arası kalıcılığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda isot üretiminde çalışan 24 kadın, 28 çocuk ile toplamda 52 kişiyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu bağlamda, çocukluğunda isot (biber) üretiminde çalışmış olan kadınların çocukluk dönemlerindeki çalışma koşulları, çalışma sürecini nasıl değerlendirdikleri ve kendi çocukluk döneminde çalışmanın kendilerine ne tür zararları olduğu ve çocuk işçiliğine bakış açısının ne olduğu üzerinde durulmuştur. Araştırma alanı Şanlıurfa'nın merkez Haliliye ilçesine

bağlı Karşıyaka ve Sırrın mahalleridir. Her iki mahallede isot üretimi yoğun olarak yapılmaktadır. Çalışmada yöntem olarak anket ve derinlemesine mülakat yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonunda görüşülen kadınların tamamının çocukluk döneminde çalıştığı görülüştür. Küçük yaşlarda çalışma hayatına dâhil olan kadınların çocuklarının da çalışıyor olması bu çalışmanın en somut bulgularından birisidir. Ayrıca, araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlarda kadınların ve çocukların yoksulluğu daha derin yaşadığı gözlenmiş ve işçilerin büyük bir kısmının ekonomik sıkıntılar nedeniyle işgücü piyasasına erken yaşlarda dâhil olduğu saptanmıştır. Çalışma hayatına erken yaşlarda dâhil olan kişilerin birçok sorun ile karşılaştıkları gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Emeği, Kadın Emeği, Yoksulluk

ABSTRACT

THE EXAMPLE OF ISOT (PEPPER) PRODUCTION IN SANLIURFA WITHIN THE CONTEXT OF WOMEN AND CHILD LABOR FROM GENERATIONS

TOKGOZ, Asli

Master's Thesis

Department of Geography

Advisor: Prof. Dr. Sedat BENEK

July, 2021, 132 pages

The problem of child labor is one of the most important social problems in Turkey, as in many other societies in the world. While the factors causing child labor may vary from country to country, the main causes are generally similar. Many factors such as poverty, migration, unemployment, education level, population growth and traditional family view cause child labor. Children have to be included in the labor market at an early age due to the poverty of their families. This situation causes the intergenerational continuation of child labor.

This study examines the transfer of child labor from one generation to the other generation. It covers individuals and their children who are included in the labor market during childhood. Within the scope of the study, the intergenerational permanence of child labor was tried to be examined by examining the data of female workers working in isot production. In this context, face-to-face interviews were conducted with 24 women, 28 children and a total of 52 people working in isot production. In this context, the working conditions of women who worked in isot (pepper) production in their childhood, how they evaluated the working process, what kind of harms working in their childhood were for them and what was their perspective on child labor were emphasized. The research area is Karşıyaka and Sırrın neighborhoods in the central Haliliye district of Şanlıurfa. In both neighborhoods, isot production is intense. Survey and in-depth interview methods

were used as the method of the study. At the end of the study, it was seen that all of the women interviewed worked during their childhood. One of the most concrete findings of this study is that the children of women who are involved in working life at a young age are also working. In addition, in the results obtained within the scope of the research, it was observed that women and children experienced deeper poverty and it was determined that a large part of the workers were included in the labor market at an early age due to economic difficulties. It has been observed that people who are involved in working life at an early age face many problems.

Keywords: Child Labor, Women's Labor, Poverty

KUŞAKTAN KUŞAĞA KADIN VE ÇOCUK EMEĞİ BAĞLAMINDA ŞANLIURFA'DAKİ İSOT(BİBER) ÜRETİMİ ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	III
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XII
TABLOLAR LİSTESİ	XIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ANALİZİ

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	4
1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
1.3.ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ	6
1.4. ARAŞTIRMA ALANI VE SOSYOEKONOMİK ÖZELLİKLERİ	7
1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	9

1.6.KAVRAMSAL ANALİZ 10
1.6.1. Emek Kavramı 10
1.6.2. Çocuk ve Çocukluk 15
1.6.3. Çocuk Emeği 20
1.6.4. Kadın Emeğine İlişkin Kavramlar 24
1.6.4.1. Ücretsiz Kadın Emeği 25
1.6.4.2. Ücretli Kadın Emeği 28
1.6.5. Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu 29
1.6.6. Enformel Sektör 34
1.7. KURAMSAL ANALİZ 37
1.7.1.Oscar Lewis'in Yoksulluk Kültürü Teorisi 37
1.7.2. Nurkse'nin Yoksulluk Kısır Döngüsü Teorisi 40

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA, TÜRKİYE'DE KADIN VE ÇOCUK EMEĞİ

2.1. DÜNYADA KADIN EMEĞİ 42
2.1.1. Dünyada Enformel Sektörde Kadın Emeği 43
2.2. TÜRKİYE'DE KADIN EMEĞİ 43
2.2.1. Türkiye'de Enformel Kesimde Kadın Emeği 48
2.2.2. Şanlıurfa İlinde Kadın Emeği 50
2.3. DÜNYADA ÇOCUK EMEĞİ 52
2.3.1.Çocuk Emeğinin Bölgesel Dağılımı 53
2.3.2.Çocuk Emeğinin Sektörel Dağılımı 53
2.3.3.Çocuk İşçiliğinin Yaşa Göre Dağılımı 54

2.3.4.Çocuk İşçiliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı 55
2.4.ULUSLARARASI YASALARDA ÇOCUK EMEĞİ İLE MÜCADELE POLİTİKALARI 55
2.4.1.Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 55
2.4.2. ILO'nun 138 Sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşmesi 56
2.4.3. ILO 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi 57
2.5. TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ 57
2.6. ÇOCUKLARI ÇALIŞMAYA İTEN NEDENLER 62
2.6.1.Yoksulluk 62
2.6.2.Eğitim Düzeyi 63
2.6.3.Geleneksel Bakış 64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. İSOT ÜRETİMİNDE KADIN EMEĞİ 66
3.1.1. İsot Üretiminde Çalışan Kadınların Temel Sosyo-Demografik Bilgileri 66
3.1.2.Kadınların Eğitim Durumu 69
3.1.3.Kadınların Çocukluktaki Çalışma Süreci 71
3.1.4.Kadınların Çalışma Süreci İle İlgili Bilgiler 74
3.1.5.Kadınların Çocuklarının Çalışması İle İlgili Tutumları 83
3.2.İSOT ÜRETİMİNDE ÇOCUK EMEĞİ 86
3.2.1.İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Temel Sosyo-Demografik Özellikleri 86
3.2.2.Görüşmeye Katılan Çocukların Eğitim Durumuna İlişkin Bilgiler 87
3.2.3.İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Çalışma Nedenleri 90

3.2.4.İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları 91
3.2.4.1. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların İşe Başlama Yaşı 91
3.2.4.2. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Çalışma Süreleri 92
3.2.4.3. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Ücretleri 95
3.2.4.4. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Çalışma Ortam ve Koşulları 96
3.2.4.5. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Karşılaştıkları Riskler 101
3.2.5.Çocukların Geleceğe İlişkin Beklentileri 107
3.3.GENEL DEĞERLENDİRME 108
SONUÇ 113
KAYNAKÇA 116

KISALTMALAR

BM	Birleşmiş Miletler
BMGK	Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IPEC	Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Uluslararası Programı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TDK	Türk Dil Kurumu
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCO	Birleşmiş Miletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dünyada Cinsiyet Farkına Göre İşgücüne Katılım Oranı (2017-2018) 42
Tablo 2: Dünyada Bölgelere ve Cinsiyete Göre Enformel Sektörün Durumu 43
Tablo 3: Türkiye ve OECD Ülkelerinde 15-64 Yaş Arası Kadın İşgücü Dağılımı (%) 44
Tablo 4: Kurumsal olmayan nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu (2014-2019 yılları arası) 44
Tablo 5: İşgücüne Dâhil Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücüne Dâhil Olmama Nedenleri (Bin) 46
Tablo 6: Eğitim Durumuna göre İşgücüne Katılma Oranı (%) 47
Tablo 7: İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları (Bin Kişi) 48
Tablo 8: Kadınların İstihdam edilenlerin yıllar göre işteki durumu (Bin Kişi) 48
Tablo 9: Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (%) 50
Tablo 10: TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa-Diyarbakır) İşgücü Durumu(2014-2019) 50
Tablo 11:TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa-Diyarbakır) İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları (2014-2019) 51
Tablo 12: Dünyada Yıllar İtibariyle Çocuk Emeği (5-17 yaş, 2000-2016) 52
Tablo 13: Çocuk Emeğinin Bölgesel Dağılımı (5-17 yaş, 2016) 53
Tablo 14: Çocuk Emeğinin Yaşa Göre Dağılımı, 2016 55
Tablo 15: Çocuk Emeğinin Cinsiyete Göre Dağılımı, 2016 55
Tablo 16: Ekonomik Faaliyette Çalışan Çocuklara İlişkin Temel Göstergeler (5-17 Yaş, 2019) 58
Tablo 17:Eğitime Devam Durumuna Göre Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar (5-17 Yaş, 2019) 59
Tablo 18: Ekonomik faaliyet koluna göre çalışan çocuklar (5-17 yaş, 2019) 60
Tablo 19: İşteki Duruma Göre Çalışan Çocuklar (5-17 Yaş, 2019) 60
Tablo 20: Yaş Grubu, Cinsiyet ve İşyeri Duruma Göre Çalışan Çocuklar (5-17 Yaş, 2019) 61

Tablo 21: Görüşmeye Katılan Kadınların Sosyo-Demografik Bilgileri 67
Tablo 22: Görüşmeye Katılan Çocukların Bilgileri 86

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Araştırma Alanının Lokasyon Haritası 8
Şekil 2: Çocuk Emeğinin Sektörel Dağılımı (5-17 yaş, 2016) 54
Şekil 3: Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocukların Çalışma Nedeni (5-17 Yaş, 2019) 59
Şekil 4:Çalışma Ortamlarında Fiziksel Sağlığı Olumsuz Etkileyen Faktörler (5,17 Yaş, 2019) 61
Şekil 5: Çalışma Ortamında Etkileyen/Etkileyebilecek Elverişsiz Faktörler (5-17 yaş, 2019) 62
Şekil 6: İsot Üretim Alanında Leğen Taşıyan İşçiler 80
Şekil 7: İsot Üretim Alanında Çalışan Anne ve Kızı 80
Şekil 8: İsot Üretim Alanında Çalışan Anne ve Kızı 84
Şekil 9: Gece Evlerinin Önünde İsot Üretimi Yapan Bir Aile 94
Şekil 10: İsot Üretim Alanında Güneşten Korunan Çocuk İşçi 97
Şekil 11: İsot Üretim Alanında Güneşten Korunan Bir İşçi 97
Şekil 12: Üzeri Branda İle Kapatılan İsot Üretim Alanı 98
Şekil 13: İsot Üretim Alanındaki Tuvalet 100
Şekil 14: İsot Torbalarını Çeken Çocuk İşçi 102
Şekil 15: İsot Üretim Alanında Çalışan Çocuk İşçi 103
Şekil 16: Leğen Taşıyan Çocuk İşçiler 103
Şekil 17: İsot Üretim Alanında Çalışan Çocuk İşçiler 104
Şekil 18: İsot Üretim Alanında Çalışan Çocuk İşçi 105
Şekil 19: Makina Başında İsot Çekmek İçin Bekleyen Çocuk İşçiler 107

GİRİŞ

Çocuk işçiliği, dünya toplumlarının hemen hepsini yakından ilgilendiren bir olgudur. Bilindiği üzere çocuk işçiliği, tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de birçok toplumun mücadele etmek zorunda kaldığı en önemli toplumsal problemlerden birisidir. Uluslararası Çalışma Örgütü, 2017 yılında yayımladığı "Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)" adlı araştırmasında dünyada yaklaşık 151 milyon çocuk işçi bulunduğunu belirtmektedir. Günümüzde çocukların işgücüne katılımı her geçen gün artma eğilimi göstermektedir. Çocuk işçiliğinin günümüzün en önemli sorunlarından birisi haline gelmesinde başta yoksulluk, göç, işsizlik, eğitim düzeyi ve geleneksel aile bakışı gibi birçok faktör etkili olmuştur. Çocuklar ekonomik nedenlerden dolayı çok erken yaşlarda çalışma hayatına dâhil olmaktadır. Bu durum, çocuğun fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal gelişimine zarar vermektedir. Çocuk işçiliğini konu alan birçok çalışma çocukluk döneminde çalışmanın çocuklar üzerinde uzun vadeli birçok olumsuz etkisi olduğunu belirtmektedir.

Çocuk işçiliği çocukların eğitime erişimlerinin önündeki en önemli engellerden birisidir ve bu durum çocukların geleceklerini tehdit etmektedir. Eğitim sürecinin dışında kalan çocukların yetişkinliklerinde yoksul olma olasılığı daha yüksektir. Yoksulluk, düşük eğitimle; düşük eğitim, düşük ücretle; düşük ücret, kötü yaşam koşullarıyla yakından ilişkilidir. Bu durum, yoksulluktan yoksulluğa bir kısır döngüye sebep olmaktadır (Miller, 2006, s. 2'den akt: Karayılmazlar, 2006, s. 214). Yoksulluk döngüsü içerisinde sıkışan çocuklar yoksulluklarını kendi çocuklarına miras bırakabilmektedir. Dolayısıyla çocuk işçiliği kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmayla çocuk işçiliğinin bir nesilden diğerine geçme durumuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

"Kuşaktan Kuşağa Kadın ve Çocuk Emeği Bağlamında Şanlıurfa'daki İsot(Biber) Üretimi Örneği" adlı tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Kavramsal ve kuramsal çerçeveyi oluşturan birinci bölümde öncelikle emek kavramının nasıl tanımlandığı ve tarihsel süreçte nasıl bir değişim gösterdiği genel hatlarıyla incelenmiştir. Daha sonrasında;

- Çocuk ve çocukluk kavramlarının geçmişten günümüze nasıl değişikliğe uğradığı ve çocuk işçiliği kavramlarının ne olduğuna yer verilmiştir.
- Kadın emeği kavramından yola çıkarak kadın emeğine ilişkin kavramlar anlatılmaya çalışılmıştır.
- Çocuk işçiliğinin başlıca nedeni olan yoksulluk kavramı üzerinde durulmuştur.
- Son olarak da kent yoksulluğu ve enformel sektör kavramlarına değinilmiştir.

Kavramların açıklanmasından sonra yoksulluk kısır döngüsü ve yoksulluk kültürü çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturacaktır. Bu bağlamda çocuk işçiliğinin kuşaklararası kalıcılığına ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde dünyada ve Türkiye'deki kadın ve çocuk emeğinin genel durumu iki alt başlıkta ele alınmıştır. Öncelikle dünyada kadın emeğinin mevcut durumu irdelenmiş ve ardından ise kadın emeğinin enformel sektördeki yeri genel bir çerçevesiyle çizilmeye çalışılmıştır. Dünyadaki genel durumu değerlendirdikten sonra Türkiye'deki ve Şanlıurfa'daki kadın emeğine değinilmiştir.

İkinci bölümde ele alınacak bir diğer nokta ise çocuk emeğidir. Bu bağlamda çocuk emeğinin dünyadaki ve Türkiye'deki durumunun genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Daha sonra çocuk işçiliğine neden olan faktörler, yoksulluk, eğitim düzeyi ve geleneksel bakış olmak üzere üç başlık üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Şanlıurfa'nın merkez Haliliye ilçesine bağlı Karşıyaka ve Sırrın mahallelerinde yapılan saha araştırmasından elde edilen bulgulara yer verilmiştir. İlk olarak isot üretim alanlarında çalışan kadınların sosyo-demografik bilgilerine yer verilerek, kadınların bireysel özelliklerine ve eğitim durumlarına ilişkin bulgular ele alınmıştır. Sonrasında kadınların çocukluk dönemindeki çalışma süreci, bu çalışma sürecini nasıl değerlendirdikleri ve çocuk işçiliğine bakış açılarının ne olduğu üzerinde durulmuştur. Kadınların çocukluk dönemindeki çalışma sürecini değerlendirdikten sonra kadınların şuan ki çalışma koşulları ortaya konulmuştur. İkinci olarak ise kadınların çocuklarıyla yapılan araştırmanın bulguları irdelenmiştir. Bu bağlamda isot üretiminde çocukların sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir. Ardından çalışan çocukların çalışmaya

başlama yaşları ve çalışma nedenleri belirtilmiştir. İsot üretiminde çalışan çocukların çalışma koşulları, çalıştıkları süre, aldıkları ücret ve çalışma sürecinde karşılaştıkları riskler detaylı olarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ANALİZİ

"İnanmadım hiçbir zaman çocukların, insanların çocuklara davrandığı gibi çocuk olduklarına.

Basbayağı insandır onlar."

Yaşar Kemal

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

"Kuşaktan Kuşağa Kadın ve Çocuk Emeği Bağlamında Şanlıurfa'daki İsot(Biber) Üretimi Örneği" adlı çalışma çocuk işçiliğinin bir nesilden diğerine geçme durumunu açıklamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle araştırmada isot üretiminde çalışan kadın ve çocuk işçilerin verileri incelenerek çocuk işçiliğinin kuşaklar arası kalıcılığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, çocukluğunda isot (biber) üretiminde çalışmış olan kadınların çocukluk dönemlerindeki çalışma koşulları, çalışma sürecini nasıl değerlendirdikleri ve kendi çocukluk döneminde çalışmanın kendilerine ne tür zararları olduğu ve çocuk işçiliğine bakış açısının ne olduğu üzerinde durulmuştur.

Şanlıurfa'da isot üretiminin yoğun olarak yapıldığı Karşıyaka ve Sırrın mahallerinde isot üretim alanlarında çalışan kadın ve çocukların sosyo-ekonomik koşulları, çalışma ve yaşam koşullarını ve çalışma sürecinde karşılaştıkları sorunları, çalışmanın fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişimleri üzerinde yarattığı olumsuz sonuçları anlamayı ve sorunlara ilişkin çözüm önerileri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de çocuk işçiliği üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu çocukların çalışma koşulları, eğitime erişim, hukuktaki boşluklar, çocuk hakları ve sağlık üzerine yapılmış olmasına rağmen, çocuk işçiliğinin kuşaktan kuşağa aktarılması boyutuna gereken önem verilmemiştir. Türkiye'de bu anlamda literatür oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, bu çalışmada isot üretim alanlarında çalışan

kadınların emeklerinin kendi çocuklarına miras kalıp kalmadığı üzerinde durulmuştur.

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada farklı nicel ve nitel teknikler birbirini tamamlar şekilde kullanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak, anket ve derinlemesine mülakat yöntemlerinden yararlanılmıştır. Anne ve çocuk anketi araştırmanın nicel bölümünü, isot üretim alanlarında çalışan kadınların ve çocukların, soso-ekonomik yapıları, eğitim durumları, çalışma yaşamına ilişkin bilgileri, çocuğun bu çalışma hayatında ne derece etkilendiği ve çalışan kadınların çocukluk dönemindeki çalışma koşullarını anlamak ve yorumlamak amacıyla ise ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel ve nitel veriyi bir arada kullanmak araştırmanın farklı yönlerini tam olarak anlamamızda yardımcı olacaktır. Anket tekniği ile elde edilen veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) programına aktarılarak veri analizi yapılmıştır.

Bu araştırma Şanlıurfa'nın dezavantajlı ve yoğun olarak isot üretiminin yapıldığı Karşıyaka ve Sırrın mahallerinde isot üretiminde çalışan anne ve çocukları ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan anne ve çocuklar ile çadırlarda, sokakta evlerinin önünde çalışma ortamlarının yanı sıra evlerde de görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada elde edilen bilgilere ek olarak, ikincil kaynak araştırması dahilinde kitaplar, bilimsel çalışmalar, konu ile ilgili yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri, makale, bildiri, sempozyum, süreli yayınlar, gazete haberleri, vb. konuyla ilgili ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmış ve elde edilen bilgiler analiz edilmiştir. Şanlıurfa'da isot üretiminde çalışan çocuk işçiler ile ilgili resmi kurum ve kuruluşlardan çeşitli istatistikler derlenmiştir. Araştırmada; TÜİK, ÇSGB, TBMM, ILO, UNICEF, gibi kurumların güncel verileri ve detaylı kaynak taraması ve Şanlıurfa'da isot sektöründe çalışan çocuklar ile ilgili çeşitli kütüphane ve arşiv kaynaklarından araştırmalar yapılmıştır. Literatür taraması oldukça geniş tutulmuş ve elde edilen tüm bilgiler ile çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur.

1.3.ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evreni, çocukluk dönemlerinde isot üretiminde çalışmış tüm yetişkinleri ve onların çocuklarını kapsamaktadır. Bu bağlamda çalışma evreni içindeki örneklem alanı; Şanlıurfa İl'inin, Haliliye ilçesine bağlı Karşıyaka ve Sırrın Mahallelerinde isot üretimi yapan aileleri kapsamaktadır. Sırrın Mahallesinde 15 kadın, Karşıyaka Mahallesinde ise 9 kadın ve onların çocukları ile görüşülmüştür. Örneklem grubuna, isot üretiminde çalışan 24 kadın, 28 çocuk ile toplamda 52 kişi dâhil edilmiştir. Bu örneklem grubunun belirlenmesinde bazı kriterler kullanılmıştır. Birinci kriter, Karşıyaka ve Sırrın mahallelerinin seçilmesinin nedeni; bu iki mahalle Şanlıurfa'nın merkez ilçelerinden biri olan Haliliye'de yer almakta, kültürel değerleri ve geçmişten getirdiği isot üretim merkezi olmasından dolayı ön plana çıkmaktadır. İkinci kriter ise annelerin çocukluk dönemlerinde de isot üretim alanlarında çalışmış olmaları ve ilgili iki mahallede çalışan çocukların yaygın oluşudur. Bu da Şanlıurfa ilinin seçilmesindeki nedeni de açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü Şanlıurfa Türkiye'de kırmızıbiber üretiminin yoğun olarak yapıldığı illerden biridir.

Örneklem grubuna dâhil edilen görüşmeciler Kartopu (Snowball Sanpling) yöntemi ile ulaşılmıştır. Bu yöntem araştırmanın yapılacağı kişilerden birine ulaşılarak başlar. Bu kişiyle yapılan görüşme sonucu onun önereceği başka kişilere, o kişilerle görüşme sonrasında da, onların önereceği kişilere ulaşır. Böylelikle kişi sayısı artarak devam eder (Turan, 2016, s. 42). Yukarıda da ifade edildiği gibi, toplam 52 görüşmeciye Kartopu Yöntemi ile ulaşılmış ve yarı-yapılandırılmış görüşme formu[1] ile birebir derinlemesine görüşme tekniği uygulanmıştır. Bu teknik ile isot üretim alanlarında çalışan anne ve çocukla çalışma sürecine dair sahip oldukları bilgi ve deneyimlerine ulaşmak, çalışma sürecinin yaşantıları üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Görüşmeler işçilerin çalıştıkları yerlerde yapılmış olması, gözlem yapılmasına da imkân sağlamıştır.

Araştırma verilerinin toplanması için anne ve çocuğa ayrı soru formları oluşturulmuştur. Bu çalışma için iki ayrı anket (Anneye 77 soruluk anket formu, çocuğa ise 83 soruluk bir anket formu) soruları üzerinden görüşmeler yapılmıştır. Anket soruları oluşturulurken uygulanacak kişilerin gelişimsel özellikleri dikkate

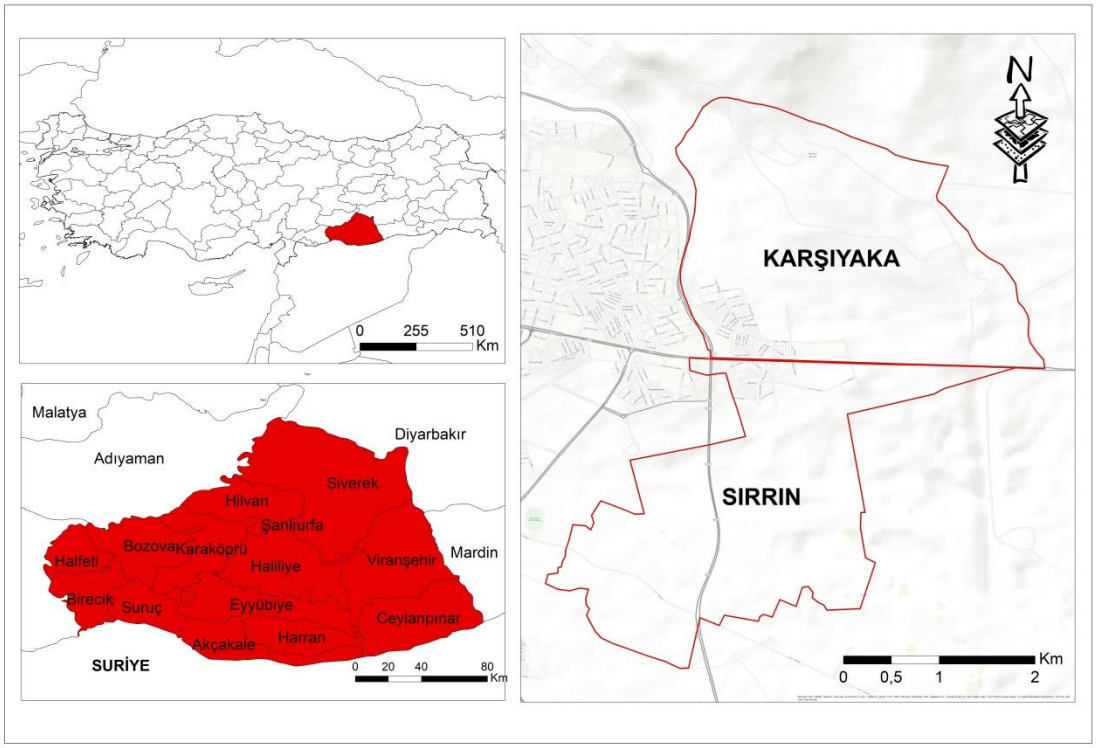
[1] Yarı yapılandırılmış görüşme formu çalışmanın sonunda "EK" olarak yer almaktadır.

alınarak hazırlanmıştır. Anneye hazırlanmış olan görüşme formunda başta hane halkının demografik özelliklerine dair sorulara yer verilmiştir. Daha sonrasında annenin çocukluk dönemindeki çalışma koşulları, eğitim ve çocuk işçiliği hakkındaki düşüncelerine ilişkin sorulara da yer verilmiştir. Çocuk anketinde ise, çalışma koşulları, sağlık durumları, eğitim durumları ve gelecek beklentilerine ilişkin sorular hazırlanmıştır. Araştırmanın ön gözlemleri için Ağustos 2019 tarihinde sahaya çıkılmıştır. Ön gözlemler esnasında Sırrın mahallesindeki isot çadırlarının sahipleri ile görüşülüp alan hakkında bilgi toplanmıştır. Ayrıca çadır sahiplerinden çadırlarda işçiler ile görüşme yapabilmek ve fotoğraf çekebilmek için izin alınmıştır. Bu süreçte pilot çalışma yapmak amacıyla isot üretimi yapan dört kişi ile görüşülmüştür. Araştırmanın ön gözlemleri tamamlandıktan sonra Eylül 2019 tarihinde sahaya çıkılmış ve Aralık 2019 tarihinde ise görüşmeler tamamlanmıştır. Görüşmeler yarım saat ile iki saat arasında sürmüştür. Görüşmeler esnasında bilgileri garanti etmek amacıyla, ses kayıtları tutulmuş, fotoğraf/video çekilerek, hem görüşme sırasında not almak hem de görüşmenin hemen sonrasında notların yazılması ile isot üretim sürecinde çalışanların güncel bilgilerine ulaşılmıştır.

1.4. ARAŞTIRMA ALANI VE SOSYOEKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Şanlıurfa İli Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Şanlıurfa Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en geniş ve Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) merkezi konumunda olup, batısında Gaziantep, kuzeybatısında Adıyaman, Kuzey ve kuzeydoğusunda Diyarbakır, doğusunda Mardin illeri güneyinde ise, 223 km uzunluğunda Türkiye-Suriye devlet sınırı ile çevrilidir (Benek, 2006, s. 67). Araştırma alanı, Şanlıurfa'nın kuzeydoğusunda yer alan *"Karşıyaka"* ve *"Sırrın"* mahalleridir. Karşıyaka mahallesinin toplam nüfusu 22.745'tir. Bu nüfusun 11.510'u erkek, 11.235'i kadındır. Sırrın mahallesinin ise toplam nüfusu 10,454 olup bu nüfusun 5.279'u erkek, 5.175'i de kadındır. Hane halkı büyüklükleri değerlendirildiğinde, Sırrın 4,26 kişiden oluşan haneler, Karşıyaka da ise 4,67 kişilik hane yapıları mevcuttur. Her iki mahallede isot üretimi yoğun olarak yapılmaktadır.

Şekil 1: Araştırma Alanının Lokasyon Haritası

Şanlıurfa'da mahallelerin önemli bir kısmı 1950'li yıllarda oluşmaya başlamış ve günümüze kadar devam eden göç süreci ile hızla büyümüştür. Kırsal kesimin çözülmesine bağlı olarak meydana gelen ekonomik nedenli göç olgusunun ağırlık kazandığı bir süreçte, Şanlıurfa kenti taşıma kapasitesinden çok daha fazla nüfusu barındırmak zorunda kalmıştır (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2012). Bu yoğun göç süreci kent için istihdam, barınma, eğitim ve sağlık açısından ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Ayrıca göç, kentin sosyal yapısını değiştirmiştir.

Göçle gelen nüfusun kentte karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünde kullanılacak araçlardan birisi olarak tanımlanan sosyal hizmet sunumu yetersiz kalmıştır ve bu sorunlar göçle gelen nüfusun istihdam sorunları ile birleşerek yıllar içerisinde katlanarak büyümüştür. Bu durum kent mekânlarına yansımış ve yoksul mahalleri olarak tanımlanabilecek, kentin düzenli yapılaşmış mekânlarından ayrışan bir doku, kentsel alanda yaygınlık kazanmıştır. Yoğun göç ile oluşan bu yoksul mahallelerde, eğitim, sağlık, kültür hizmetlerinin verilebileceği alanların yeterli miktarda oluşturulmaması, sadece bugünün kuşaklarını değil, gelecek kuşakları da risk grubu içerişimde almaktadır (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2012).

1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırma isot üretim alanlarında çalışan kadın ve çocukların, demografik bilgileri, sosyo-ekonomik yapılarını, çalışma koşulları, eğitim ve sağlık durumları hakkında bilgi toplamak ve güncel durumu tespit etmek amacıyla kaleme alınan bu çalışma Şanlıurfa'nın Haliliye ilçesine bağlı Karşıyaka ve Sırrın mahalleri ile sınırlıdır. Bu çalışmanın verilerine ulaşabilmek için anket ve derinlemesine görüşmeler yapılmış, fakat bu süreçte bir takım sınırlılıklar söz konusu olmuştur.

İlk olarak her iki mahallede çalışma alanını daha iyi anlamak ve yorumlayabilmek adına ön gözlemler yapılmıştır. Yaz aylarında isot üretiminin genellikle gece 21.00-02.00 saatleri arasında yapılması ulaşım probleminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Karşıyaka mahallesinde isot üretimi evlerin önünde yapıldığı için görüşmeler çoğunlukla evin önünde ve saat 21.00'den sonra yapılmıştır. Sırrın mahallesinde ise isot üretimi çadırlarda yapılmakta, görüşmeler çadırlarda ve üretim anında gerçekleştirilmiştir. Anne ve çocuklar yoğun olarak çalıştığı için bazı görüşmeler yarıda kesilmiş, bazıları ise görüşme yapmak istememişlerdir. Bir kısmı ise yoğunluktan dolayı görüşmeleri başka bir güne ertelenmiştir. Araştırma da kullanılan yarı yapılandırılmış soru formu uygulamasında bazı kadınlar eşlerinden çekindikleri için görüşme yapmak istememiştir.

Çocuklar ile yapılan görüşmeler çoğunlukla annenin gözetimi altında yapıldığından dolayı çocuklar; *"Çalışmanı kim istedi?", "Çalışırken en çok hangi alanda yoruluyorsun?*", *" Çalışırken seni rahatsız eden bir durum var mı?"* gibi sorularda rahat bir şekilde cevap verememiştir. Bu durum anne içinde geçerlidir. Çünkü anne ile yapılan görüşmelerde de benzer sorulara çadır sahibinden ve çadır arkadaşlarından dolayı rahat bir şekilde cevaplayamamıştır. Bazı görüşmeciler üretimin yoğunluğundan dolayı görüşmeleri evde yapmak istemiştir. Evde yapılan görüşmelerde özellikle çalışma koşulları ile ilgili sorulan sorulara katılımcıların daha rahat bir şekilde cevap verdiği gözlemlenmiştir. Fakat evde yapılan bazı görüşmelerde ise eşlerinin yanında olmasından dolayı kadınların çekingen davrandığı gözlenmiştir.

Sırrında yapılan görüşmelerde görüşmecilerin çadır sahibi hakkında konuşurken çekindiği ve *" Z. Abla bunları duymasın"* tarzında görüşme yapan kişiye

uyarılarda bulunmuştur. Görüşmeler sırasında anket formuna isim ve soy ismin yazılmaması ise görüşmecilere güven vermiş ve kendilerini daha rahat bir şekilde ifade etmişlerdir. Çadırda ve mahallede yapılan görüşmeler çoğunlukla açık havada ve üretim anında yapıldığından dolayı görüşme esnasında sık sık ara verilmiştir. Bu durum görüşmelerin transkripsiyonunu güçleştirmiştir.

İsot üretimi ile ilgili daha öncesinde yayımlanan araştırmaların çoğu, üretimde kullanılan isotların türleri, özellikleri, pazarlanması ve tüketimi gibi konularda araştırmalar yapılmış, fakat isot üretiminde çalışanların demografik bilgileri, sosyo-ekonomik durumları, eğitim ve sağlık durumları ile ilgili bilgi, rapor veya analiz bulunmamaktadır.

1.6. KAVRAMSAL ANALİZ

Bu bölümde; ilk olarak çalışma, iş ve emek kavramlarının kısaca kökenlerinden ve geçmişten günümüze kadar geçirdiği evreler genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, çalışma ve iş kavramı ele alındıktan sonra Adam Smith'in emek anlayışı ve Marksist yaklaşımda emek kavramı açıklanarak Hannah Arend'in emek teorisine yer verilmiştir. Çocuk işçiliği kavramı irdelenmeden önce "çocuk" ve "çocukluk" kavramlarının açıklanması gerekir. Kadın emeği kavramı, ücretsiz ve ücretli kadın emeği olarak iki şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak yoksulluk/kent yoksulluğu ve enformel sektör kavramlarının analizine yer verilmiştir.

1.6.1. Emek Kavramı

Çalışma, iş ve emek kavramlarına insanlık tarihi boyunca farklı anlamlar yüklenmiştir. *Çalışma (work)* kavramı, yaşamın devamını sağlayan sosyal bir faaliyet olarak, geçmişi insanlığın varoluşuna kadar uzanan, insan yaşamının en merkezi alanlarından birisidir. Çalışma kavramının anlamı ve değeri, tarihsel süreç içerisinde ekonomik gelişmeye paralel olarak her toplumun normları, inançları ve değerleri tarafından belirlenmektedir (Tınar, 1996, s. 3). Etimolojik olarak çalışma kavramı incelendiğinde, batı dillerinde "*çalışma*" anlamına gelen "*travail*", Latince işkence aletini ifade eden "*tripaliun*"dan türediği görülür. Eski Yunan ve Romalılarda

kavram "*acı*"[2]*, "yorgunluk" ve "zahmet*" anlamlarına gelmektedir (Keser, 2014). Türkçedeki çalışma kavramının anlamına bakacak olursak, bir şey yapmak, bir şey ortaya koymak, oluşturmak için zihinsel ve bedensel emek süreci olarak tanımlanmaktadır (Püsküllüoğlu, 1995).

20.yüzyılın düşünce geleneğini oluşturan Hıristiyan, Marksist ve hümanist doktrinler ortak bir çalışma kavramını savunmaktadırlar. Bu bağlamda çalışma kavramı insanın özüdür ve toplumsal bağın ve kendini gerçekleştirmenin yeridir. Yahudi-Hıristiyan düşünce için çalışma insanın temel faaliyetidir ve aynı zamanda iyi bir şekilde yerine getirilmesi gereken toplumsal bir görevdir. Hümanist düşünce akımı çalışmayı insanın yaratıcı özgürlüğünü en yüksek noktada ifade eden insan faaliyeti olarak ele alır. Bu düşünce gerçek toplumsallaşmanın, bireysel ve kolektif kimliğin oluşumunda çalışmanın önemli yeri olduğunu belirtir. Marksist düşünce ise, çalışmanın merkezi bir kategori olduğu ve insanın özünü oluşturduğu fikrini savunmaktadır. Çalışma, kolektif olarak gerçekleştirilen bir eserdir ve artık yabancılaşmış biçimde bulunmayan bireyler arasındaki en önemli hakki iletişim aracı olarak görülür (Meda, 2018, s. 20-24). O halde çalışma toplumsal bağın temelinde bulunan bir faaliyet olarak tanımlanabilir.

Tarihsel süreç içerisinde çalışma kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. Antik çağda çalışma genel anlamda, aşağılayıcı bir aktivite ve bir zorunluluk olarak, kölelerin ve tutsakların gerçekleştirdiği bir faaliyet olarak görüldüğünden, asla değer verilmez. Eski Yunan düşünürlerinden Aristoteles "*Politika*" kitabında çalışma kavramına karşı olumsuz bir bakış açısıyla, yaşamını devam ettirebilmek için sürekli çalışmak durumunda olanları *"köle"*[3] olarak tasnif etmiş ve söz konusu sınıfı vatandaş olarak kabul etmemiştir. Ayrıca bu sınıf için farklı bir anayasa oluşturulması gerektiğini belirtmiştir (Alkan, 2019, s. 5).

[2] Fransızcada çalışma sözcüğüne atfedilen ilk anlam, kadının çocuk doğururken katlandığı ezadır (Meda, 2018, s. 21).

[3] Köleler, aşağılayıcı ve zahmetli işlerin büyük bir sorumluluğunu üstelenmektedirler. Çiçeron, işleri serbest çalışma ve kölece çalışma karşıtlığında ele alır. Kölece faaliyetler, bir başkasına bağımlılık koşullarında yapılan işlerken, kendilerinden başka amacı olmayan serbestler işler, tersine özgür insanların yapacağı işlerdir (Meda, 2018, s. 48-49).

Çalışma kavramı, Endüstri Devriminden önce tüketim maddeleri ve yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan ve bir sonraki güne bir şey bırakmadan her gün yenilmesi gereken ürünleri üreten serfler ve gündelik işçilerin yaptıkları işi belirtmekteydi (Lordoğlu, Törüner, & Özkaplan, 1999). Modern anlamda çalışmanın ortaya çıkması Endüstri Devrimi ile birlikte gerçekleşmiş ve çalışma kavramına yüklenen anlam değişmiştir. Endüstri Devrimiyle birlikte çalışma kölelerin ve serflerin yaptığı bir faaliyet olmaktan çıkmış ve toplumsal hayatta merkezi bir önem kazanmıştır. Çalışmak günümüzde ise insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için en temel aktivitelerden birisi haline gelmiştir. Bauman, çalışmayı Endüstri Devrimi öncesinde insan onuruna yakışmayan bir faaliyet olarak ele almış, bugün ise çalışmanın normal bir faaliyet haline geldiğini, çalışmamanın ise anormal bir hale dönüştüğünü belirtir. Yine Bauman çalışmayı, başlı başına bir değer, asil ve asalet verici bir faaliyet olarak tanımlamıştır (Bauman, 1999, s. 13).

Keser'e (2004) göre, insanın yaşam sürecinin önemli bir bölümünü kapsayan ve bu süreçte çoğunlukla yetişkinlik döneminin temel gelişimsel görevlerinden biri olarak kabul edilen çalışma, kişinin bedensel veya zihinsel olarak herhangi bir yönde emek vermesi ve bundan ekonomik, psikolojik, sosyal ve kültürel rolleri açısından doyum sağlaması durumudur. Oxford sözlüğü çalışmayı, "enerji harcama, çabalama, bir amaç için gayret sarf etme" olarak tanımlamaktadır (Yıldız, 2010, s. 133). Çalışma kavramı, basitçe "çaba" ya da "emek" anlamına gelmektedir (Işık V. , 2013, s. 104).

Çalışma kavramı iş kavramı ile bağlantısı olan bir kavramdır. Etimolojik olarak incelendiğinde ise çalışma ve iş kavramları aynı kökten gelmelerine ve genellikle birbirlerinin yerine kullanılmalarına rağmen, aralarında her zaman bir fark olmuştur. Endüstrileşme ile ücretli çalışmanın ortaya çıkışı bu farkı önemli kılmıştır. İş kavramı; çalışma kavramından bağımsız değildir, buradaki ayrımın amacı; işin, "ücret karşılığı" yapılan bir çalışma olduğunu belirlemektir. Nitekim çalışma "belirli bir üretimi amaçlayan fiziksel ve zihinsel insan faaliyetlerinin toplamı" olarak tanımlanırken, bu faaliyet belirli kazanç amacıyla yapıldığında "ücretli çalışma" veya "iş" ten söz edilmektedir (Kapız Özen, 2001, s. 2). Endüstri devrimi ile ortaya çıkan iş kavramı, insanlar arasındaki modern çalışma ilişkilerini tanımlamaktadır. Endüstri

devriminden önce kendisi ve ailesi için üreten birey, belli bir işverene, işverenin koyduğu çalışma esasları çerçevesinde emeğini belli bir ücret karşılığında kiralamaya başlamış, yani çalışma faaliyeti ücret karşılığında yapılan iş halini almıştır. Bu yeni yapılanma uzun bir süreçtir ve toplumsal, ekonomik, psikolojik ve kültürel dönüşümleri de beraberinde getirmiştir (Bozkurt, 2011, s. 4).

Hannah Arendt, insan yaşamı ile iç içe geçmiş olan "emek ve "iş" kavramlarını birbirlerinden ayrı olarak ele almıştır. Antik Yunan'da geçerli olan emek ve iş ayrımı modern toplumlarda ortadan kalkmış gibi görünse de Arendt için, John Locke'nin "*Ellerimizin İşi*", "*Bedenlerimizin Emeği*" ayrımı son derece önemli bir tespittir. Arendt, Locke'nin yaptığı ayrımdan yola çıkarak emek kavramını, insanın hayatta kalabilmesi için yürütmüş olduğu etkinliklerin toplamı olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda insanı havyanlar ile ortak kılan bir etkinliktir, insan hayatı boyunca kalıcı bir ürün yaratmaz ve sürekli tekrarlanır. Bu nedenle insan etkinliklerinin en değersizi, insan özgürlüğünü en kısıtlayıcı olanıdır. Fiziksel anlamda güç ve çaba gerektirdiği ve rutin bir eylem olduğu için insanoğlunun kurtulmak istediği bir etkinliktir. Arendt, sürekli emek ile uğraşmanın insanı köleleştirdiğini ve insanın kapasitelerinin yitimine neden olduğunu düşünmektedir (Altunok, 2008, s. 7).

İkinci bir etkinlik olarak tanımlanan "*iş"* kavramı ise; insanın dünyayı, çevresini ve fiziksel koşullarını değiştirmeye yönelik giriştiği üretim eylemlerinin toplamıdır. Emek ile karşılaştırıldığında iş, zihinsel tasarım işini yaptığından dolayı özgürlüğe olanak sağlayan bir etkinliktir (Altunok, 2008, s. 7-8). Adam Smith'e göre emek, her şeyin ilk alımı için ödenen paradır, ilk fiyattır. Yazar, emeği üretici emek ile üretici olmayan emek olarak ikiye ayırır. Üretici emek değer üreten bir emektir ve değerin de var olabilmesi için nesnelerin içine dâhil olması gerekir. Bu bağlamda bir dizi faaliyet üretici emekten dışlanmıştır. Hizmetçinin emeği, din adamlarının, hukukçuların, doktorların, oyuncuların, müzisyenlerin çalışması üretken olmayan emek olarak kabul edilmektedir. Malthus emek kavramını en iyi açıklayan isimlerden biridir. Yazar, üretici bir emek sunmayan kişilerin faaliyetlerini emek olarak değil "hizmet" olarak adlandırılmasını önerir. "Gerçek" emek, üretici emektir. Başka bir

ifadeyle, mübadelenin taşıyıcısı olan maddi emektir (Meda, 2018, s. 64-67). Adam Smith emek kavramını yalnızca değer teorisi kapsamında ele almıştır.

Marksist teoride iş ile emek arasındaki ayrımı, hem Marx'ın kendisi tarafından Kapital'in "emek süreçleri" bölümünde kısmen de Engels'in iş ile emeği keskin bir şekil de ayıran dipnotuyla[4] ortaya koymaktadır (Cleaver, 2006, s. 204). Marx, kapitalizm içinde emeğin özgünlüğünü tartışmadan önce emek kavramını genel olarak tanımlar.

> *"Emek her şeyden önce, hem insanın hem doğanın katıldığı ve insanın kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri dilediği şekilde başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir… Emek sürecinin basit öğeleri (1) amaçlı etkinlik, yani işin kendisi, (2) bu işin nesnesi ve (3) işin araçlarıdır… Geçmişteki emek araçlarının kalıntıları, toplumun artık yok olmuş ekonomik biçimlerinin aydınlığa kavuşturulmasında tıpkı soyu tükenmiş havyan türlerinin saptamasında fosilleşmiş kemiklerin taşıdığı önemi taşıyorlar."*

Marx, emek kavramını bir süreç olarak açıklamaktadır. Emek bir süreçtir; bir şeyi başka bir şeye dönüştürmektedir. Bu bağlamda emek sürecinin unsurları, emeğin kendisi, emeğin nesnesi ve onun araçlarıdır. Emek süreci, kullanım değeri üretimi ve doğal maddelerin insan ihtiyaçlarını karşılar hale getirilmesi amacıyla girişilen bir eylemdir. İnsan ile doğa arasındaki etkileşimi sağlamanın zorunlu koşuludur (Harwey, 2010, s. 133-134). Kısaca ifade etmek gerekirse, emek süreci, emek araçlarını kullanarak, emek nesnesini dönüştürme faaliyetidir.

Marx, insanlığı geliştirme amacından vazgeçen emeğin insana yabancılaştığını ifade eder. Yabancılaşmış emek, insanın özgür, yaratıcı faaliyetini araç düzeyine indirgeyerek, onun türsel yaşamını fiziksel varlığının bir aracı yapar (Marx, 1970: 63-64'den aktaran, Meda, 2018, s. 108).

Marx *1844 El Yazmaları*'n da emeğin yabancılaşmasının iki somut biçimini belirtir. Birincisi, işçinin kendi ürünüyle ilişkisidir: İşçi, kendi emeğinin ürünü karşısında, yabancı bir nesneyle aynı ilişki içinde bulunur ve yaşamını sağlamayan bir ücret almak için çalışır. İkincisi, işçinin üretimle ilişkisidir: İşçinin çalışması

[4] Engels dipnotunda genel olarak emeği kastederken "iş" kavramının kullanılması gerektiğini, "emek" kavramının ise yalnızca kapitalizm içinde iş içi kullanılması gerektiğini ileri sürer (Cleaver, 2006, s. 204).

gönüllü değil zorunludur. Bu anlamda işçi hem ürettiği emek ürününe hem de üretim sürecine yabancılaşır (Meda, 2018, s. 108).

1.6.2. Çocuk ve Çocukluk

Birleşmiş Miletler (BM) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BMGK)'nin birinci maddesin de *"Daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır"* ifadesi yer almaktadır (ILO, 1999). Literatürde ise çocuk; küçük yaşlardaki kız ya da erkek, insan yavrusu şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2005). Çocuk, toplumun en küçük üyesidir, denilebilir. Başka bir tanımda ise, bebeklikten ergenliğin başlangıcına kadar süren devre içerisinde bulunanlar, çoğu kültür ve toplumda genellikle *"çocuk"* olarak değerlendirilmiştir (İnal, 2017, s. 65). Postman *"Çocukluğun Yok Oluşu"* adlı eserinde çocuk kavramını; özel bakım ve korunma biçimlerine ihtiyaç duyan, herhangi bir mesleki tercüme ve yeteneğe sahip bulunmayan ortalama 7 ila 18 yaş arasındaki insan grubu olarak tanımlamaktadır (Postman, 1995).

Toplumun ayrılmaz bir parçası olan çocuk bulunduğu toplumun kültürel değerlerinden etkilenmektedir. Bir bakıma çocukluk, insanın yarattığı bir olgudur. (Elkınd, 1999). Çocuk kavramı tarihin her döneminde, tüm toplumlarda var olmasına karşın çocukluk, bir düşünce ve bir kavram olarak oldukça yeni bir kavram olduğu söylenebilir. Yeni bir buluş olarak ele alınan çocukluk, bir düşünce ve yaşamın bir evresi olarak tarihsel süreçte geç bir dönemde kabul edilmiştir (İnal, 2017, s. 68). Tarihsel süreç içerisinde, farklı dönemlerde, farklı kültür ve medeniyetler de farklı çocukluk algıları mevcuttur. Çocukluk kavramı, toplumların veya kültürlerin çocuğa yüklediği anlamdır ve tüm toplumları kapsayan tek bir tanım yapmak olanaksızdır.

Onur'un da (2007) belirttiği gibi çocuk ya da çocukluk kavramı doğal bir gerçeklik değil, toplumsal-kültürel bir yaratıdır ve tarih içinde gelişme göstermiştir. Bu bağlamda çocukluk kavramı, hem toplumsal hem kültürel alanı ilgilendiren bir kavramdır. Postman da, bebekliğin tersine çocukluğu, biyolojik bir zorunluluk olarak görmeyip sosyolojik bir tasarım olduğunu savunmuştur (Postman, 1995). Dolayısıyla çocukluk, sadece biyolojik bir kavram olmayıp sosyal ve politik faktörlerin de şekillendirdiği bir gelişim dönemidir.

Çocukluk, var olduğu toplumun kültürel özelliklerine göre şekillenmekte, bir bakıma çocukluk kültür tarafından üretilmektedir. Alver (2004), çocukluğun durağan bir şey olmadığını, aksine toplumsal hayatta yer alanların olağan karşıladıkları toplumsal bir icat olduğunu belirtir. Bu bağlamda farklı çağlardaki, farklı coğrafyalardaki çocukluk anlayışı birbirlerinden farklı olacaktır. Farklı zaman ve mekânlarda çocukluğun değişik algılanma biçimlerini edinmesi ve onları eldeki malzemelerin ve dönemin kültürel koşullarının ışığında açıklamaya çalışmak daha verimli bir yaklaşım olacaktır (Heywood, 2003).

Tarihsel süreç içerisinde *"çocuk*" kavramı ve *"çocukluk"* tanımı önemli değişimler göstermiş ve her dönem kendi sosyo-kültürel yapısına göre çocukluğu algılamış ve şekillendirmiştir. Modern anlamda çocukluk algısını tam olarak kavrayabilmek için toplumsal ve tarihsel süreçteki değişimine bakmak gerekir. 17. Yüzyıl ile beraber çocukluğa bakış açısı değişmiş ve çocuklar toplumda görünür hale gelmiştir. Onur (2005)'a göre çocukluk kavramı, farklı kültürlerde, farklı tarih dönemlerinde farklı biçimlerde oluşmuş ve zaman içerisinde değişim göstermiştir. Tarihsel bakış açısı, çocukluk kavramının görece yeni bir icat olduğunu kabul eder. Her toplum kendi gerçekliğine göre çocukluğu ele almış ve dönemin kodlarına göre çocukluk algısı değişim göstermiştir. Antik dönemde çocuğa karşı tutumlar hakkında çok az bilgi bulunmaktadır.

Postman (1995), Eski Yunan'da özel bir yaş kategorisi olarak çocuklara ilgi gösterildiğini, fakat çocukları ve gençleri tanımlayabilmek için belirli bir sözcük kullanılmadığını ifade eder. Bu konuyla ilgili kullanılan sözcükler bebeklik ile yaşlılık arasında kalan hemen her çağı içermektedir. Eski Yunanlılara ait olan kesin bir çocukluk kavramı bulunmamasıyla birlikte Antik Yunanlılar, çocuk psikolojisi ve çocuk bakımı ile ilgilenmişlerdir. Eski Yunanlılar eğitim konusuna oldukça önem vermişler ve okul fikrini ortaya koymaları ile birlikte çocukluğun gelişimine önemli katkıları olmuştur. Eski Yunanlılar da küçük çocukları öldürme uygulamasına karşı ahlaki ya da yasal sınırlamalar bulunmamaktadır. Eski Yunanlılar çocukluğu tümü ile keşfetmediler ama modern anlamda çocukluk fikri keşfedildiğinde, kökenlerinin nereye uzandığını öğrenebildik. Romalılar ise, eski Yunanlardan okul fikrini benimsediler ve eski yunan düşüncesine daha üstün gelen bir çocukluk bilinci

geliştirdiler. Roma sanatında oldukça sıra dışı bir yaş, genç ve gelişkin çocukluk anlayışı ortaya koymuşlar ve sanat eserlerinde çocuk figürlerine yer vermişlerdir.

Antik dönemin çocuk kavramına ve çocukluk dönemine bakış açısını kavrayabilmek için dönemin ünlü düşünülerinden Aristoteles'in düşüncelerine bakmamız gerekir. Aristoteles'e göre çocukluk evresi tam anlamıyla eksiklik ve cahillik dönemidir. Aristoteles'in çocukluk üzerine düşünceleri ileriki çağlardaki düşünürleri önemli ölçüde etkilemiştir.

Ortaçağ'a gelindiğinde bugün anladığımız anlamda bir çocukluk fikrinin olmadığını ve çocukların "*eksik yetişkinler*" olarak tanımlandığını görmekteyiz. Çocukluk dönemi, her yetişkinin yaşaması gerektiği fakat bir an önce tamamlaması gereken zorunlu bir süreç olarak görülmektedir. Çocukluk tarihi çalışmalarının öncüsü sayılan Fransız tarihçi Philippe Ariés 1960 yılında yayımladığı *Centuries of Childhood (Çocukluğun Yüzyılı)* adlı eserinde çocukluğun modern bir keşif olduğunu ileri sürmüştür. Ariés, çocukluğu yetişkinlikten ayrı dönem olarak ele almış ve çocukluk olgusunun 16. yüzyıldan itibaren geliştiğini belirtmiştir. Ortaçağda çocuklar özel bir ilgiyle korunmuyordu. Ariés, çocukluk duygusunun tam anlamıyla gelişmediğini ve çocuğu yetişkinlerden ayıran özellikler hakkında bilgi sahibi olunmadığını vurgulamıştır. Yine bu çağda çocukların kendilerine özgü giysileri, besinleri, oyunları oyuncakları yoktu. Çocukların yedi yaşına kadar bir bebeklik dönemi olduğunu ve çocukların bu dönemden sonra yetişkin olarak tanımlandığını belirtmiştir. Ortaçağda çocuklar minyatür yetişkinler olarak görülüyordu (Ariés, 1965).

Ariés, Ortaçağ dünyasında çocukluk anlayışının olmaması, çocukların sevilmediği anlamına, ihtiyaçlarının karşılanmadığı ya da ihmal edildikleri anlamına gelmediğinin altını çizer. Ariés'e göre ortaçağda çocuklar vardı var olmayan ise çocukluk bilinciydi (Ariés, 1965). Ortaçağda çocukluk ayrı ve özel bir evre olarak kabul edilmemiştir. Bu dönemde çocukluğun ne anlama geldiği yetişkinler tarafından tanımlanıyordu. Bu tanımlama yetişkinliğin değillenmesinden başka bir şey değildi. Çocuklar öncelikli olarak olgunlaşmamış, eğitilmemiş ve şekillenmemiş kabul ediliyorlardı (Atasü Topçuoğlu & Akbaş, Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu-Eleştirel Bir Değerlendirme, 2009, s. 96). Çocuklar bu dönemde, aynı

yetişkinler gibi giyinmiş, onlar ile aynı oyunları oynamış ve yetişkinler ile birlikte çalışma hayatına katılmışlardır. Kısaca çocuklar yetişkinler ile her zaman iç içe bulunmuşlardır. Ortaçağda çocuklar 5-7 yaşlarında yetişkin dünyasına girmektedir. Neil Postman da (1995), Ortaçağ dünyasında çocukluğun yedi yaşında bittiğini söyler. Neden yedi yaşında bittiğini Postman, çocukların yedi yaşından itibaren iyi bir şekilde konuşmaya başladıklarını ifade eder. Çocukların yedi yaşında yetişkinler gibi konuşabildiğini ve onların anlayabildiği şeyleri anladığını belirtmiştir.

Ortaçağ dünyasında kilisenin toplum üzerinde bir otoritesi bulunuyordu ve bu dönem de çocukluk imgesi günahkârlık üzerine kurulmuştur. Dönemin çocukluk düşüncesinde ilk günah anlayışı kilisenin belirleyip yaygınlaştırdığı olumsuz çocuk algısının bir sonucudur. İnal'a (2017, s. 70) göre kilise olumsuz çocuk imgesini ilk günah temelinde meşrulaştırmış ve günahkâr olarak görülen çocuk hor görülmüştür. Bu günahkârlıktan kurtulmanın ilk yolu da çocukların vaftiz edilmesidir. Augustin'de çocukluğu günahkârlık kapsamında değerlendiren isimler arasındadır Bu değerlendirme ile bebeğin annesinin göğsüne saldırmasını bebeğin kıskanç olması ve kimseyle bir şeyini paylaşmak istememesini günahkârlıkla açıklamıştır. Çocuğun iyiliğe eğilimi gibi olumlu özellikleri dahi çocuğun zayıflığına bağlıyordu (Bumin, 1983). Eski Yunan'ın önemli düşünürlerinden biri olan Aristoteles'te çocukluğu bir felaket olarak görmüş ve çocukların akıllarını kullanamadıkları için erdemli davranış gösteremediklerini ancak yetişkinlik ile birlikte değer kazandıklarını belirtmiştir (Bumin, 1983). Bu günahkârlık düşüncesi, ortaçağ boyunca toplum üzerindeki hâkimiyetini sürdürmüştür. Çocukluğun yetişkin hayatından uzaklaşıp yeni bir dönem olarak kabul edilmesi uzun zaman almıştır.

Çocukluğun yetişkinlikten ayrı bir yaşam evresi olarak algılanması ve modern anlamda çocukluğun fikrinin gelişmesi uzun zaman almıştır. Modern anlamda çocukluk anlayışı, Rönesans, reform, aydınlanma, romantizm, kapitalizmin doğuşu, sanayileşme süreçleri ile birlikte şekillenmiştir (Corcuff, 2009). Şüphesiz bu toplumsal olaylar/akımlar sosyoekonomik ve sosyokültürel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişimler ile birlikte ortaçağ dünyasındaki çocuk algısı terk edilerek farklı bir boyuta taşınmıştır.

Rönesans ile birlikte hümanizm düşüncesi ön plana çıkmış ve beraberinde deneysel bilgi önem kazanmış, kâğıt üretiminin ve matbaanın gelişmesi gibi önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte çocukluk kavramı Rönesans döneminde önem kazanmıştır (Yapıcı & Yapıcı, 2014). Özyurt'a göre (2011) çocukluğun biyolojik ve psikolojik olarak ayrı bir ilgi kategorisi haline gelmesi Rönesans ile birlikte başlamaktadır.

Postman da (1995), çocukluk düşüncesinin Rönesans'ın büyük icatlarından birisi olduğunu belirtmiştir. "[…] Çocukluk, on altıncı yüzyıl esnasında oluşmuş ya da ortaya çıkmış ve günümüze kadar inceltilmiş ve desteklenmiştir. 16.yüzyılda yeni bir iletişim aracı olarak matbaanın icadı, modern çocukluk algısının oluşumundaki en önemli gelişmelerden birisidir." Postman'a (1995) göre ortaçağ dünyasında çocukluk fikrinin olmayışı, okuryazarlığın, eğitim düşüncesinin ve ayıp fikrinin olmaması ile alakalı bir durumdur. Matbaanın icadı ile birlikte yazılı metinler hızlıca çoğalmış ve bununla birlikte yeni bir yetişkinlik tanımı ve yeni bir çocukluk fikrîde gelişmiştir. Ortaçağ dünyasının çocukluk fikrine sahip olmamasının nedeni; o dönemde herkesin aynı enformasyon ortamını paylaşması ve bu yüzden de aynı toplumsal ve entelektüel dünya da yaşamalarıdır (Postman, 1995).

Modern çocukluk anlayışının gelişmesi tarihsel süreç içerisindeki birçok hâkim düşünceyi terk edilmesiyle gerçekleşmiştir. Ortaçağda kilisenin toplum üzerinde bir otoritesi bulunuyordu ve bu dönem de çocukluk imgesi günahkârlık üzerine kuruluydu. Bu dönemde kilisenin müdahalesi devamı etmiş ve bu müdahale karşısına çocukluğa ilişkin seküler düşüncelerinde oluşturulmaya devam ettiği görülmektedir. Locke ve Rousseau gibi filozoflar, Kalvenci günahkâr çocuk tezini reddederek çocukların doğuştan ne iyi ne de kötü olduklarını ileri sürerler (İnal, 2017, s. 80). İnsanı günahkâr olarak tanımlayan düşünce yerine artık, yaratan karşısında belirli bir ilişkiyi koruyan bir özne durumunda düşünülmeye başlanmıştır (Bumin, 1983).

Dönemin ünlü filozofları Jean Jacques Rousseau ve John Locke modern çocukluk paradigmasının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Locke *"Eğitim Üzerine Düşünceler"* adlı eserinde çocuk ve çocukluk kavramlarıyla ilgili düşüncelerini ve çocuk yetiştirmeye dair tavsiyelerine yer vermekle birlikte çocuğun ayrı bir birey

olduğunu, farklı ve özel olduğunu vurgulamıştır. Ortaçağ dünyasına hâkim olan ilk günah anlayışını reddeden Locke, dünyaya gelen her çocuğun zihninin boş bir levha "*tabula rasa*" olduğunu savunur (Onur, 2005). Bu yeni anlayış ile birlikte çocuklar batı dünyasındaki suçlu konumlarından çıkmışlardır. Locke'a göre çocuk doğuştan ne iyidir ne kötüdür. Çocuk toplumun ona yüklediği değer yargılarına göre şekillenir. Çocuğun kişiliğinin oluşmasında çevre ve eğitim faktörü oldukça önemlidir. Çocuk çevresinde gözlemledikleri, tecrübeleri ve ona öğretilenlerin bir ürünüdür.

J.J.Rousseau'da *Emilé* kitabında bu konuda önemli görüşler ortaya atan bir diğer önemli isimdir. Rousseau'nun çocukluk algısı ise dönemin hâkim çocukluk algısından farklıdır. Bu dönemde çocukluk hızla aşılması gereken bir evre olarak görülürken, Rousseau ise bu düşüncenin tersine çocukluğu masum bir varlık olarak görüp, çocukluğu insan gelişiminin en doğal evresi olarak tanımlamıştır (Özyurt, 2011). Rousseau, modern çocuk eğitimine önemli katkıları bulunmuş ve bu düşüncelerini "*Emile*" adlı eğitsel kitabında dile getirmiştir. Rousseau'nun bu kitabı ilk pedagoji eseri olarak kabul edilmektedir. Rousseau çocuğun doğal bir varlık olduğunu ve doğal yollarla büyümesi gerektiğini savunmuştur. Tüm bu gelişmeler ile birlikte çocuk, yetişkinlerin hayatından yavaş yavaş çıkmaya başlamıştır. 16.yüzyıldan itibaren gelişen düşünceler çocuk algısını da değiştirmiştir. Ortaçağ dünyasına hâkim olan günahkâr çocuk algısı terk edilmiştir.

1.6.3. Çocuk Emeği

Dünya toplumlarını yakından ilgilendiren sosyal bir problem olarak çocuk işçiliği kavramının tanımlanması oldukça zor olan karmaşık bir olgudur. Ulusal ve Uluslararası kurumların metinleri incelendiğinde çocuk işçiliği kavramının farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Çocuk işçiliği ile ilgilenen ve bu konuda birçok uluslararası sözleşmeler hazırlayan, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) çocuk işçiliği kavramını, "Çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren işlerde çalışma" şeklinde tanımlanmıştır. ILO bu işleri:

- "Zihinsel, fiziksel, sosyal, toplumsal veya ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işler,

- Çocukların okula devam etmelerini engelleyen, okullarından erken ayrılmalarına yol açan; okullarıyla aşırı uzun süren ve ağır işleri beraber yürütmek zorunda bırakan işler" şeklinde açıklamaktadır (ILO).

Moyi (2011) ise çocuk işçiliğini, düşük ücret, uzun saatler, fiziksel ve cinsiyet istismar olarak tanımlamaktadır. BM Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) da, çocuk işçiliği kavramını, 5-11 yaş grubundaki çocukların; haftada en az 1 saat ekonomik amaçlı veya haftada 28 saat evde çalışmaları halinde onları "çocuk işçi" olarak tanımlamaktadır. 12-14 yaşındaki çocukların çocuk işçi sayılabilmesi için haftada 14 saat ekonomik amaçlı çalışmaları veya haftada 28 saat evde çalışmış olmaları şartı aranmaktadır (UNICEF, 2007). UNICEF; çocuğun yaşını, çalışma saatini ve işin türünü göz önünde bulundurarak daha kapsayıcı bir tanımlama yapmaktadır. Çocuk işçiliği, belli bir yaşın altında "çocuk" olarak tanımlanan bireylerin, ücret geliri karşılığında ekonomik bir faaliyette bulunması şeklinde tanımlanabilir. Çocuk işçi kavramını farklı şekillerde tanımlamak mümkündür.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) "çocuk işçi" kavramını; sosyo-ekonomik konumları gereği esnaf ve sanatkârlar yanında, sanayi işkolunda, tarım sektöründe, marjinal çalışma alanlarında maddi kazanç elde etmek ya da meslek edinmek amacıyla üretime katılan ve 18 ve daha küçük yaştaki kimseler olarak tanımlanmaktadır (TİSK, 1994). Başka bir tanımda ise sosyo-ekonomik durumlarına göre para kazanmak veya geleceklerine yön verecek şekilde meslek sahibi olabilmek amacıyla meslek sahipleri ve ustaların yanında, sanayi sektörü veya tarım sektöründe üretime katkısı olan on sekiz veya daha küçük yaşlardaki bireyler "çalışan çocuk" olarak tanımlanmaktadır (Bulut, 1997). Bhat ise (2010), çocuk emeğinin tanımının göründüğü kadar basit olmadığını çünkü "çocuk", "iş" ve "emek" olarak tanımlanması gereken üç zor kavramı kapsadığını ifade eder.

ILO 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi'nin 1. maddesinde sözleşmeye taraf olan her üye ülke, çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı, istihdama ve çalışmaya kabul için asgari yaşın giderek gençlerin fiziksel ve zihnisel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika izlemeyi kabul eder. Fakat ILO sözleşmede asgari çalışma yaşını 15 olarak

belirlemektedir. Aynı sözleşmenin ikinci maddesinde ekonomisi ve eğitim olanaklarının gelişmediği ülkelerde asgari yaş sınırının 14 yaş olarak göstermiştir. Sözleşmenin 7. maddesinde ise çocukların eğitim, sağlık ve gelişimlerini engellemeyen işlerde 13-15 yaşlarında çalışmasına izin verilebileceği kararı verilmiştir. Ekonomisi ve eğitim olanakları yeterince gelişmemiş ülkeler için de asgari çalışma yaşı 12-14 olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de ise 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesinde ILO'nun 138 No'lu Sözleşmesini temel alınmakta ve 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi "çocuk işçi" olarak tanımlanmakta, 15 yaşını doldurmamış küçük yaşlardaki çocukların çalışma hayatında bulunmalarını ise yasaklanmaktadır.

20 Kasım 1959 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Çocuk Hakları Bildirisi'nde 18 yaşın altında olan bireyleri "çocuk" olarak tanımlamasına rağmen, ILO gerekli koşulların sağlanması halinde, çocukların 12 yaşından itibaren herhangi ekonomik bir faaliyette çalışabileceğini belirlemiştir. Çoğu ülkede çalışma yaş sınırı ile ilgili düzenlemeler yetersiz olmakla birlikte belirli bir asgari çalışma yaşı belirlenememektedir. Ulusal ve Uluslararası metinlerde de "çocuk işçi" tanımlaması yapılırken 15 yaş sınırı temel alınmaktadır. Bu metinlerde ise asgari yaş sınırı 18 yaşın altındadır. Çalışma yaşı sınırı belirlenirken çocukların fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişimlerine zarar vermeyecek bir yaş sınırının belirlenmesi gerekmektedir.

BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesine taraf olan ülkelerin çocuk işçiliği ile ilgili uyması gereken yükümlülükler mevcuttur. Sözleşmenin 32. Maddesinde taraf devletler, çocuğun, ekonomik sömürüyü ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal, ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler (madde32/1).

ILO'nun çocuğun bedensel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen ve eğitimlerine engel olan tehlikeli işleri ortadan kaldırmak amacıyla 182 sayılı "*Çocuk Emeğinin En Kötü Biçimlerinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil*

Eylem Sözleşmesi" 17 Haziran 1999 yılında kabul edilmiştir. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin en kısa sürede yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını amaçlayan bu sözleşmeyi 186 üye ülke tarafından imzalamıştır (ILO, 2020). Sözleşmenin 3. Maddesinde çocuk emeğinin en kötü biçimleri sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre;

- "Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburi çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimleri;
- Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- Doğal veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar.

Sözleşmeye taraf olan her üye ülke acil bir sorun olarak çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırması için etkili önlemler almak ile yükümlüdür.

Ulusal ve uluslararası birçok metinde *"çocuk işçi", "çalışan çocuk"* ve *"çocuk emeği"* gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır (Şişman & Etci, 2017) Bu kavramlar gerçekte birbirlerinden farklı kavramlardır ve çocuk işçiliği sorununu ele alan birçok araştırmada da *"çocuk işçi", "çalışan çocuk"* ve *"çocuk emeği"* kavramlarının ayrımına değinilmiştir. Bu ayrımlar yapılırken yapılan işin çocukların gelişimlerine, eğitimlerine ve sağlıklarına olumlu veya olumsuz etkileri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Karatay'a (2000) göre çocuk çalışması (child work) ile çocuk işçiliği (child labour) arasındaki farkın belirlenmesi oldukça zordur. *"Çocuk işçi"* kavramı tanımlamadan önce işçi kavramına değinmek gerekirse, TDK işçi kavramını, "başkasının yararına beden gücünü, kafa gücünü ya da el becerisini

kullanan ücretli çalışan kimse", işçiliği ise "işçinin yaptığı iş olarak tanımlamaktadır (TDK, 2020).[5] Bu tanımlamadan hareketle *"çocuk işçi"* kavramı belli bir ücret karşılığında belli bir işverene bağlı çalışan çocuk olarak tanımlanabilir. Bu ayrımların birkaçını inceleyecek olursak;

ILO, çocukların sağlıklarına ve kişisel gelişimlerine zarar vermeyen, okullarını aksatmayan çalışmaları *"çocuk çalışması"* (child work) olarak ele almaktadır. Örneğin, evde aileye yardım etme, aile işletmesinde belirli işleri yapma, okul saatleri dışında cep harçlığı kazanmak gibi işleri yapmak çocukların gelişimine ve ailelerin durumuna katkıda bulunur onların beceri ve deneyim kazanmasına yardımcı olur ve yetişkinlik dönemlerinde toplumun üretken bireyleri olmaya hazırlar. Çocuk işçiliği (child labour) kavramını ise çocuğun eğitimini engelleyen, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini etkileyen ve gelecek hayatını olumsuz etkileyecek bir çalışma olarak tanımlamaktadır (ILO).

ILO'nun yaptığı çocuk çalışması ve çocuk işçiliği ayrımlarına paralel başka bir tanımlamada ise çocukların çalışması, çocuklar için zararlı olmayan ve eğitimsel fırsatları engellemeyen bir çalışma olarak tanımlanmaktadır. Çocuk işçiliği ise en temelde eğitim hakkı olmak üzere çocuğun diğer haklarına da sahip olmasını engelleyen, onun sağlığına, fiziksel ve psikolojik gelişimine zarar veren bir çalışma olarak ifade edilmiştir (Erbay, 2010, s. 208).

1.6.4. Kadın Emeğine İlişkin Kavramlar

Kadın emeğinin ne olduğunu açıklayan çeşitli kavramlar bulunmaktadır. Ferhunde Özbay, kadınların faaliyetlerini; "ekonomik faaliyet olarak tanınıp tanınmaması" ve "faaliyetlerin karşılığında para alıp almaması" şeklinde iki ölçüte göre sınıflandırmaktadır.

I. Uğraşları ekonomik faaliyet olarak sayılmakla birlikte para almayan kadınlar: bu gruba giren kadınlar çoğunlukla tarımda aile işçisi olarak çalışanlardır ve kadın işgücünün büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır.

[5] İş Kanunun 2. Maddesinde işçi kavramı, "Bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan gerçek kişi" olarak tanımlanmıştır (İş Kanunu, 2020).

II. Uğraşları ekonomik faaliyet olarak tanınmayan ve para almayan kadınlar: bu gruptaki kadınlar istatistiklerde "*ev kadını*" olarak gözükmektedir. Bu kadınların çoğunluğu yalnızca ev işleri ve çocuk bakımı gibi ev dışında metalaşmış hizmet üretimini ev halkına sunmakla kalmaz, ev dışında ev içinde tüketilmek üzere hazırlanan bulgur, turşu, reçel, salça gibi gıda maddeleri, yastık, halı, örtü gibi ev eşyaları ve giyim eşyaları da yaparlar.

III. Uğraşları ekonomik faaliyet olarak tanınmayan ama karşılığında para alan kadınlar: bu gruba dâhil olan kadınlar istatistiklerde "ev kadını" olarak gözükmeleriyle birlikte para getiren bir uğraşları bulunmaktadır. Bu kadınların çoğunluğu üretime evlerde birtakım geçici, örgütsüz ve çok az para getiren marjinal işler yaparak katılmaktadırlar.

IV. Uğraşları ekonomik faaliyet olarak tanınan ve bu işlerin karşılığında para alan kadınlar: bu gruba dâhil olan kadınlar hakkında daha sağlıklı istatistikler bulunmaktadır. Bu kadınların çoğu ücretli tarım dışı işlerde çalışanlardır (Özbay, 2019, s. 182-186).

1.6.4.1. Ücretsiz Kadın Emeği

Kadınlar sadece işgücü piyasasında ücretli olarak çalışmamaktadır. Ecevit (1998, s. 268), kadınların gelir getirici bir işte çalışsa da çalışmasa da evde çalışarak toplumsal üretime katkıda bulunduklarını, dolayısıyla hane içi emeğin de en az ücretli emek kadar incelenmeye değer olduğunu savunmaktadır. .

Ödenmeyen emek veya çalışma geçimlik üretim, ev ve bakım işleri, gönüllü çalışma, hane işletmesinde yapılan karşılıksız çalışma şeklinde incelenmektedir (Toksöz, 2011, s. 111). Beneria geçimlik üretimi, ailenin tüketimine yönelik yapılan, piyasadan alınacak malları ikame eden, bahçe tarımı ile elde edilen besinlerin işlenmesi olarak tanımlamaktadır (Beneria, 2003: aktaran, Alkan, 2019, s. 18). Geçimlik üretim ev içi üretimle iç içe geçmiştir. Ev ve bakım işleri kavramı ev temizliği, yemek, alışveriş, yaşlı/hasta ve çocuk bakımını içermektedir. Gönüllü çalışma yararlanıcıların doğrudan aile bireyleri olmadığı ve daha çok kadınlar tarafından yapılan bir çalışmadır. Ev ve bakım işleri ve gönüllü çalışma emek işgücü istatistiklerinin dışında bırakılmıştır. Hane işletmesindeki karşılıksız çalışma ise işlerin yoğunlaştığı dönemlerde aile üyesi kadınları çalışmaya dâhil edilen, işler

azaldığı dönemlerde ise geri yollanılan enformel nitelikteki bir çalışma türüdür (Toksöz, 2011, s. 112-113).

Hane içi ve bakım işleri, yani yeniden üretim işleri kadınlar tarafından ücretsiz olarak yapılmaktadır. Kadının üstlendiği bu sorumluluklar kadının işgücü piyasasına katılımının önündeki engellerden birisidir. Kadınlar ücret karşılığında dışarıda çalışsalar bile *"aile yükümlülüklerini"* yerine getirmek zorundadırlar. Yani dışarıdaki iş, kadını ev işlerinden muaf kılmamaktadır (Delphy, 1999, s. 104).

Kadının ev işleri ve bakım emeği toplumun yeniden üretiminde merkezi bir öneme sahiptir. Ancak ücretsiz kadın emeği erkek işi karşısında değersizleştirilerek çalışma olarak görülmemektedir. Kadının hane içi emeğinin doğallaştırılmış olması, bu emeğin karşılıksız olduğu için görünmez olması ve emeğin miktarını gizleyen ev içi çalışma düzeninden dolayı kadınlar ücretli bir işte çalışsalar da, bu nedenlerden ötürü kadınların evde yaptıkları işler görünmezdir (Acar-Savran & Tura Demiryontan, 2008, s. 11). Bu bağlamda Maria Mies (2012, s. 104), kadınların hem doğurma hem de çocuk büyütmenin yanı sıra ev işlerinin geri kalanının da çalışma ya da emek olarak görülmediğini ifade eder. Emek kavramı, genellikle, artı-değer üretmek amacıyla yapılan çalışma anlamına gelen, erkeklerin kapitalist koşullarda üretken çalışmasına karşılık kullanılmaktadır. Kadınlarda artı-değer üreten emek harcarlar, fakat kapitalist düzende emek kavramı genellikle erkeğe özgüdür.

Hane içindeki kadın çalışmasını, harcanan kadın emeğini görünür kılmak ve hak ettiği toplumsal değeri kazandırmak amacıyla 1960'ların sonlarından bu yana uluslararası kadın hareketi ve feministlerin yürüttüğü tartışmalar konunun BM Kadın Konferanslarının gündeme alınmasını sağlamıştır (Toksöz, 2011, s. 109-110).

1.6.4.1. 1. Hane İçi Emek

Kadınların ev içinde gerçekleştirdiği temizlik, yemek, alışveriş vb. birçok faaliyet kadının hane içindeki emeğidir. Kadının hane içi emeği, kadının hane içinde harcadığı, yoğun, görünmeyen ve karşılıksız bir emek türü olarak açıklanabilir (Alkan, 2019, s. 14-15). Hane içindeki işler, patriarkal kapitalizmin toplumsal üretimden ayrışmış olan yeniden üretim alanını oluşturmaktadır (Acar-Savran & Tura Demiryontan, 2008, s. 15). Kadın hane içinde yerine getirdiği üretim ve

yeniden üretim faaliyetleri toplumun kendisini üretmesinde zorunlu ve önemli bir işleve sahiptir (Delphy, 1999, s. 47). Kadınların üretim ve yaşamın- yeniden üretimine sağladıkları katkıları, genellikle biyolojilerinin ya da "doğa"larının bir işlevi olarak tanımlanır. Kadınların yaptığı ev işi ve çocuk bakımı fizyolojik yaratılışlarının bir uzantısı olarak görülür (Mies, 2012, s. 103-104). Kadın, hane içinde sarf ettiği emek karşılığında herhangi bir ücret almadığı gibi çalışma hayatına da dâhil olamamaktadır. Bu bağlamda ev içi, aile, özel alan ve bu alandaki cinsiyete dayalı iş bölümü, patriarkal kapitalizm çerçevesinde 'doğal' bir alan olarak kurulur. Bu alanda kadınların yaptıkları işler doğallaştırılır, bu işler kadının doğasının bir parçası olarak görülür ve yaptıkları emek değil, bir davranış biçimidir (Acar-Savran & Tura Demiryontan, 2008, s. 11). Hane içi ve bakım emeğini birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Örneğin çocuk, yaşlı ve hasta bakımı aynı zamanda o kişinin kişisel ihtiyaçlarını; çamaşırını yıkamak, yemeğini pişirmek gibi birçok işi de karşılamayı da içermektedir (Özkaplan, 2009, s. 17).

1.6.4.1. 1. 2.Bakım Emeği

Kadın emeğine ilişkin bir diğer kavram ise bakım emeğidir. Aile içerisindeki bakım hizmetlerinin büyük bir kısmı kadınlar tarafından yapılmaktadır. Acar Savran'a (2009) göre bakım; beslenme, temizlik türünden temel kişisel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ihtiyacı olan insanlara bu amaçla sunulan hizmettir. Folbre, bakım emeği kavramını yüz yüze yapılan, kişisel dikkat gerektiren ve çoğunlukla kendi ihtiyaçlarını dile getiremeyen küçük çocuklar, hastalar veya yaşlılar gibi kişilere yönelik çalışma olarak tanımlamaktadır. Kadın emeğine ilişkin literatürde hane içindeki 'ödenmeyen bakım işi', *'piyasa dışı çalışma'* ve *'sosyal yeniden üretim'* gibi kavramlar eşanlamlı olarak da kullanılmaktadır (Toksöz, 2011, s. 116). Kadınlar ev içinde toplumun varlığını sürdürmesi için temel olan çocuk, yaşlı ve hasta bakımını sağlamaktadır. Bu bağlamda kadınların karşılıksız bakım emeği toplumun yeniden üretiminin sağlayıcısıdır. Ancak karşılıksız bakım emeği ücretli iş karşısında değersiz bulunur ve iş'ten sayılmamaktadır (Öztürk Yaman, 2011, s. 58). Hane içinde yapılan bakım hizmetleri piyasadan alındığında değeri varken, kadın tarafından üretildiğinde herhangi bir değeri yoktur. Bakım işleri, ataerkil ilişkilerden dolayı kadınlara yüklenmektedir. Ücretsiz bakım işinin *'kadın işi'* olarak görülmesi,

cinsiyete dayalı eşitsizliklerin hem nedenlerinden birini oluşturmakta, hem de bu eşitsizliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Öztürk Yaman, 2010, s. 48).

1.6.4.2. Ücretli Kadın Emeği

Kadın emeğine ilişkin kavramlardan bir diğeri de ücretli kadın emeğidir. Kadınların işgücü piyasasına katılımlarının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bu engellerden birisi kadının hane içindeki yükümlülükleridir. Kadınların ücretli bir işte çalışmaları onları ev içindeki işlerden kurtarmamıştır. Kadınlar çalışma hayatına dâhil olduklarında ilk olarak ev içindeki sorumluluklarını yerine getirmek durumundadır. Kadınların ücretli bir işte çalışıyor olmaları, günlük ev işlerinden muaf oldukları anlamına gelmemektedir. Bu durumda ücretli iş kadınlar için "*ikinci mesai*"[6] anlamına gelmektedir (Dedeoğlu & Yaman Öztürk, 2008, s. 11). Dökmen (1997)'e göre, kadınlar ücretli bir işte çalışsın veya çalışmasınlar ev işlerini yapan kişilerdir.

Kadınlar ücretli bir işte çalıştıklarında çoğu zaman en düşük ücretli ve en durağan işlerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Kadınlar, çalışsalar dahi evdeki sorumluluklar onların sırtına yüklenir. Ev işlerine bir de ücretli işlerin doyurucu olmayışı eklendiğinde bu, kadınların ev dışında çalışmaları önünde önemli bir engel haline gelir ve bu durum kadının işgücü piyasasına dâhil olma konusunda cesaretsizlendirebilir (Molyneux, 2008, s. 147).

Yıldız Ecevit, ücretli kadın emeğinin niteliklerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bunları kısaca özetlemek gerekirse:

I. Ekonomik yapı içinde kadınlar bazı sektörlere yığılmış, bir başka değişle ayrıştırılmıştır. Bu duruma, kadınların gettolaşması ve bazı işlerin '*kadınlaşması*' da denilmektedir.

[6] "İkinci Vardiya" veya "İkinci Mesai" formel sektördeki ücretlendirilmiş emeğe ek olarak hane içerisinde ortaya konulan ücretlendirilmemiş emeğe yönelik kullanılan ve para kazanmak için çalışan kadın ve erkeklerin evdeki iş yükünü tanımlayan bir kavramdır. Bu bağlamda çalışma hayatına dâhil olan kadınlar için işyeri birinci vardiya ev ise ikinci vardiyanın gerçekleştiği çalışma mekânlarıdır (Başak, Kıngır, & Yaşar, 2013, s. 19). Arlie Russell Hochschild (1989) The Second Shift başlıklı eserinde "ikinci vardiya" kavramını feminist literatüre kazandırmıştır. Hochschild, bu eserinde kadınların erkeklerden daha fazla ev işi ve çocuk bakımı yaptığını göstermektedir (Hochschild ve Machung, 2003:4'ten aktaran Öztürk Yaman, 2011, s. 55).

II. Kadınların işyerlerinde de benzer bir yığılma vardır. Kadınlar daha çok işyerinin en düşük beceri isteyen ya da yarı-beceri gerektiren işlerinde çalışmaktadırlar. Bu işler, aynı zamanda en rutin, en tekrar gerektiren, en az doyum sağlayıcı, en az inisiyatife bağlı işlerdir.

III. Kadınların çalıştıkları işlerde yükselme olanakları zayıftır. Karar alıcı, yönetici, düzenleyici, örgütleyici ve sorumluluk gerektiren işler yapmaktan çok kararları uygulayan, yönetilen, emir ve görevleri yerine getiren konumdadırlar.

IV. Kadınların ücretleri düşüktür. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genellikle erkeklerin kazançlarının yarısı ile dörtte üçü arasında ücret alırlar.

V. Yarı zamanlı işler, kadın çalışanların çok büyük bir bölümünün yaptığı işlerdir. Bu işler daha çok temizlik, eğitim, sağlık, hazır yiyecek ve içki alanlarındaki işlerdir ve temel ortak özellikleri, kadının ev içinde yaptığı işlere benzeyen işler olmalıdır. Ayrıca bunlar, düşük ücret veren, kolayca işçi çıkartan, örgütsüz ve sosyal güvensizlik işler olarak tanımlanırlar.

VI. Eve iş alarak (ev içi çalışma) çalışan kadınların sayıları tam olarak bilinmediği halde son derece fazladır. Bu kadınlar ücretler, sosyal güvenlik, çalışma koşulları vb. açılardan bütün kesimlerden daha kötüdür ve gizli emek kullanımı bu grupta görülür.

VII. Kadınların örgütlenmeleri zor ve sendikalaşma onları düşüktür.

VIII. Kadınların işsiz kalma olasılıkları daha fazladır. Ekonomik kriz durumlarında ilk önce işten çıkartılan kadın işçilerdir (Ecevit, 1985, s. 72-93).

Kadınlar işgücü piyasasına çok düşük ücretlerle dâhil olmakta ve emeğinin karşılığında sadece geçimini sağlayabilmektedir. Kadınlar düzensiz, güvencesiz ve enformel sektörde yoğun olarak çalışmaktadırlar.

1.6.5. Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu

Yoksulluk, insanlık tarihi kadar kadim olan ve üstesinden gelebilmek için ilkel olsun modern olsun, tüm toplumların mücadele ettiği bir olgudur (Güneş, 2009, s. 11). Yoksulluğun tanımlanmasında ve ölçülmesinde, bireylerin yoksulluğa bakış açılarına göre veya ekonomik, sosyal, siyasal ya da başka ölçütler göz önüne alınarak yapıldığından dolayı çok çeşitli görüş ve tanımlar alan yazında bulunmaktadır

(Şenses, 2017, s. 62). Yoksulluk, ülkelerin toplumsal yapılarına göre değişlik göstermektedir. Bu bağlamda genel kabul görecek bir yoksulluk tanımının yapılması oldukça güçtür. Sözlük anlamıyla *yoksul* kavramı, yeterli miktarda parası olmayan veya konforlu bir şekilde yaşamak için gereken araçlara sahip olmayan kişi olarak tanımlanmakta, *yoksulluk* kelimesi ise yaşamın gerektirdiği imkânlardan yoksun olma durumu olarak ifade edilmektedir (Aktan & Vural, 2002).

Yoksulluğun izlerini 17. Yüzyıldan günümüze kadar görmek mümkündür. 17. Yüzyıl önemli düşünürlerinden John Locke, özel mülkiyet hakları kapsamında liberalizmin siyasal bir kuram olarak gelişmesinde önemli bir yer tuttu. Liberaller özel mülkiyeti savunurken, diğer yandan da yoksulların dışlanmaması gerektiğini ve geçimlik üretimin yaşam hakkının sosyal düzenin güvenliği açısından gerekli olduğunu belirtmişlerdir (Şenses, 2017, s. 32).

Önemli düşünür ve kuramcıların, yoksulluk ve bölüşüm sorunlarına karşı ilgisi sanayileşmeye dayalı kapitalizmin kök salmaya ve yaygınlaşmaya başladığı 18. ve 19. yüzyıllarda giderek arttığı görülmektedir. A. Smith *"Weallth of Nations (Milletlerin Zenginliği)"* adlı kitabında, *"ülke zenginleşirken yoksulluğun artmasını önemli bir paradoks olarak gündeme getirdi. Bu durumu ekonomik sistemin önemli bir aksaması ve kusuru olarak gördü ve bir ekonomik sistemin başarısının değerlendirilmesinde en yoksul yurttaşların durumlarının ne ölçüde iyileştiği temel kıstas olarak önerdi."* Burke, Bentham ve Malthus gibi muhafazakâr düşünürler bu yaklaşımı reddederken, sosyalist düşünürler ise 19. Yüzyıl kapitalizmiyle ilgili temel eleştirilerinde bu yaklaşımdan yararlandıkları görülmektedir. K. Marx 1844 Paris yazılarında, Adam Smith'in "*fertlerin çoğunun yoksul ve perişan olduğu hiçbir toplumun refah içinde ve mutlu olması söz konusu olamaz* "sözlerine yer vermesi bir rastlantı değildi (Ashcraft, 1993: 510-511 Akt: Şenses, 2017, s. 33).

Tarih boyunca yoksulluk kavramı farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Uluslararası literatürde bilinen ilk *yoksulluk (poverty)* tanımı Seebohm Rowntree tarafından 1901 yılında geliştirilmiştir. Rowntree'a göre, yoksulluğun tanımı, "bireye ait toplam gelirin, onun biyolojik varlığının devamı için en alt düzeyde gerekli olan yiyecek, giyim vb. maddeleri karşılamaya yetmemesi halidir." (Öztornacı & Demirdöğen, 2015). Başka bir değişle yoksulluk, insanların yaşamlarını

sürdürebilmesi için temel ihtiyaçlarını karşılamada acze düşme durumu olarak tanımlanmaktadır (Taş & Özcan, 2012).

Yoksulluk kavramı, çok kapsamlı bir içeriğe sahip olduğundan farklı şekillerde alan yazında yer almaktadır. Yoksulluk kişilerin temel gereksinimlerini karşılayamaması olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda Dünya Bankası da yoksulluğu, asgari yaşam standardına erişememe durumu olarak tanımlarken (World Bank, 1990), TÜİK ise genel olarak insanların temel gereksinimlerini karşılayamama durumu olarak tanımlamaktadır (TÜİK, 2009). Her iki tanımda da yoksulluk genel olarak maddi gelir ile ilişkilendirilmiştir.

Yoksulluk en basit anlamda belirli bir asgari gelir seviyesinin altında kalanlar için kullanılmaktadır. Fakat yoksulluk sadece ekonomik gelirden değil aynı zamanda temel insani gereksinimlerden yoksun olmayı da ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) bu bağlamda yoksulluğa farklı bir boyut kazandırarak, yoksulluğu, hayat boyu sağlık, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven ve saygınlık gibi insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan mahrum olma olarak açıklamaktadır (Uzun, 2003). Yapılan tanım ile yoksulluğun salt maddi boyutuyla değerlendirilmesini engellemektedir. Nobel ödüllü ekonomist Amartya Sen de yoksulluğu gelir miktarıyla ele alan tanımlamalara karşı çıkmış ve yoksulluğu "kapasite-yapabilme ve devam ettirememe yetersizliği" bağlamında ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bauman (1999) *"Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*" adlı eserinde yoksulluğu; "*normal yaşam" olarak kabul edilen her şeyden mahrum bırakma, "istenilen düzeyde olmama*" olarak tanımlamaktadır. Bu durum, kendini beğenmeme, utanç ya da suçluluk duyulmayla sonuçlanır. Yoksulluk, ayrıca, mevcut toplumda *"mutlu yaşam"*ı ifade eden tüm imkânlardan yoksun bırakılmak, *"hayatın sunmak zorunda olduğunu"* almamak anlamına da gelmektedir. Bu da kendini değersiz görmeyle, şiddet içeren ve katı davranışlar biçiminde beliren kin ve öfkeyle ya da her ikisiyle sonuçlanır.

Yoksulluğun kapsamı, ülkeden ülkeye ve dönemden döneme ekonomideki gelişmelere bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Yoksulluk düzeyi bakımından ülkeler arası veya aynı ülke içinde dönemler arası karşılaştırmalar yapılabilmesi için toplam nüfus içinde kimlerin yoksul olarak isimlendirileceğine karar verilmesini

gerektirir. Kimlerin yoksul olduğunu tespit etmek amacıyla yoksulluk kavramı mutlak yoksulluk, göreli yoksulluk ve öznel yoksulluk gibi çeşitli yaklaşımlar aracılığıyla incelenir (TÜSİAD, 2000: 104 Akt: Ergun, 2005, s. 27). Mutlak yoksulluk yaklaşımı genel anlamda kişilerin hayatlarının sürdürebilmesi için yeterli kaynağa erişememesi olarak açıklanabilir. Bu yoksulluk biçimi ile bireyin yaşamını sürdürebilmesi için gereksinim duyduğu, yiyecek, barınak ve minimum sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan asgari gelir ve harcama düzeyine sahip olmaması olarak ifade edilmektedir (İnsel, 2001, s. 64). Bu bağlamda mutlak yoksulluk; bireyin ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılayıp karşılamadığı esas alınmakta ve karşılayamaması durumunda yoksul olarak kabul edilmektedir (Tokol & Alper, 2014). Bu yoksulluk türü aynı zamanda yoksulluk sınırını da göstermektedir. Göreli yoksulluk kavramı ise, bireyin yaşadığı toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olma durumu olarak tanımlanır (TÜSİAD, 2000). Göreli yoksulluk durumu sadece kaynaklara ulaşamama ve hayatını devam ettirme meselesi olmayıp bireyin refah ve gelir dağılımındaki farklılıklara odaklanmaktadır. Başka bir değişle göreli yoksulluk kavramı, yoksul hane halkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut durum koşullara göre ortalama bir gelire sahip olan hane halkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma kabiliyeti arasındaki farkı ifade eder (Gündoğan, 2008). Kısaca *mutlak yoksulluk* kişinin en temel ihtiyaçlarını karşılayamaması ile ilgiliyken, *göreli yoksulluk* bireyin yaşamını sürdürebilmesi için yeterli gelire sahip olamaması ve ortalama yaşam düzeyinin altında yer almasını anlatmaktadır.

Yoksulluk, kırsal ve kentsel alanda farklı boyutlarıyla görülmektedir. Kentsel ve kırsal yoksulluk, yaşanılan yerin belirli kaynaklardan yoksun oluşu ile tanımlanan bir yoksulluk türüdür. Kentsel yoksulluğu tüm dünya ülkelerinde ve daha çok az gelişmiş ülkelerde önemli bir sorundur (Çukurçayır, 2003, s. 407). Dünya Bankası kentsel yoksulluğu çok boyutlu bir fenomen olarak değerlendirmektedir. İş fırsatlarına ve gelire sınırlı erişebilirlik, konut imkânlarının ve hizmetlerinin yetersizliği, şiddetin hâkim olduğu sağlıksız bir çevre, sosyal bir koruma mekanizmalarından yoksunluk, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim imkânının sınırlı olması kentsel yoksulluğun özellikleri olarak tanımlanmaktadır (Şentürk, 2008, s. 28). Bir başka tanımlamada ise kentsel yoksulluk, yoksulluktan farklı olarak

ekonomik dönüşümler sebebiyle kırsal kesimden kentlere göç edenleri istihdam edebilecek iş olanaklarının kısıtlı olması ve dönüşümün yol açtığı toplumsal kırılmalardan, kurumlar arası ilişkilerin tam anlamıyla şekillenmemesinden doğan yoksulluk olarak açıklanmaktadır. Sanayileşme tüm ülkeleri etkilendiğinden dolayı kentleşmeyi de arttırmıştır. Bu nedenle kentsel yoksulluğa hemen her toplumda rastlamak mümkündür (Işık E. , 2007).

Kentsel yoksulluk, ekonomik ve sosyolojik yaklaşımlarla kent ve bölgesinin belirli kaynaklardan yoksun oluşu yanında, bir ekonomik mekanizma ya da toplumsal gerçeklik anlamında kentin göreli dengesizliği ve bozulmuş işlevselliği olarak anlaşılabilir (Birsen Güven, Polat, Çalışır, & Hovardaoğlu, 2002, s. 193). Kırdan kente gelen ve mülksüzlükten dolayı işçi bir niteliğe sahip olan ancak kapitalist ekonomi ve özellikle de sanayi tarafından herhangi bir anlamda istihdam edilemediği için düzensiz işlerde, düşük ücretlerle çalışmak durumunda kalan ve gecekondularda yaşayan bireyleri etkileyen bir olgu olarak kent yoksulluğundan söz etmek mümkündür (Güler, 1999: 58-59'den akt: Kaygalak, 2001, s. 127). Bu yeni yoksulluk ekonomik yoksulluğun yanında kendini yoğun bir şekilde hissettiren toplumsal dışlanmayı da içinde barındırmaktadır (Altuntaş, 2008, s. 33). Kırsal alandan yeni göç eden eğitimsiz ve işsiz bu bireyler kentsel alanlarda yaşamlarını sürdürmekte ve kentsel yoksulluğu yaşamaktadırlar. Kentlerde ancak enformel sektörde iş imkanları bulabilen bu grup üç tür dışlanma ile karşılaşmaktadırlar:

1. Ekonomik dışlanma: Emek piyasasında ve formel sektörde iş bulamayan kişiler bu tür bir dışlanma yaşamaktadırlar. Ülkemizde sosyal yardım mekanizmalarının yetersiz olması da bu tür bir dışlanmaya neden olabilmektedir.
2. Mekânsal dışlanma: köyden kentsel alana göç edenler genellikle kentin gecekondu semtlerinde yerleşmektedirler. Buralarda kamu hizmetlerinin yetersizliği ve bazen de kişinin yaşadığı semt nedeniyle hakir görülmesi bu tür dışlanmaya neden olabilmektedir.
3. Politik dışlanma: Genelde ekonomik ve mekânsal olarak dışlanmaya uğrayan insanlar politik katılım kanallarına da dâhil olamamaktadır (Es & Güloğlu, 2009, s. 239).

Büyük kentlerde daha çok görünür olan bu dışlanma, yoksul sınıfları ekonomik sömürünün öznesi haline getirmiştir. İşgücü piyasasının kutuplaşmış yapısı ve formel iş olanaklarının yetersiz kalması onlara enformel işlerde çalışmaktan başka bir çare bırakmamıştır. Bu grupların dışlanarak sisteme daha dezavantajlı koşullarda yani uzun saatlerde, düşük ücretlerle, kötü çalışma koşullarında ve güvencesi olmayan işlere dâhil olabilmektedirler (Altuntaş, 2008, s. 34). Connolly, kentsel yoksulluğun hızlı kentleşme ve sanayileşme ile yan yana geliştiğini savunur. Böylelikle emek gücünün sanayi tarafından istihdam edileceğine ilişkin neo-klasik iktisat kuramının, kentlerde yaşanan bu hızlı göç nedeniyle geçersiz kıldığını ileri sürmektedir. Bu noktada kentsel yoksulların stratejisi olarak enformel etkinlikler ortaya çıkmaktadır. Düşük gelir ve yoksullukla ifade edilen enformel sektör, düşük eğitimli, uzmanlık istenmeyen ve işe giriş çıkışın kolay olduğu işlere karşılık gelir (Şengül ve Ersoy, 2002, akt: Kahraman, 2011, s. 20). Bu anlamda enformel sektör kavramına daha detaylı yer verilmiştir.

1.6.6. Enformel Sektör

Enformel sektör kavramı, 1970 yılında ilk kez ILO'nun düzenlendiği Dünya İstihdam Programı (World Employment Program) kapsamında Kenya Raporunda kullanılmıştır. Bu raporda tarım dışı ekonomik faaliyetlerde formel, kurumsal ve enformel, kurumsal olmayan ayrımı ilk kez yapılmıştır (ILO, 2002). *Enformel sektör*, birçok araştırmada çeşitli şekillerde tanımlanmakta ve genellikle, "devletin egemenlik alanı dışındaki istihdam faaliyeti" olarak ele alınmaktadır (Güloğlu, Korkmaz, & Kip, s. 53). Formel sektör, kentsel alanlarda sanayi ticaret ve hizmet sektöründe sürekli veya geçici işlerde çalışanlar ile kamu kesiminde çalışanları kapsarken, enformel sektör ise, göç alan kentlerde formel sektörde bir iş imkanı bulamayıp gündelik veya geçici olarak ücretli statüde çalışan niteliksiz işgücünün ve hizmet sektöründe çok küçük bir sermaye ile bağımsız çalışarak gelir sağlayanların oluşturduğu "*gayri resmi*" veya "*marjinal sektör*" olarak da tanımlanan ikincil bir piyasayı oluşturmaktadır (Lordoğlu, Törüner, & Özkaplan, 1999).

Literatürde enformel sektör ile ilgili çeşitli tanımlar bulunmaktadır. *Enformel sektör*, devletin kontrol edemediği, formel ekonominin dışında kalan üretim ve değişim ilişkilerinin tümünü kapsamaktadır. Sosyal sigorta primlerinin ödenmediği

ve vergilendirilmeyen ya da eksik vergilendirilen bu sektördeki faaliyetler, önceleri geleneksel küçük ölçekli ekonomik faaliyetleri oluştururken, günümüzde modern ekonominin sürekli değişen taleplerine hitap etmekte, modern sektörün giremediği alanlarda iş imkânları yaratabilmektedir (DİE, 2003). Enformel sektör; kentsel yoksulların marjinal yaşam koşulları, istikrarsız çalışma şartları ve ekonomi içindeki güvensiz konumları ile özdeşleşmektedir. Enformel sektörün tanımı aşağıdaki faktörler göz önüne alınarak yapılmaktadır. Bu faktörler şöyledir;

- Çok düşük kazanç düzeyi,
- İş sözleşmesinin olmaması veya güvencesiz olması
- İstikrarsız çalışma koşulları
- Sosyal hizmetlere erişimin zayıf olması
- İşçi örgütlerine düşük üyelik oranları
- Yasadışı veya yarı yasal çalışma (Benerıa, 2001, s. 33).

Enformel sektör kavramı başlangıç dönemlerinde eksik istihdam ve işsizlikle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda modern sektörde iş bulamayan insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için modern sistemin dışında kalan imkânları kullanmak zorunda kalmıştır. Kırdan kente formel sektörde iş bulma umuduyla göç eden ve bulamadıklarında enformel sektörde genellikle daha düşük gelirli işlerde çalışmaktadırlar. Kırdan kente göçün devam ettiği ülkelerde bu durum bugün de geçerliliğini korumaktadır (Türcan Özşuca & Toksöz, 2003, s. 6-7). Enformel sektörde kadınların işgücüne katılımı erkeklere oranla daha yüksektir. Bu sektörde özellikle eğitim düzeyi düşük olan kadınlar, kötü çalışma koşullarında sigortasız ve düşük ücretlerle enformel sektörde çalışmaktadırlar.

Enformel sektör; ev ve bahçelerde yapılan geçimlik üretim, evde yapılan ücretli kaçak parça başı üretim, küçük meta üretiminin *"yan sanayi"*, merdiven altı kayıt dışı biçimleri, en çok da fason/taşeron üretim ve hizmet etkinlikleri; işportacılık, seyyar satıcılık, hamallık gibi kent ekonomisinin *marjinal* olarak tanımlanabilecek faaliyetleri kapsamaktadır. Bu sektördeki emek gücü çoğunlukla gelirleri geçici, düzensiz ve düşük emekçilerden oluşmaktadır. İşyerlerinin çoğunluğu kayıt dışıdır ve vergi, sigorta primi ödemezler; resmi istatistiklerde görünmezler. Buralarda çalışan işçiler genellikle sendikasız ve örgütsüzdürler. Kadın, göçmen ve çocuk

emeği büyük bir ağırlık taşımaktadır (Yurtsever, 2012). Enformel sektörde çalışan bireyler iş güvencesi olmadan ve kötü çalışma koşulları içerisinde çalışmaktadırlar. Bu sektörde genellikle dezavantajlı gruplar- çocuk işçiler, kadınlar, göçmenler- daha fazla yer almaktadır.

ILO da yayınlamış olduğu raporda, enformel ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan işlerde çalışanların iş koşulları belirsiz olduğunu, çalışma saatleri uzun ve yaptıkları işler çoğunlukla insan sağlığına uygun olmadığını belirtmiştir. Sendikal örgütlenmenin olmadığı, sosyal haklar ve güvenceden yoksun, işçilerin mesleki eğitimi zayıf ve kullanılan teknoloji düşüktür. Bu sektörde çalışan kadın, göçmen ve çocuk işçilerin durumu ise daha kötüdür (ILO, 2002).

Enformel sektörün gelişmesinde etkili olan çeşitli nedenlerden ilki, az gelişmiş ülkelerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine bağlı olup yapısal niteliktedir. Kırdan kente göç sonucu kentsel işgücü fazlasına sahip olan ülkelerde formel sektörün yeterli istihdam alanı yaratmaması sonucunda kendi hesabına çalışma ve mikro işletmeler önemli bir ekonomik faaliyet ve istihdam kaynağı olmuştur. Yine bu ülkelerde yasal düzenlemelerin katılığı ve küçük işletmelerin bunlara uyum sağlamasında karşılaştığı güçlükler, ekonomik faaliyetlerin enformel olarak yürütülmesinde etkilidir. Bir diğer faktör ise küreselleşmeyle bağlantılı yapısal uyum politikaları ve ihracata dayalı sanayileşme modeli bağlamında uluslararası pazarlarda rekabeti artırmak için, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla üretim sürecinde ortaya çıkan değişiklikler ve taşeronlaşmanın yaygınlaşmasıdır. Bu bağlamda 1970'lere kadar gelişmiş ülkelerde izlenen sosyal refah devleti politikalarının emeği koruyan düzenlemelerinin gelişmekte olan yansımalarına, sermaye çevrelerinin duyduğu tepkinin de ele alınması gerekmektedir. İstihdam ve gelir güvencesi, sosyal güvenlik, örgütlenme ve toplu pazarlık haklarına bağlı olarak işgücü piyasasını düzenleyen yasa, kurallar ve politikalarda yapılan köklü değişiklikler ve kuralsızlaştırma enformel sektörün yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Türcan Özşuca & Toksöz, 2003, s. 5-6).

1.7. KURAMSAL ANALİZ

Bu araştırmanın genel hatlarıyla kuramsal çerçevesini Ragnar Nurkse tarafından ortaya konulan Yoksulluk Kısır Döngüsü ve Oscar Lewis'in Yoksulluk Kültürü kuramı oluşturmaktadır.

1.7.1.Oscar Lewis'in Yoksulluk Kültürü Teorisi

Yoksulluk kültürü teorisi, genel anlamda, başarı, sıkı çalışma ve kendine güvenin karşıtı olan kadercilik, tevekkül ve aylaklık ile nitelendirilen bir kültürel ortamı anlatan ve kuşaktan kuşağa aktarılma eğilimini vurgulamaktadır (Marshall, 1999). Bu kuram ilk olarak 1950'lerin sonunda Amerikalı Antropolog Oscar Lewis tarafından ortaya atılmıştır. Lewis bu kuramı, Meksikalı kentli yoksullarla yaptığı alan araştırmasında ifade etmiştir. Kuramcı, yoksulluk kültürünün nesiller boyu aktarım bir yaşam modeli olduğunu tartışır. (Oktik, 2008, s. 32). Günümüz sosyal araştırmalarda yoksulluk kültürü kuramı oldukça geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Lewis, kuramını "*Beş Aile: Yoksulluk Kültüründeki Meksikalılar Üzerine Alan Çalışması* (1959)", "*Sanchez'in Çocukları* (1971)" ve "*İşte Hayat* (1965)" adlı üç önemli eserlerinde [7] yaygın biçimde incelemiştir. Lewis bu kuram ile yoksul insanların yoksulluğu bir kader olarak görmelerini ve bu durumu içselleştirmeleri sonucunda oluşan kültürel yapıyı anlatmak için kullanmıştır (Güllü, 2010, s. 17). Erdem (2003, s. 130-131)'e göre yoksulluk kültürü gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerine yapılan göçlerle oluşan sefalet mahallelerinde, yaşayan yoksul insanların yaşam tarzlarını ifade etmektedir.

Lewis yoksulluğu, bir kültür olarak kuşaktan kuşağa aktarılan bir yaşam tarzı olarak nitelemekte, yoksulluk kültürünün oluşumu ve gelişimini bazı koşullara bağlamaktadır. Yoksulluk kültürünü mümkün kılan bu koşullar;

1-Para ekonomisi, ücretli işçilik ve kar amacıyla üretim, 2- Sürekli, büyük ölçüde işsizlik, 3- Düşük ücretler, 4-Ya hükümet baskısı ya da isteyerek sosyal, politik ve ekonomik örgütlenmenin dar gelirli tabaka için sağlanmaması, 5- Tek

[7] Oscar Lewis, yoksulluk kültürü kavramını ilk kez kullandığı "Beş Aile: Yoksulluk Kültüründeki Meksikalılar Üzerine Alan Çalışması (1959)" adlı eserinde dördü alt gelirli aile olmak üzere beş Meksikalı ailenin günlük yaşamını aktarmaya çalışmaktadır. Lewis'in yoksulluk kültürü kavramına değindiği bir diğer eseri ise "Sanchez'in Çocukları (1971)"dır. Kuramcı bu eserinde yoksul Meksikalı bir aileyi derinlemesine anlatmaktadır. "İşte Hayat(1965)" eserinde ise yoksulluk kültürü içinde yaşayan Porto Rikolu aileyi konu almaktadır.

taraflı yerine çift taraflı akrabalık sisteminin varlığı, 6- Hâkim sınıfta servet birikimine yönelen, alt tabakaya mensup olmanın kişisel yeteneksizlikten ileri geldiğini savunan bir değer yargısı (Lewis, İşte Hayat: "Yoksulluk Kültürü İçindeki Bir Porto Riko'lu Aile Üzerine İnceleme, 1965, s. L-LI).

Yoksulluk, yoksul insanlar üzerinde ortadan kaldırılması mümkün olmayan kalıcı davranış kalıpları ve tutumlar ortaya çıkartmakta, bu davranış ve tutumlar miras olarak yoksulların çocuklarına da aktarılarak yoksulluktan kurtulunamayan bir süreç ortaya çıkarmaktadır (Erdem, 2003, s. 131-132). Kuramcı, yoksulluğu aşağı bir sınıf olarak tanımlamakta ve bu sınıftaki bireylerin özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

1. ***Kurumsal:*** *yoksulluk kültürü içinde yaşayanların toplumsal kurumlarla ilişkisi pek sağlıklı değildir. Yoksullar arasında sendikalı olma, siyasi partilere üyelik yoktur. Yani işbirliği ve örgütlenme yönünden çok zayıftırlar. Siyasetle çok az içli dışlı oldukları için düzene karşı hareketlerde kullanılmaları mümkün değildir. Okuma yazma oranları ve eğitime talepleri düşüktür.*
2. ***Mekânsal:*** *Gecekondu mahallerinde imar ve konut koşulları berbattır. Birçok evin tek yatak odası vardır.*
3. ***Ailevi:*** *aile oldukça kalabalıktır. Ailede çocukluk dönemi yoktur. Çocuklar cinsiyetle oldukça erken yaşta tanışırlar. Nikâhsız evlilikler dikkat çeker. Kocalar, çocuklarını ve kadınlarını çok sık terk ederler.*
4. ***Bireysel:*** *Bireysel düzeyde, toplumdan ayrı tutulma duygusu, çaresizlik, aşağılık duygusu, zayıf benlik yapısı, içgüdülerin kontrol edilmemesi, bugünü yaşama, yarını pek düşünmeme, kendini bırakma ve tevekkül, erkeğin büyüklüğüne olan yaygın inanç dikkat çekmektedir*.

Yoksulluk kültürünün hâkim olduğu alanlarda yaşayan çocuklar belirli yaşlarda, alt kültürün başlıca değerlerini, tutumlarını ve davranış kalıplarını benimsediği ve psikolojik desteğin olmadığı yaşamlarında, şartlarını değiştirebilecek fırsatları değerlendiremezler (Lewis, İşte Hayat: "Yoksulluk Kültürü İçindeki Bir Porto Riko'lu Aile Üzerine İnceleme, 1965). Lewis yoksulluk kültürünün çocuklar üzerinde etkili olduğunu ve bu durumun kuşaktan kuşağa aktarıldığını belirtir.

Yoksulluk kültürü kuramı diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ön plana çıkmıştır. Türkiye'de "yoksulluk kültürü" kavramı ilk defa Orhan Türkdoğan tarafından 1973 yılında ele alınmıştır. Türkdoğan, Lewis'in yoksulluk kültürü kuramından hareketle Erzurum'daki gecekondu bölgelerinde yaptığı alan araştırmasında yoksulluk kültürünü mekânsal özellikleri bağlamında ifade etmiştir. Yazar, kentleşme sonucu ortaya çıkan gelir azlığı ve geçim sıkıntısı nedeniyle sefalet yuvaları haline gelen gecekondularda yaşayan insanların egemen kültür ile birleşeceği yerde, giderek ondan ayrıldığını ve kendine özgü bir yan kültür alanı oluşturduğunu açıklamaktadır (Türkdoğan, 1974, s. 3-4). Bu yan kültür alanı, yoksulluk kültürü olarak ifade edilmektedir.

Türkdoğan (1974, s. 6)'a göre yoksulluk kültürünü yaşayan bireylerde, "*zayıf bir benlik yapısı, analık duygusunun yok olması, cinsiyet düşüklüğü, bugünü yaşama ve yarını pek düşünmeme, kendini bırakma, tevekkül ve her türlü psipatolojiye karşı gösterilen büyük ölçüde hoşgörü"* ön plana gelmektedir.

Çocuk işçiliğinin kuşaklararası aktarımının nasıl olduğunu sunmayı amaçlayan bu çalışma, yoksulluk kültürü teorisi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Şanlıurfa'da isot üretim alanlarında çalışan işçiler ile yapılan çalışmada, Lewis'in Meksika ve Porto Riko'daki aileler ile yoksulluk kültürü üzerine yapmış olduğu çalışmadaki bazı ölçütler esas alınarak değerlendirilmiştir.

Lewis'in yoksulluk kültürü teorisi birçok açıdan eleştirilmiştir. Yoksulluk kültürünü benimseyenlere göre, yoksulluğun temel nedeni ekonomik değil psikolojiktir. Bu nedenle yoksullar yardım almaya bağımlı hale geldiklerinden dolayı çalışmamaktadır (Mead, 1997, s:960-962'den akt: Ergun, 2005, s. 19). Ancak bu durum, araştırma alanında yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler ile örtüşmemektedir. Çünkü isot üretim alanlarında çalışan işçiler için yoksulluğun temel nedeni ekonomiktir.

Lewis, yoksulluk kültürünü niteleyen ekonomik özelliklerini; "yaşamak için devamlı uğraşma, işsizlik, düşük ücret, çocukların çalıştırılması, kişilerin yetenekleri olmayan iş dallarında denemeleri, para biriktirmeme ve devamlı olarak para darlığı" şeklinde açıklamaktadır (Lewis, 1971). Lewis, yoksullara atfedilen ekonomik

özelliklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında kültürün belirleyici olduğunu belirtmekte ve bu durumu açıklarken ekonomik nedenleri göz ardı etmektedir. Bu çerçevede, araştırma alanında görüşmecilere çocuklarınızı neden çalıştırıyorsunuz sorusu yöneltildiğinde, genel olarak maddi imkânsızlıklar nedeniyle çocuklarını çalıştırdıklarını fakat ekonomik koşuların iyileştiği takdirde kişiler çocuklarını çalıştırmayacaklarını dile getirmişlerdir.

Yoksulluk kültürü kavramını eleştiren sosyal bilimci Charles A. Valentine, yoksulluk kültürü kavramının yoksulluğu açıklamada yetersiz olduğunu belirtmektedir. Valentine, Lewis'in yoksulluk kültürünü yansıttığını iddia ettiği ve yoksullara atfettiği işsizlik, eksik istihdam, niteliksiz iş, düşük statülü meslekler, yetersiz ücret, kalabalık hane yaşamı ve bakımsız evler gibi özelliklerin bütün bir sosyal sistemin yapısından kaynaklanan ve yoksulların tutum ve davranış kalıplarının sonucu olmadığını belirtmektedir. Bu durumun alt-gelir grubunun yaşadığı çevrenin ortaya çıkardığını ve ayrı bir kültürü ifade etmediğini savunmaktadır (Valentine, 1968'den akt: Özdoğan, 2009, s. 50-54).

Yoksulluk kültürünün önemli göstergelerinden biri olan egemen sınıf değerlerine ve kurumlarına karşı düşmanca duygular besleme; gelecek umudunun olmayışı ve boş vermişlik gibi durumlardır. Bu çalışma kapsamında görüşülen bireylerin çoğunun bu durumu değiştirebileceklerine inanmaları ve geleceğe dair umutlarının var olması Lewis'in yoksulluk kültürü teorisi ile örtüşmemektedir. Valentine burada da bu durumların yoksulluk gibi bir gerçeklikte her bireyin gösterebileceği doğal tepkiler olduğunu, bu tutum ve değerlerin ayrı bir kültürün varlığını işaret etmediğini belirtmektedir (Valentine, 1968'den akt: Özdoğan, 2009).

1.7.2. Nurkse'nin Yoksulluk Kısır Döngüsü Teorisi

Kapalı çember teorisi veya yoksulluk kısır döngüsü olarak bilinen kuram, Ragnar Nurkse tarafından 1952 yılında yayımladığı *Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Oluşumu Sorunu (Problems of Capital Formation Underdeveloped Countries)* adlı eserinde ortaya atmıştır. Yazar, bu eserinde, az gelişmiş ülkelerin ekonomik olarak büyümemelerinin nedeni olarak bu ülkelerin yoksulluğun kısır döngüsünde hapsolmuş olmalarını gösterdi ve bu kısır döngüyü kırabilmeleri için politikalar önerdi (Öztürk & Öztürk, 2012, s. 43). Nurkse, bu fakir ülkelerin dış yardım

almalarına rağmen bu kısır döngüden çıkamadığını belirtmektedir. Bu kurama göre, fakir ülkeler yoksulluk tuzağında olduklarından dolayı fakirdirler yani bu kısır döngünün içerisindedirler (Nurkse, 1952, s. 571-572). Başka bir ifadeyle yoksulluk kısır döngünün kırılması oldukça güç olduğu ve döngüyü kırabilmek için dışarıdan bir müdahale olmadıkça döngünün kırılamayacağı belirtilmektedir.

Azgelişmiş bir ülkede yoksulluk kısır döngüsü işleyişi şu şekildedir: bireylerin düşük gelirleri vardır ve dolayısıyla birikim oluşturamazlar. Bu döngüdeki bireyler birikim sağlayamadıklarından dolayı alım güçleri olmamakta ve bu yüzden piyasada bir talep oluşturamazlar. Piyasada artan talep olmayınca üreticiler üretim hacimlerini artıramadıkları gibi daha fazla üretim yapmak için yatırım da yapamazlar. Yatırım olmayınca yeni sermaye ve yatırımlar gerçekleşmez. Bunların sonucu olarak ülkede üretim artmayacak, düşük kalacaktır. Üretim düşük olduğu için istihdam artmayacak ve çalışanların gelirleri düşük kalacaktır (Öztürk & Öztürk, 2012, s. 44). Yoksulluk kısır döngüsü adı verilen bir süreci yaşayan kişilerin yoksulluk durumları çok uzun süre belki de yaşamları boyunca yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu yaklaşımda yoksul bireylerin birçoğu yoksul doğup, yoksul ölmekte; hatta yoksulluklarını çocuklarına aktarmaktadırlar. Bu döngüdeki kişiler sadece düşük gelire sahip olmayıp, ömür boyu süren; açlık, kötü beslenme, kirli su, eğitimsizlik ve sağlık hizmetlerine ulaşamama ile sosyal dışlanmayı da içermektedir (Zülfikar Şafak, 2010, s. 8).

Yoksul ailelerin çocuklarını çalışmaya gönderme olasılığı daha yüksektir. Bu durum çocukların okullaşma oranını azaltarak gelecek nesildeki yoksulluğa katkıda bulunur. Yoksulluk ile çocuk işçiliği arasındaki bu pozitif ilişki yoksulların torunları da yeterince eğitim alamadıklarından dolayı yoksul kalırlar ve bu durum yoksulluk kısır döngüsüne yol açabilir. Bu döngü, klasik bir "yoksulluk tuzağının" temeli olabilir (Udry, 2003, s. 6). Bu bağlamda çocukluk döneminde çalışmaya başlama durumunu yoksulluk kısır döngüsü çerçevesinde değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu çerçevede görüşme yapılan bireylerin neredeyse tamamı ekonomik nedenlerden dolayı küçük yaşlarda çalışmaya başlamakta ve bireyler yeterli eğitim göremediklerinden dolayı yetişkinliklerinde yoksullukları devam etmektedir ve bu durum kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA, TÜRKİYE'DE KADIN VE ÇOCUK EMEĞİ

"Çocuklar göremeyeceğimiz bir zamana gönderdiğimiz canlı mesajlardır."

Neil Postman

2.1. DÜNYADA KADIN EMEĞİ

ILO'nun *"Dünya İstihdam ve Sosyal Görünüm - Kadın Trendleri 2018"* raporunda dünyada toplam istihdam oranı %61,8'dir. Küresel olarak erkeklerin işgücüne katılım oranı %75,0 iken, kadınların oranı ise %48,5 olduğu görülmektedir. Dünya genelinde erkekler işgücü piyasasına kadınlardan daha çok katılmaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranı gelişen ve gelişmiş ülkelerde düşük iken, bu oran gelişmekte olan ülkelerde daha yüksektir (Tablo 1).

Kadınların işgücüne katılım oranları bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Kadın işgücünün en fazla olduğu bölgeler dikkate alındığında Sahra-Altı Afrika (%64,7) ve Doğu Asya (%59,1) bölgeleri olduğu görülmektedir. Kadın işgücünün en düşük olduğu bölgeler Arap Devletleri (%18,9) ve Kuzey Afrika (%21,1) bölgeleridir (Tablo 1). Aynı zamanda bu bölgeler genellikle en düşük cinsiyet eşitliğine sahip alanlardır.

Tablo 1: Dünyada Cinsiyet Farkına Göre İşgücüne Katılım Oranı (2017-2018)

Ülke / Bölge	**2017**		**2018**	
	ERKEK	**KADIN**	**ERKEK**	**KADIN**
Dünya	**76.1**	**49.4**	**75.0**	**48.5**
Gelişmekte Olan Ülkeler	82.6	70.3	81.1	69.3
Gelişen Ülkeler	77.5	46.9	76.1	45.6
Gelişmiş Ülkeler	68.0	51.9	68.0	52.4
Kuzey Afrika	74.1	22.9	71.9	21.1
Sahra-Altı Afrika	76.3	64.6	74.0	64.7
Latin Amerika ve Karayipler	78.3	52.7	77.1	51.5
Kuzey Amerika	68.3	56.2	67.9	55.8
Arap Devletleri	76.4	21.2	77.2	18.9
Doğu Asya	76.8	61.3	74.7	59.1
Güneydoğu Asya ve Pasifik	81.2	58.8	79.4	56.5
Güney Asya	79.4	28.6	79.0	27.6
Kuzey, Güney ve Batı Avrupa	63.8	51.3	63.4	51.6
Doğu Avrupa	68.1	53.0	67.0	51.8

Orta ve Batı Asya	73.5	44.1	73.5	45.1

Kaynak: ILO,2018

2.1.1. Dünyada Enformel Sektörde Kadın Emeği

Küresel işgücünün %62,2'si kayıt dışı sektörde çalışmaktadır. Kayıt dışı çalışma oranı küresel olarak erkeklerde %68,0 kadınlarda ise %58,1'dir. Kayıt dışı istidam bölgesel olarak değerlendirildiğinde, kayıt dışı istidam Sahra Altı Afrika'nın ana istihdam kaynağıdır ve nüfusun %85,8'ini oluşturmaktadır. Bölgede kadınların kayıt dışı istihdama katılma olasılığı erkeklere oranla daha fazladır. Oransal olarak ele alındığında Sahra Altı Afrika'da kadınların %89,7'si erkeklerin ise %82,7'si kayıt dışı istihdamda yer almaktadır. Amerika'da toplam istihdamın %40,0'ı, Arap Devletleri'nde %68,6'sı, Asya ve Pasifik'in %68,2'si Avrupa ve Orta Asya'nın ise %25,1'i kayıt dışıdır (Tablo 2).

Tablo 2:Dünyada Bölgelere ve Cinsiyete Göre Enformel Sektörün Durumu

	Sahra Altı Afrika	**Amerika**	**Arap Devletleri**	**Asya ve Pasifik**	**Avrupa ve Orta Asya**	**Toplam**
Kayıt Dışı İstihdam	**85,8**	**40,0**	**68,6**	**68,2**	**25,1**	**61,2**
Kadın	89,7	39,2	61,8	64,1	23,6	58,1
Erkek	82,7	40,5	70,2	70,5	26,4	63,0

Kaynak: ILO,2018

2.2. TÜRKİYE'DE KADIN EMEĞİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de işgücü piyasasındaki kadın istihdamının durumu ele alınmıştır. 2019 yılı rakamları temel alındığında, OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranı %65,1'dir. Türkiye'de 15-64 yaş grubunda bulunan nüfus içerisinde kadınların işgücüne katılımın oranı %38,7'dir (Tablo 3). Bu oran neredeyse OECD ülkelerindeki oranının yarısı kadardır. Türkiye OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında en düşük kadın işgücü katılım oranına sahip ülkedir. Bu bağlamda kadın işçilerin dezavantajlı bir konumda olduğu söylenebilir.

Tablo 3:Türkiye ve OECD Ülkelerinde 15-64 Yaş Arası Kadın İşgücü Dağılımı (%)

Türkiye		**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
	İstihdam/nüfus oranı	29,5	30,5	31,2	32,2	32,9	32,2
	İşgücüne Katılım Oranı	33,6	35,0	36,2	37,6	38,3	38,7
	İşsizlik Oranı	12,1	12,9	14,0	14,4	14,2	16,8
OECD							
	İstihdam/nüfus oranı	57,8	58,5	59,2	60,0	60,7	61,4
	İşgücüne Katılım Oranı	62,8	63,0	63,5	64,0	64,5	65,1
	İşsizlik Oranı	7,8	7,2	6,9	6,4	5,9	5,7

Kaynak: ILO,2018

Türkiye'de istihdam oranlarının cinsiyete göre dağılımına bakıldığında kadın istihdam oranının erkek istihdamına göre çok daha az olduğu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2019 işgücü verilerine göre, 15 ve daha yukarı yaştaki toplam işgücü 28 milyon 786 kişi olup, toplam işgücünün 8 milyon 729 bini kadın, 20 milyon 057 bini ise erkektir. İşgücüne katılma oranı kadınlarda %34,4 iken bu oran erkeklerde %63,1'dir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı erkeklere göre düşük olmasına rağmen yıllar itibariyle düşük oranlarda bir artış eğilimindedir. 2014 ile 2019 yılları arasındaki veriler ayrıntılı incelendiğinde kadınların işgücüne katılım oranı 2014'te %30,3 iken 2019 yılında %34,4'e yükselmiştir (Tablo 4). Fakat bu artışa rağmen erkeklerin işgücüne katılımı, kadınların işgücüne katılımından yaklaşık iki katı fazladır.

Tablo 4: Kurumsal olmayan nüfusun yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu (2014-2019 yılları arası)

Yıl	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Kadın						
15+ yaştaki nüfus	28 841	29 281	29 689	30 244	30 647	31 097
İşgücü	8 729	9 225	9 637	10 159	10 473	10 686
İşgücüne Katılma Oranı (%)	30,3	31,5	32,5	33,6	34,2	34,4
İstihdam Edilenler	7 689	8 058	8 312	8 729	9 018	8 924
İstihdam Oranı (%)	26,7	27,5	28,0	28,9	29,4	28,7
Erkek						
15+ yaştaki nüfus	28 145	28 573	29 031	29 649	30 007	30 372
İşgücü	20 057	20 453	20 899	21 484	21 801	21 863
İşgücüne Katılma Oranı (%)	71,3	71,6	72,0	72,5	72,7	72,0
İstihdam Edilenler	18 244	18 562	18 893	19 460	19 720	19 156
İstihdam Oranı (%)	64,3	65,0	65,1	65,6	65,7	63,1

Kaynak: TÜİK,2019

Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı oldukça düşüktür, kadın istihdamının düşük olması çok boyutlu bir sorundur. Kadınlar çeşitli nedenlerle işgücüne katılamamaktadır. Kadınların işgücüne katılımının önünde sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere birden fazla engel bulunmaktadır (Karabıyık, 2012, s. 1300). Bu engelleri sıralayacak olursak; "*Geleneksel aile yapısı, toplumsal değer yargıları, toplumsal cinsiyet temelli işbölümü, kadın emeği talep yapısının zayıflığı, ekonominin istihdam hacminin düşüklüğü, kırsal kesimden kente yönelen göç hareketi, tarımsal üretim yapısındaki çözülme, mesleki alanda kadın eğitim düzeyinin düşüklüğü, kadın doğurganlığı, analığı, ev işleri ve çocuk bakımının kurumsallaşmaması ve kadının işgücü piyasasına girişini sağlayacak gerekli mekanizmanın olmayışı"* gibi faktörler sıralanabilir (Karabıyık, 2012, s. 241). Bu faktörler kadının işgücüne katılımını olumsuz etkilemekte ve kadınların işgücü piyasasının dışında kalmasına neden olmaktadır.

Toplumda var olan ataerkil kültürel değerler ve bu değerlerin şekillendirdiği toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünde kadına biçilen roller, kadınların işgücüne piyasasına katılma kararlarında ve hangi işleri yapabilecekleri, hangi işyerlerinde çalışabilecekleri, hangi meslekleri seçebilecekleri konularında etkilidir. Kadınların öncelikle çocuk bakımı, ev işleri gibi ev içi çalışmasıyla sorumlu tutulması; işgücü piyasasında düşük ücretli işlerde çalışması; kadınların belli mesleklerde yoğunlaşması, kadınların vasıfsız işlerde ve hiyerarşi ve otorite bakımından düşük konumlarda bulunması sonucunu getirmektedir (Özçatal, 2009, s. 47).

TÜİK'in 2019 yılında yayımlamış olduğu raporda kadınların işgücüne dâhil olmama nedenlerinin başında *ev işleriyle meşgul* olma gelmektedir. Kadınların yaklaşık 12 milyonu ev işleriyle meşgul olduğundan işgücüne dâhil olamamıştır. Erkeklerin ev işleriyle hiç meşgul olmaması toplumsal cinsiyete dayalı bir işbölümünün olduğunu açıkça göstermektedir. Her toplumun özel kültürel ve tarihsel oluşumuna göre farklılık gösteren kadın ve erkek arasında işbölümü derecesi bulunmaktadır. Toplumlarda kabul gören görüşe göre, cinsler arasında, kadını çocuk bakımı ve ev işleri gibi daha çok ev içi üretim faaliyetlerinin yapıldığı özel alana kapatan bir görev bölüşümü vardır. Böylece, doğurganlık oranı, çocuk bakımının eşler arasındaki dağılımı, ev işleri ve yaşlı bakımı gibi yeniden üretim faaliyetlerinin

dağılımı ve bu işlerin yoğunluğunun kadının işgücüne katılımında önemli etkileri olmaktadır (Dedeoğlu, 2000, s. 151). Kadınlar mevsimlik işçi olmalarından dolayı 68 bin, eğitim öğretim nedeniyle 2 milyon 286 bin, emeklilik nedeniyle 1 milyon 250 bin ve çalışamaz halde olduklarından dolayı 2 milyon 626 bin kadın çalışma hayatına dâhil olamamaktadır. İşgücüne dâhil olmayan 1 milyon 501 bin kadın iş aramadığı halde çalışmaya hazır durumda olanlardan oluşmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5: İşgücüne Dâhil Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücüne Dâhil Olmama Nedenleri (Bin)

Yıl	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Kadın						
İşgücüne dâhil olmayan nüfus	20 112	20 056	20 052	20 085	20 174	20 411
İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar	1 501	1 404	1 429	1 359	1 348	1 406
Mevsimlik çalışanlar	67	68	64	58	100	68
Ev işleriyle meşgul	11 589	11 498	11 098	11 133	11 061	11 359
Eğitim/ Öğretim	2 250	2 275	2 320	2 263	2 324	2 286
Emekli	824	926	958	1 045	1 130	1 250
Çalışamaz halde	2 512	2 527	2 685	2 692	2 696	2 626
Diğer	1 368	1 359	1 498	1 535	1 515	1 416
Erkek						
İşgücüne dâhil olmayan nüfus	8 089	8 120	8 133	8 166	8 206	8 509
İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar	984	998	990	905	823	880
Mevsimlik çalışanlar	27	26	24	28	55	35
Ev işleriyle meşgul	0	0	0	0	0	0
Eğitim/ Öğretim	2 220	2 211	2 220	2 204	2 148	2 089
Emekli	3 003	3 126	3 201	3 322	3 406	3 710
Çalışamaz halde	1 410	1 351	1 351	1317	1 344	1 279
Diğer	455	377	345	390	429	517

Kaynak: TÜİK,2019

Türkiye'deki kadın- erkek istihdamının eğitim durumuna göre dağılımına oransal durumuna incelendiğinde tüm eğitim derecelerinde erkeklerin işgücüne katılımı kadınlardan daha yüksek olduğu söylenebilir (Tablo 6). Bu durum kadınların çalışma hayatında yer almasını olumsuz yönde etkilemekte ve eğitim seviyesi açısından kadınlardan daha iyi durumda olan erkeklere kıyasla daha dezavantajlı bir konuma düşürmektedir (Dayıoğlu & Kırdar, 2010, s. 27).

Kadınların eğitim düzeyi ile işgücüne katılımı arasında bir paralellik olduğu görülmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı en düşük okuryazar olmayanlarda görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen kadınların işgücüne katılım oranı %15,4 iken yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı ise %71,5'tir. Kadınların

eğitim düzeyi arttıkça işgücüne katılımı da artmaktadır. 2019 yılı kadın işgücünün eğitim düzeyine göre dağılımı değerlendirildiğinde, en yüksek oran %71,5 ile yükseköğretimdir. Kadın işgücünün %15,4'ü okuma yazma bilmemekte, %28'i lise altı eğitim, %34,1'i lise eğitimi, %42,2'sinin ise mesleki veya teknik lise eğitimine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, kadınlar arasında işgücüne katılma oranı en yüksek "*yükseköğretim" ve "mesleki veya teknik lise"* bitirenler olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Eğitim Durumuna göre İşgücüne Katılma Oranı (%)

Yıl	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Kadın						
Okuma Yazma Bilmeyen	16,0	16,1	15,2	15,9	16,1	15,4
Lise altı eğitimliler	25,8	26,6	27,2	27,7	28,2	28,0
Lise	31,9	32,7	3,7	34,3	34,7	34,1
Mesleki veya teknik lise	39,8	40,8	41,4	2,6	42,7	42,2
Yüksek Öğretim	71,3	71,6	71,3	72,7	71,6	71,5
Erkek						
Okuma Yazma Bilmeyen	33,6	30,9	30,4	32,4	31,4	32,1
Lise altı eğitimliler	68,9	68,8	68,9	69,3	69,3	68,1
Lise	71,0	71,3	71,2	71,6	72,3	71,3
Mesleki veya teknik lise	80,4	81,1	81,6	81,0	81,1	80,8
Yüksek Öğretim	85,0	86,2	86,4	86,5	86,1	85,8

Kaynak: TÜİK,2019

İşgücüne dâhil olan kadınların sektörel dağılımı incelendiğinde hizmet ve tarım sektörü ön plana çıkmaktadır. 2019 yılında kadınların ve erkeklerin en fazla istihdam edildiği sektör hizmet sektörüdür. 2019 yılı itibariyle kadınlar arasında hizmet sektöründe 5 milyon 267 bin kişi istihdam edilmiştir (Tablo 7). Hizmet sektöründe kadınların ağırlıklı olarak çalıştığı üç alan: toplum hizmetleri (sağlık, eğitim ve sosyal refah), ticaret (perakende hizmetler) ve ev hizmetleri olduğu görülmektedir. Kadınların bu alanda yoğunlukla yer almalarının nedeni geleneksel rollerinin devamı olarak görülebilir (Toksöz, 2011, s. 187). Bununla birlikte kadın istihdamının ikincil olarak tarım sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. 2014-2019 dönem aralığına bakıldığında tarım sektöründeki oranlarda bir azalma görülürken, sanayi ve hizmet sektöründe artış görülmektedir. İnşaat sektöründeki kadın oranına baktığımızda, en düşük istihdam oranının inşaat sektörü olduğu görülmektedir (Tablo 7).

Tablo 7: İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları (Bin Kişi)

Yıllar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
Kadın				
2014	2 533	1 235	79	3 839
2015	2 527	1 230	71	4 231
2016	2 384	1 239	83	4 606
2017	2 471	1 278	82	4 897
2018	2 353	1 363	82	5 219
2019	2 241	1 348	67	5 267
Erkek				
2014	2 937	4 079	1 832	9 393
2015	2 956	4 101	1 843	9 661
2016	2 920	4 057	1 904	10 010
2017	2 993	4 106	2 013	10 350
2018	2 943	4 312	1 911	10 553
2019	2 856	4 213	1 482	10 603

Kaynak: TÜİK,2019

Kadınların işteki durumu açısından son yılları incelediğimizde; 2019 verilerine göre, yaklaşık 6 milyon kadın ücretli veya yevmiyeli, 129 bini işveren, 801 bini kendi hesabına ve 2 milyon 47 bini ise ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Tablo 7'de izlenebileceği üzere yıllar içinde ücretli veya yevmiyeli oranında bir artış görülürken, ücretsiz aile işçiliğinin oranı düşmektedir (Tablo 8).

Tablo 8: Kadınların İstihdam edilenlerin yıllar göre işteki durumu (Bin Kişi)

Yıl	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	7 689	8 058	8 312	8 729	9 018	8 924
Ücretli veya Yevmiyeli	4 627	4 971	5 276	5 536	5 893	5 947
İşveren	94	95	112	112	112	129
Kendi Hesabına	701	707	734	823	875	801
Ücretsiz Aile İşçisi	2 266	2 286	2 190	2 258	2 138	2 047

Kaynak: TÜİK,2019

2.2.1. Türkiye'de Enformel Kesimde Kadın Emeği

Bu bölümde TÜİK'in verilerinden hareketle Türkiye'de kadın istihdamında kayıt dışı çalışmanın boyutları değerlendirilmiştir. Enformel sektör, Türkiye'de çalışma hayatının en önemli sorunlarından birisidir. Çünkü bu sektörde milyonlarca kişi yasal ve kurumsal koruyucu düzenlemelerin dışında ve sosyal güvenlik imkânlarından yoksun olarak çalışmaktadır (Toksöz, 2007, s. 34). Türkiye'de kayıt dışı çalışma düzeyinin yüksekliği, her iki cinsiyet için de temel bir istihdam sorunu

olmakla birlikte, kadınlar için daha yaygın ve tipik çalışma biçimidir (Ünlütürk Ulutaş, 2009, s. 28).

Kayıt dışı çalışma, kadınların işgücüne katılımı etkileyen ve özellikle kentlerde işgücüne katılım oranlarının kadınlar arasında düşük olmasına neden olan bir unsurdur (Özer & Biçerli, 2003-2004, s. 67). Kadınların genellikle ücretli işler, ev hizmetleri, taşeron üretimi, kendi hesabına çalışma, geçici işler ve ücretsiz aile işçiliği gibi alt farklı alanlarda çalıştığı söylenebilir. Bu işlerin büyük bir kısmı herhangi bir sözleşmeye dayanmayan kayıt dışı çalışmalardır (Cesur, 2009, s. 60). Kayıt dışı çalışmada yer alan kadınlar, düşük ücretlerle, vasıfsız işlerde, otorite hiyerarşisinde düşük konumlarda, kötü ve ağır çalışma koşullarında çalışmaya kolaylıkla mahkûm edilmektedirler. İşverenlerin kadınları bu koşullarda çalıştırmaktan kazancı oldukça yüksek olmaktadır. Ucuz işgücünü oluşturan kadınlar, emek sürecinde ezilmeye açık, kolay işten çıkarılan ve yedek işçi ordusu niteliği taşımaktadırlar (KSGM, 1999'dan akt. Metin, 2011, s. 66).

Rakamsal olarak incelendiğinde, TÜİK 2019 yılı toplam istihdam içerisindeki kayıt dışı çalışmayı %34,5 olarak vermektedir. Erkek istihdamının %30,9'u kayıtsızken kadın istihdamının %42'si kayıt dışı çalışmayı oluşturmaktadır. TÜİK verileri değerlendirildiğinde Türkiye'de kadınların istihdamında kayıt dışılık oranının yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. En fazla kayıt dışı çalışma %86,6 ile tarım sektöründe olduğu görülmektedir. Tarım dışı sektörlerinde bu oran %23,0 olarak gözlemlenmektedir. Tarım sektöründe, erkeklerin %79,5'i, kadınların ise %95,7'si kayıt dışı çalışmaktadır. Kadın istihdamında kayıt dışılığın en yüksek olduğu çalışma biçimi ücretiz aile işçiliğidir. 2019 yılında 1 milyon 926 bin kadın ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken, bu rakam erkeklerde 774 bindir. Türkiye'de tarımda yaşanan kayıt dışı istihdam, tarım dışı faaliyetlerde yaşanan kayıt dışı istihdamdan daha fazladır (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2018, s. 18). DİSK/Genel İş Sendikası tarafından 2019 yılında yayımlanan *"Türkiye'de Kadın Emeği"* adlı raporuna göre, Türkiye'de çalışan her 10 kadından 4'ü kayıt dışı çalışmaktadır (2019, s. 4).

Tablo 9: Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (%)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	Toplam					
Toplam	35,0	33,6	33,5	34,0	33,4	34,5
Tarım	82,3	81,2	82,1	83,3	82,7	86,6
Tarım Dışı	22,3	21,2	21,7	22,1	22,3	23,0
Kadın						
Toplam	48,4	46,1	44,3	44,6	42,1	42,2
Tarım	94,4	94,0	94,3	94,2	90,9	95,7
Tarım Dışı	25,9	24,2	24,2	24,9	24,9	24,2
Erkek						
Toplam	29,3	28,2	28,8	29,2	29,4	30,9
Tarım	71,8	70,2	72,2	74,4	76,2	79,5
Tarım Dışı	21,1	20,2	20,8	21,0	21,2	22,4

Kaynak: TÜİK,2019

2.2.2. Şanlıurfa İlinde Kadın Emeği

Şanlıurfa ilinin nüfusu 2019 yılı TÜİK verilerine göre, 2 milyon 73 bin 614 kişidir. Nüfusun %50,44'ü erkek %49,56'sı kadındır. Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinin yer aldığı TRC 2 (Düzey 2) bölgesinde toplam işgücüne katılım oranı %46,5'tir. Bölgede işgücüne katılma oranı cinsiyet bazında ele alındığında ise kadınlarda %24,1 iken bu oran erkeklerde %69,8'dir. TRC 2 bölgesindeki kadınların işgücüne katılım oranı Türkiye ortalamasının (%34,4) büyük oranda altında olduğu görülmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı 2014 yılında %17,5 iken bu oran 2019 yılında %24,1'e yükselmiştir (Tablo 10).

Tablo 10:TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa-Diyarbakır) İşgücü Durumu(2014-2019)

Yıl	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Toplam						
15+ yaştaki nüfus	2 088	2 175	2 260	2 316	2 315	2 365
İşgücü	884	951	1 021	1 113	1 106	1 100
İşgücüne Katılma Oranı (%)	42,3	43,7	45,2	48,1	47,8	46,5
İstihdam Edilenler	730	784	846	959	900	843
İstihdam Oranı (%)	35	36,1	37,4	41,4	38,9	35,7
Erkek						
15+ yaştaki nüfus	1 008	1 056	1 099	1 136	1 122	1 161
İşgücü	695	725	762	811	808	810
İşgücüne Katılma Oranı (%)	68,9	68,6	69,3	71,3	72,0	69,8
İstihdam Edilenler	561	585	618	691	657	606
İstihdam Oranı (%)	55,7	55,4	56,2	60,8	58,6	52,2
Kadın						
15+ yaştaki nüfus	1 080	1 118	1 160	1 179	1 193	1 204
İşgücü	189	226	260	302	298	290
İşgücüne Katılma Oranı (%)	17,5	20,2	22,4	25,6	25,0	24,1
İstihdam Edilenler	169	199	228	268	243	237

İstihdam Oranı (%)	15,6	17,8	19,7	22,7	20,3	19,7

Kaynak: Trc2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi İstihdam ve İşgücü Piyasası Raporu,2018

Şanlıurfa-Diyarbakır illerini kapsayan Düzey 2 bölgesinde kadın işgücünün sektörel dağılımı incelendiğinde, 2014 yılında kadınların %68,7'i tarım sektöründe çalışırken, bu oran 2019 yılında %57,5'e düşmüştür. 2019 yılında kadın işgücünün %3,6'sı sanayide, %38,9'u ise hizmet sektöründe yer almaktadır (Tablo 11). Sonuç olarak TRC 2 Bölgelerinde yıllar itibariyle tarım sektörünün gerilediği, hizmetler sektörünün ise arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 11: TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa-Diyarbakır) İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları (2014-2019)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet
Toplam			
2014	39,0	19,9	41,1
2015	36,0	19,9	44,1
2016	35,4	18,8	45,8
2017	37,4	17,2	45,5
2018	36,1	17,4	46,5
2019	37,5	15,5	47,0
Erkek			
2014	30,1	24,8	45,1
2015	27,6	25,6	46,8
2016	27,9	23,5	48,5
2017	28,9	21,8	49,3
2018	29,3	21,7	49,0
2019	29,6	20,2	50,2
Kadın			
2014	68,7	3,5	27,8
2015	60,7	3,2	36,2
2016	55,7	6,1	38,2
2017	59,2	5,1	35,7
2018	54,4	5,8	39,8
2019	57,5	3,6	38,9

Kaynak: Trc2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi İstihdam ve İşgücü Piyasası Raporu,2018

2.3. DÜNYADA ÇOCUK EMEĞİ

Çocuk işçiliği, dünya toplumlarını yakından ilgilendiren başlıca toplumsal problemlerden biridir. Çocuk işçiliği rakamsal olarak yıllara göre azalsa da tüm dünyada halen önemli bir toplumsal sorun olarak devam etmekte, ulusal ve uluslararası düzenlemelere rağmen önüne geçilememektedir. ILO, Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Uluslararası Programı kapsamında (IPEC) 2013 yılında yayımladığı *"Küresel Tahminler ve Eğilimler 2000-2012"* adlı raporun verilerine göre, dünya genelinde 5-17 yaş kategorisinde yaklaşık 168 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. 2017 yılında yapılan "*Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)"* adlı araştırmasında ise yaklaşık 151 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. ILO'nun verileri incelendiğinde dünya çapında çocuk işçiliği azalan bir eğilim göstermektedir. Dünyadaki çocuk işçi sayısında 2000 yılından 2016 yılına kadar 93 milyonluk (%6,5) bir azalma gerçekleşmiştir (Alliance, 2017) (Tablo 12). Çocuk işçiliği yıllara göre azalsa da tüm dünyada halen önemli bir toplumsal sorun olarak devam etmekte ve ulusal ve uluslararası düzenlemelere rağmen önüne geçilememektedir.

5-17 yaş kategorisinde 2016 yılı itibariyle 72 milyon (%4,6) çocuk, sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimlerini doğrudan tehlikeye atan tehlikeli işlerde çalışmaktadır. ILO'nun *Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)* adlı raporunda, dünyada tehlikeli işlerde çalışan çocuklar sayısı 2000 yılında 170 milyon iken 98 milyon azalarak 2016 yılında 72 milyona gerilemiştir (Alliance, 2017) (Tablo 12).

Tablo 12: Dünyada Yıllar İtibariyle Çocuk Emeği (5-17 yaş, 2000-2016**)**

Yıllar	Çocuk İşçiliği (Milyon)	Çocuk İşçiliği %	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği %
2000	245 500	16.0	170 500	11.1
2004	222 294	14.2	128 381	8.2
2008	215 209	13.6	115 314	7.3
2012	167 956	10.6	85 344	5.4
2016	151 622	9.6	72 525	4.6

Kaynak: Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)

2.3.1.Çocuk Emeğinin Bölgesel Dağılımı

Dünyadaki çocuk emeğinin gelişimi bölgeler itibariyle farklılık göstermektedir. ILO'nun 2017 yılında yaptığı *"Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)"* adlı raporunda; Dünyada çalışan çocukların büyük çoğunluğunu Afrika, Asya ve Amerika'da yer almaktadır. Çalışan çocukların bölgesel dağılımına bakıldığında 5-17 yaş grubu için, Afrika bölgesi yaklaşık 72 milyon (%19,6) ile diğer bölgelerin önünde olduğu görülmektedir. Aynı yaş grubu için, Asya ve Pasifik Bölgesi'nde 62 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Afrika ile Asya ve Pasifik bölgeleriyle birlikte dünya çapında her on çocuktan dokuzu çocuk işçidir. Geri kalan bölgelere bakıldığında ise Amerika 11 milyon, Avrupa ve Orta Asya 6 milyon ve Arap devleri 1 milyon çocuk işçi bulunmaktadır (Alliance, 2017) (Tablo 13).

En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği için de bölgesel dağılımı genel itibariyle benzerdir. ILO istatistiklerinde 5-17 yaş kategorisinde yaklaşık 72 milyon (%4,6) çocuk tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Bu çocukların %8,6'sı Afrika ülkelerinde, %4,0'ı Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde, %3,4'ü Asya ve Pasifik ülkelerinde, %3,2'si Amerika ülkelerinde, %1,5'i Arap ülkelerinde bulunmaktadır (Alliance, 2017) (Tablo 13).

Tablo 13:Çocuk Emeğinin Bölgesel Dağılımı (5-17 yaş, 2016)

Bölge	Çocuk İşçiliği (Milyon)	Çocuk İşçiliği %	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği %
Dünya (5-17 Yaş)	151, 622	9,6	72,525	4,6
Afrika	72, 113	19,6	31,538	8,6
Arap Devletleri	1, 162	2,9	616	1,5
Asya ve Pasifik	62, 077	7,4	28,469	3,4
Amerika	10, 735	5,3	6,553	3,2
Avrupa ve Orta Asya	5,534	4,1	5,349	4,0

Kaynak: Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)

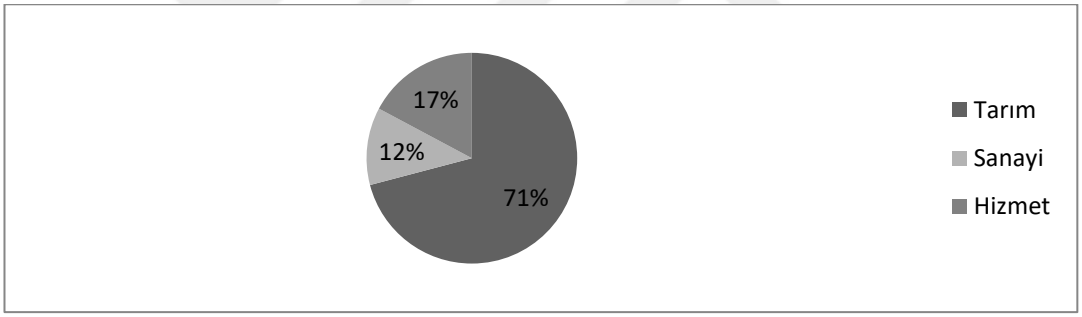
2.3.2.Çocuk Emeğinin Sektörel Dağılımı

Çocuk emeğinin sektörel dağılımında, %71 ile çocuk emeğinin yoğunlaştığı sektör 2016 itibariyle tarım sektörüdür (Şekil 1). Dünya genelinde tarımsal işgücünün önemli bir bölümünü çocuklar oluşturmaktadır. Tarımda çocuk işçiliği, öncelikle geçimlik, ticari çiftlik ve hayvancılıkla ilgilidir. Ancak tarım sektörü aynı

zamanda balıkçılık, ormancılık ve su ürünlerine de uzanmaktadır. Tarım sektöründeki işlerin çoğu ücretsiz yapılmakta olup aile biriminde gerçekleşmektedir. Ayrıca yapılan işler çocuğun gelişimleri için zararlı ve çalışma koşulları da yapılan işin doğası gereği genellikle tehlikelidir (Alliance, 2017).

Dünyada çocuk emeğinin sektörel dağılımında 26 milyon çocuk yani çalışan çocukların %17'si hizmet sektöründe çalışmaktadır. Çocuklar hizmet sektöründe; sokakta satış yapanlar, restoranlarda, taşıma sektöründe ve otellerde çalışan çocukları kapsamaktadır. Hizmet sektöründe en önemli payı sokakta çalışan çocuklar ve ev işlerinde çalışan çocuklar almaktadır (Alliance, 2017). Çalışan çocukların %12'si, yani 18 milyonu sanayi sektöründe çalışmaktadır. Sanayi sektörü çalışma ortamından kaynaklı birçok risk barındırmakta ve bu sektörde çalışan çocukların dörtte üçü tehlikeli işlerde çalışmaktadırlar (Alliance, 2017) (Şekil 1).

Şekil 2:Çocuk Emeğinin Sektörel Dağılımı (5-17 yaş, 2016)

Kaynak: Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)

2.3.3.Çocuk İşçiliğinin Yaşa Göre Dağılımı

2016 yılı verilerine göre dünyada 5-11 yaş grubunda yaklaşık 72 milyon (oransal olarak %8,3) çocuk çalışmaktadır. Bu yaş grubunda bulunan 19 milyon (%2,2) çocuk tehlikeli işlerde çalışmaktadır. 12-14 yaş grubunda ise 41 milyon (%11,7) çocuk bulunmaktadır ki bu rakamın %4,6'sı yani 16 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadırlar. 15-17 yaş grubunda çalışan çocukların sayısı yaklaşık 37 milyon civarındadır (Tablo 14). Bu yaş grubunda olan çocukların tamamı tehlikeli işlerde yer almaktadır.

Tablo 14:Çocuk Emeğinin Yaşa Göre Dağılımı, 2016

Yaş	Çocuk İşçiliği (Milyon)	Çocuk İşçiliği %	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği %
5-17 yaş	151 622	9,6	72 525	4,6
5-11 yaş	72 585	8,3	19 020	2,2
12-14 yaş	41 887	11,7	16 355	4,6
15-17 yaş	37 149	10,5	37 149	10,5

Kaynak: Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)

2.3.4.Çocuk İşçiliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı

5-17 yaş grubun cinsiyet dağılımı incelendiğinde yaklaşık 87 milyon (%10,7) erkek çocuğu; 64 milyon (%8,4) çocuğun ise kız çocuğu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda dünya genelinde erkeklerin ekonomik faaliyete girme olasılığı kızlardan daha fazladır. Diğer yandan erkek çocukların %5,5 yani yaklaşık 44 milyonu; kız çocukların ise %12,9'u neredeyse 23 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır (Tablo 15).

Tablo 15:Çocuk Emeğinin Cinsiyete Göre Dağılımı, 2016

Cinsiyet	Yaş	Çocuk İşçiliği (Milyon)	Çocuk İşçiliği %	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği (Milyon)	En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği %
Erkek	**5-17 yaş**	87 521	10,7	44 774	5,5
	5-11 yaş	39 402	8,7	11 029	2,4
	12-14 yaş	24 582	13,3	10 208	5,5
	15-17 yaş	23 537	12,9	23 537	12,9
Kız	**5-17 yaş**	64 100	8,4	27 751	3,6
	5-11 yaş	33 183	7,8	7 992	1,9
	12-14 yaş	17 035	10,0	6 147	3,6
	15-17 yaş	13 612	8,0	13 612	8,0

Kaynak: Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler (2012-2016)

2.4.ULUSLARARASI YASALARDA ÇOCUK EMEĞİ İLE MÜCADELE POLİTİKALARI

2.4.1.Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, BM Genel Kurulu'nda 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilmiş ve 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çocuk çalışmasını düzenleyen sözleşmeni 32. Maddesinde, sözleşmeye taraf

devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul eder.

Taraf devletlerin yukarıdaki maddenin uygulamaya konmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her tedbiri alması gerekmektedir. Bu bağlamda taraf devletler;

i. İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırının tespit edilmesi,
ii. Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemelerin yapılması
iii. Bu maddelerin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler (md.32).

2.4.2. ILO'nun 138 Sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin Sözleşmesi

ILO, çocuk işçiliğinde sektör ayrımı yapmaksızın genel bir yaş sınırı belirlemek için 6 Haziran 1973 yılında ***"138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesini"*** kabul etmiştir. Sözleşme'nin 1. Maddesinde;

"Çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve istihdama ve çalışmaya kabul için asgari yaşın giderek gençlerin fiziksel ve zihinsel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika takip etmeyi kabul eder."

Sözleşme'nin 2. Maddesinde, asgari yaş sınırının zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşın, altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacağını belirtmektedir. 2. Maddenin 4. Fıkrasında ise, ekonomik ve eğitim olanakları yeterli olmayan, gelişmemiş üye devlet için asgari yaşı 14 olarak belirlenmiştir.

Sözleşme'nin 3. Maddesinde doğası veya yapıldığı koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istihdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18'in altında olmayacaktır. Fakat sözleşmenin 7. Maddesinde, sağlıklarına ve gelişimlerine zarar vermesi ihtimali

bulunmayan, okula devamlarını, yetkili makamın onayladığı mesleğe yöneltme veya mesleki eğitim programlarına katılmalarını veya derslerden yararlanmalarını engellemeyen hafif işlerde çalışmaları için asgari yaşın 13, ekonomik ve eğitim olanaklarının gelişmemiş taraf ülkelerde yaş sınırı 12 olarak belirlenmiştir.

2.4.3. ILO 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi

Uluslararası Çalışma Örgütü 17 Haziran 1999 tarihinde ***"Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Hakkında 182 Sayılı Sözleşmeyi"*** kabul etmiştir. Bu sözleşmenin amacı; sözleşmeyi onaylayan her ülkenin acil bir sorun olarak en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını temin edecek ivedi ve etkin önlemleri alır.

Sözleşmenin üçüncü maddesinde amaçları bakımından *"en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği"* ifadesi;

- Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburi çalıştırılmaları gibi kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;
- Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar.

Bu sözleşmeye taraf olan her üye ülke en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini öncelikli olarak ortadan kaldırılması için program uygular.

2.5. TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Araştırmanın bu bölümde TÜİK'in yayımladığı veriler ışığında Türkiye'deki çocuk işçiliğinin mevcut durumu incelenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Türkiye'de çocuk işçiliğinin ne durumda olduğunu belirlemek amacıyla 2019 yılının

dördüncü çeyreğinde (Ekim-Kasım- Aralık) *"Hane Halkı İşgücü Araştırması"* ile birlikte 5-17 yaş aralığındaki çocukları konu alan *Çocuk İşgücü Araştırması'nı*[8] yayımlamıştır.

TÜİK'in çocuk işgücü anketine göre, Türkiye'de 5-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 16 milyon 457 bin kişi olup bu yaş grubundaki çocuklar toplam nüfusun %20,3'ünü oluşturmaktadır. Herhangi bir ekonomik faaliyette çalışan çocuk sayısı 720 bin kişidir ve bu tüm çocuk nüfusunun %4,4'üne karşılık gelmektedir (TÜİK, 2019).

Çocuk İşgücü Anketinin verilerindeki çalışan çocukların yaş dağılımını ele aldığımızda, çocuk işçilerin %79,7'si 15-17 yaş aralığındakiler oluştururken, %15,9'unu 12-14 yaş aralığında ve son olarak %4,4'ünü ise 5-11 yaş aralığındakiler oluşturmaktadır. TÜİK'in 2019 yılı verilerinden hareketle, ekonomik faaliyette çocuk işçilerin cinsiyet durumlarına bakıldığında 508 binini yani %70,6'sı erkek çocukları, 212 bin kişi oransal olarak %29,4'ünü ise kız çocukları olduğu görülmektedir(Tablo 16).

Tablo 16: Ekonomik Faaliyette Çalışan Çocuklara İlişkin Temel Göstergeler (5-17 Yaş, 2019)

	Toplam		**Erkek**		**Kadın**	
	(Bin kişi)	**(%)**	**(Bin kişi)**	**(%)**	**(Bin kişi)**	**(%)**
5-17 Yaş Grubu Nüfus	**16 457**	**-**	**8 449**	**-**	**8 008**	
Ekonomik Faaliyette Çalışan	**720**	**100**	**508**	**100**	**212**	**100**
Yaş Grubu						
5-11	**32**	**4,4**	24	4,7	8	3,8
12-14	**114**	**15,9**	77	15,2	37	17,4
15-17	**574**	**79,7**	407	80	167	78,8
Eğitime Devam Durumu						
Devam Eden	**473**	**65,7**	333	65,6	140	66,1
Devam Etmeyen	**247**	**34,3**	175	34,4	72	33,9
Sektör						
Tarım	**221**	**30,8**	143	28,2	78	36,8
Sanayi	**171**	**23,7**	141	27,8	29	13,7
Hizmet	**328**	**45,5**	223	43,9	105	49,4
İşteki Durum						
Ücretli veya Yevmiyeli	**455**	**63,3**	319	62,9	136	64,2

[8] TÜİK çocuk işçiliği anketini, çocuk işçiliğinin en düşük olduğu, Ekim-Kasım-Aralık aylarında yapmıştır. Ayrıca ankete Suriyeli çocukların dâhil edilip edilmediği belirtilmemiştir. Buna ek olarak, çocuk işçiliğinin bir biçimi olan çıraklarda verilere dâhil edilmemiştir (Fişek Enstitüsü, 2020).

Kendi Hesabına	**4**	**0,5**	3	0,5	1	0,5
Ücretsiz Aile İşçisi	**261**	**36,2**	186	36,6	75	35,3

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi, 2019

Çocuk işçilerin eğitim durumu istatistiksel olarak ele alındığında, raporda 5-17 yaş grubundaki 720 bin çocuk işçinin 473 bini (%65,7) hem çalışıp hem de okuluna devam ederken, 247 bini (%34,3) ise eğitimine devam edememektedir (Tablo 17). Dolayısıyla çocuk işçilerin büyük bir bölümü en temel haklarından biri olan eğitim hakkına erişememektedir.

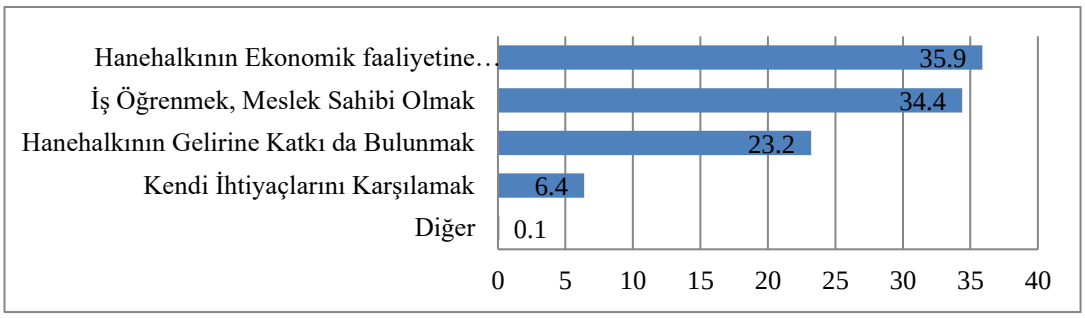
Tablo 17: Eğitime Devam Durumuna Göre Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar (5-17 Yaş, 2019)

	Toplam			**Erkek**			**Kadın**		
Yaş Grubu	**Toplam**	**Eğitime Devam Eden**	**Eğitime Devam Etmeyen**	**Toplam**	**Eğitime Devam Eden**	**Eğitime Devam Etmeyen**	**Toplam**	**Eğitime Devam Eden**	**Eğitime Devam Etmeyen**
	(Bin Kişi)								
Toplam	720	473	247	508	333	175	212	140	72
5-14	146	105	41	101	80	21	45	25	20
15-17	574	368	206	407	253	154	167	115	52
	(%)								
Toplam	100,000	65,7	34,3	100,000	65,6	34,4	100,000	66,1	33,9
5-14	100,000	72,0	28,0	100,000	79,4	21,0	100,000	56,0	44,0
15-17	100,000	64,1	35,9	100,000	62,2	37,8	100,000	68,8	31,2

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi, 2019

Çocuk işçilerin çalışma nedenlerine bakıldığında, Türkiye'de 5-17 yaş grubundaki 720 bin çocuk işçinin %35,9'u hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak için çalıştığını ifade etmiştir. Çocuk işçilerin %34,4'ü, iş öğrenmek ve meslek sahibi olmak, %23,2'sinin ise hane haklının gelirine yardımcı olmak için çalışmaktadır (Şekil 2).

Şekil 3: Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocukların Çalışma Nedeni (5-17 Yaş, 2019)

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi, 2019

Çocuk işçilerin sektörel dağılımı incelendiğinde, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin ön planda olduğu görülmektedir. TÜİK'in 2019 yılı verilerine göre hizmet sektörü çocuk işçiliğinin yoğun olduğu bir sektördür, oransal olarak bakıldığında, çocuk işçilerin %45,5'i, yani 328 bin çocuk işçi hizmet sektöründe çalışmaktadır. Çocuk işçilerin hala büyük bir kısmı, %30,8'i, yani 221 bin çocuğun tarım sektöründe çalıştığı görülmektedir. Çocuk işçilerin 171 bini ise sanayi sektöründe çalışmakta, oransal olarak ise yaklaşık %23,7'sini oluşturmaktadır (Tablo 18). Oransal olarak az olsa sanayi sektöründe çalış(tırıl)an çocuklar ağır çalışma koşullarından dolayı en tehlikeli sektörlerden biridir.

Tablo 18: Ekonomik faaliyet koluna göre çalışan çocuklar (5-17 yaş, 2019)

Ekonomik Faaliyet Kolu				
Yaş Grubu	**Toplam**	**Tarım**	**Sanayi**	**Hizmet**
(Bin Kişi)				
Toplam	720	221	171	328
5-14	146	94	17	35
15-17	574	128	153	292
(%)				
Toplam	100,000	30,8	23,7	45,5
5-14	100,000	64,1	11,7	24,2
15-17	100,000	22,3	26,8	51,0

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi, 2019

Çocuk işçilerin işteki durumlarına bakıldığında, ücretli veya yevmiyeli, kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi şeklinde olduğu görülmektedir. Çocuk işçilerin büyük bir çoğunluğu yani %63,3'ü ücretli veya yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Yine çocuk işçilerin %36,2'si ücretsiz aile işçisi olarak ve %0,5'i ise kendi hesabına çalıştığı tespit edilmiştir (Tablo 19).

Tablo 19:İşteki Duruma Göre Çalışan Çocuklar (5-17 Yaş, 2019)

İşteki Durum				
Yaş Grubu	**Toplam**	**Ücretli Veya Yevmiyeli**	**Kendi Hesabına**	**Ücretsiz Aile İşçisi**
(Bin Kişi)				
Toplam	720	455	4	261
5-14	146	35	2	110
15-17	574	421	2	151
(%)				
Toplam	100	63,3	0,5	36,2
5-14	100	23,8	1	75,2
15-17	100	73,3	0,4	26,3

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi, 2019

Çocuk işçilerin çalıştıkları işyerleri durumuna bakıldığında, çocuk işçilerin %66,0'ı düzenli bir işyerinde çalıştığı tespit edilmiştir. Çocuk işçilerin %30,4'ü tarla ve bahçelerde, %3,0'ı ise seyyar, sabit olmayan işyerleri veya pazar yerlerinde, %0,5'si ise evde çalıştığı belirlenmiştir (Tablo 20).

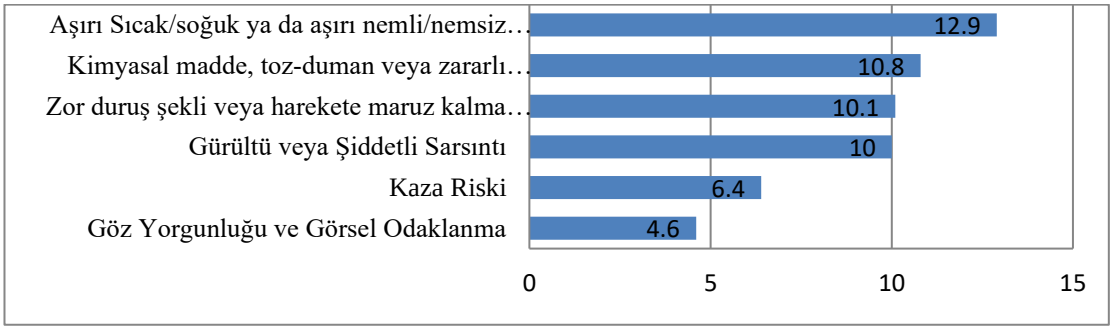
Tablo 20: Yaş Grubu, Cinsiyet ve İşyeri Duruma Göre Çalışan Çocuklar (5-17 Yaş, 2019)

	İşyeri Durumu				
Yaş Grubu	**Toplam**	**Tarla, Bahçe**	**Düzenli İşyeri**	**Seyyar, Sabit Olmayan İşyeri Veya Pazar Yeri**	**Evde**
(Bin Kişi)					
Toplam	720	219	475	22	4
5-14	146	94	50	3	-
15-17	574	125	426	19	4
(%)					
Toplam	100,000	30,4	66,0	3,0	0,5
5-14	100,000	64,1	33,9	2,1	-
15-17	100,000	21,8	74,2	3,2	0,7

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi, 2019

Çocuk işçilerin çalışma ortamlarında fiziksel sağlığı olumsuz etkileyen faktörler ele alındığında, çocuk işçilerin %12,9'unun aşırı sıcak/soğuk ya da aşırı nemli/nemsiz bir ortamda çalıştığı tespit edilmiştir. Yine çocuk işçilerin %10,8'inin kimyasal madde, toz-duman veya zararlı gazlara, %10,1'inin zor duruş şekli veya harekete maruz kaldığı ve ağır yük taşıdığı, %10'unun ise gürültü veya şiddetli sarsıntıya maruz kaldığı belirlenmiştir. Çocuk işçilerin %6,4'ünün çalıştığı ortamda kaza riski ile karşı karşıya kaldığı, %4,6'sının ise çalıştığı işyerinde göz yorgunluğu veya görsel odaklanma konusunda risk altında olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3).

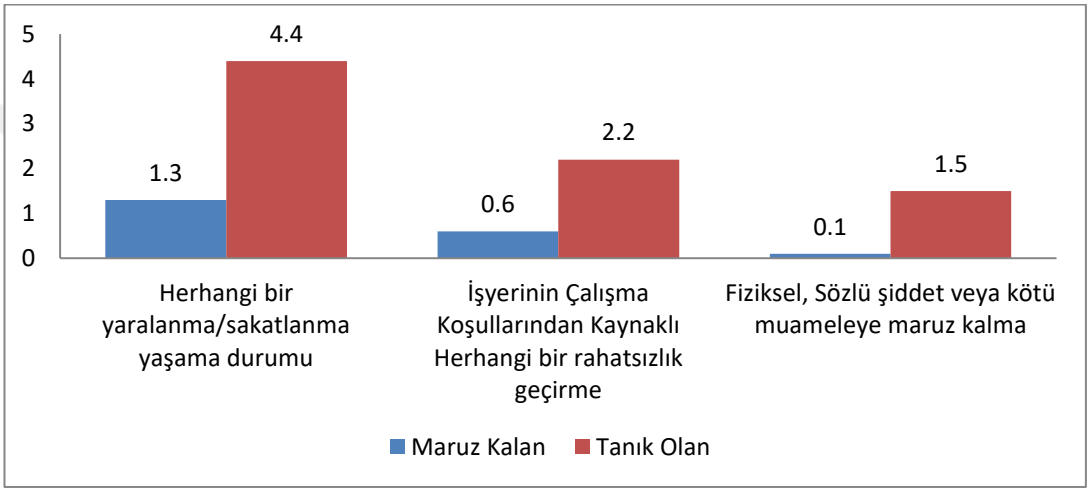
Şekil 4: Çalışma Ortamlarında Fiziksel Sağlığı Olumsuz Etkileyen Faktörler (5,17 Yaş, 2019)

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi, 2019

TÜİK'in verilerine göre, çocuk işçilerin %1,3'ü çalıştığı yerde yaralanma veya sakatlanmaya maruz kaldığı, %4,4'ü ise çalıştığı yerde yaralanma veya sakatlanma durumuna tanık olduğu belirlenmiştir. İşyerinin çalışma koşullarından dolayı herhangi bir rahatsızlık geçirenlerin oranı %0,6 iken, bu duruma tanık olanların oranı ise %2,2 olarak tespit edilmiştir. Çocuk işçilerin %0,1'i çalıştığı işyerinde fiziksel, sözlü şiddet veya kötü muameleye maruz kalırken, %1,5'i de bu duruma tanık olmuştur (Şekil 4).

Şekil 5:Çalışma Ortamında Etkileyen/Etkileyebilecek Elverişsiz Faktörler (5-17 yaş, 2019)

Kaynak: TÜİK, Çocuk İşgücü Anketi, 2019

2.6. ÇOCUKLARI ÇALIŞMAYA İTEN NEDENLER

2.6.1.Yoksulluk

Çocuk işçiliğini konu alan araştırmalar çocuk işçiliğinin temel nedenini yoksulluk olarak göstermektedir. Tor (2010, s. 32), Türkiye'de çocukların çalışmasının ana nedenleri ile çocuk çalışması üzerine yapılan uluslararası çalışmaların sonuçlarının büyük oranda birbirleriyle benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Yazar, çocuk işçiliğinin temel nedenlerini; yoksulluk, göç, geleneksel bakış açısı, eğitim olanaklarının yetersizliği ve etkin uygulanamaması olarak sıralamaktadır. Bununla birlikte bu nedenlerin her birinin diğerinin hem nedeni hem de sonucu olabileceğini ve böylece kısır bir döngünün ortaya çıkacağını savunmaktadır. Dolayısıyla çocuk işçiliği yoksulluğun devamına neden olabilmektedir. Dünya Bankası'nın Brezilya ile ilgili son ampirik bulguları, işgücüne

erken yaşlarda dahil olmanın tüm yaşam boyu elde edilen kazancı yüzde 13 ila 20 oranında azalttığını ve yaşamın ileriki dönemlerinde yoksul olma olasılığını önemli ölçüde arttırdığını göstermektedir (ILO, 2006, s. 24).

UNICEF'in yayınladığı *Dünya Çocuklarının Durumu 2001* raporunda, " yoksulluğun pençeleri bir aileye uzandığında, bundan en çok etkilenen, en çok zarar görenler; yaşama, gelişme ve büyüme hakları riske atılanlar, o ailenin en küçük üyeleridir. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde doğan her 10 çocuktan dördü aşırı yoksulluk içindeki bir dünyaya gelmektedir. Çocuk haklarının yaygın bir biçimde ihlali de temelde gene yoksulluktan kaynaklanmaktadır" (UNICEF, 2001). Yoksul ailelerde büyüyen çocukların yetişkin olduklarında yoksulluktan kurtulmaları zorlaşmaktadır. UNICEF tarafından 2000 yılında yayımlanan *"Yoksulluğu Azaltma Çocuklarla Başlar"* isimli raporunda ise, yoksulluğun çocukların hem zihinlerini hem de bedenlerine zarar verdiği ve sonuç olarak yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarılarak yoksulluk döngüsünün sürdürülmesine neden olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle de yoksulluğun önlenmesine çocukluk döneminden başlanması gerektiği ifade edilmiştir (UNICEF, 2000).

Yoksulluk nedeniyle ailelerin, çocuğun eğitim masraflarını karşılayamaması, çocuğun okula devamını engellemekte ve yeterli eğitim alamaması aile bireyleri gibi çocuğun da gelecekteki donanımsız yetişkin, düşük gelirli vasıfsız işgücü olmasına neden olmakta, bu durum da yoksulluk kısır döngüsüne neden olmaktadır (Tor, 2010, s. 33). Lakshapathi de çocukluk döneminde çalışmanın en önemli nedeni olarak kronik yoksulluğu göstermektedir. Bunun nedeni ise yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarılması ve çocukların bu döngü içerinde bir gerçeklik olmasıdır. Aile bireylerinin gelirine katkıda bulunmak kimi zaman eğitimden daha önemli hale geldiğinden dolayı çocuklar çok erken yaşlarda çalışma hayatına dâhil olurlar (Lakshapathi, 1993:8-18'den aktaran: Dur & Öztürk, 2017, s. 616).

2.6.2.Eğitim Düzeyi

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. Maddesinde eğitim hakkına yer verilmiştir: *"Eğitim, en azından ilk ve temel aşamasında ücretsizdir. İlköğretim zorunludur."* Eğitim hakkı, her bireyin alması gereken en temel haklardan birisi olarak tanımlanır ve koruma altına alınır. Ancak Birleşmiş Miletler Eğitim, Bilim ve

Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından yayımlanan *"Küresel Eğitim İzleme Raporu 2020"* verilerine göre, dünyada çocuk, ergen ve gençlerin 258 milyonu, oransal olarak ise %17'si temel hakları olan eğitim hakkına erişememektedir.

Bir insan hakkı olarak tanımlanan eğitim hakkına erişimin önünde çeşitli engeller bulunmaktadır ve bu engellerden biriside çocuk işçiliğidir. Çocuk işçilerin de genel olarak, çeşitli gerekçelerle formel eğitim sisteminin dışına itilmiş olan çocuklardan oluştuğu bilinmektedir. Fakat bu itilmenin tek nedeni, "yoksulluk" değildir. Bunun yanında, çocuklar arasında, çeşitli nedenlerle eğitim kurumlarına karşı güvensizlik ve isteksizliğin olduğu da gözlenmektedir. Eğitim sisteminin iş piyasasının isteklerine uygun olmayışı, okumuş gençler arasında işsizliğin yüksek oluşu ya da yaşam düzeyindeki düşüklük ve eğitim kurumlarının çocuklar tarafından sevimsiz bulunması gibi birçok etken de söz konusu olabilmektedir (Erder Köksal & Lordoğlu, 1993, s. 174).

UNICEF ise *"Çalınan Bir Gelecek: Genç ve Okul Dışı"* isimli raporunda tüm dünyada eğitimin önündeki başlıca engelin yoksulluk olduğunu ve en yoksul durumdaki ilkokul çağı çocuklarının okul dışı kalma olasılığının en zengin durumdaki yaşıtlarına göre 4 kat daha fazla olduğunu ifade eder (UNICEF, 2018).

2.6.3.Geleneksel Bakış

Çocuk işçiliğinin yaygın olmasının sebepleri arasında toplumun geleneksel bakış açısı da yer almaktadır. Çocuğun çalışarak meslek edinip gelecekte iş bulma şansının daha fazla olacağını düşünen bu yaklaşım, çalışmanın çocuk eğitimine olumlu etkiler yapacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülke toplumlarında kabul gören bu geleneksel bakış açısı çocuğun çalışmadan, hayatın zor yanlarını görmeden okumayacağı inancındadırlar (Karaman & Özçalık, 2007, s. 33). Bu inancın sonucu olarak çocuklar, çocukluklarını yaşamadan çalışma hayatına dâhil olmakta, bu durum da çocuk işçiliğinin artmasına neden olmaktadır.

Tarım toplumlarına özgü yaklaşımla, erken sanayileşme dönemine has sosyo-kültürel bakış açısı çocuk işçiliğini olağan karşılamakta veya bazen de gerekli görmektedir. Çünkü aile geleneğinde, çocukların çalışması, genç yaşta sorumluluk bilincini kazanması ve ailelerine maddi olarak destek olması anlayışı hüküm

sürmektedir (ÇSGB, 2017, s. 16). Dolayısıyla yoksul ebeveynler, çocuklarını küçük yaşlarda sorumluluk bilinci kazanması amacıyla çalışma yaşamına girmesine teşvik edebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde geleneksel bakış açısına bağlı olarak çocuğun çalışması aileleri tarafından normal görülmektedir. Bir toplumun çocuğa verdiği değer ve ona biçtiği rol, çocuğun çalışmasında oldukça önemlidir. Bir toplumun üyeleri eğitimi belli bir seviyeye kadar yeterli görüyorsa ve çocuğun çalışması doğal bir süreç olarak karşılıyorsa, o toplumda çocuklar çalışmaya devam edecektir (Erbay, 2007, s. 22-25). Pek çok toplumda çocukların küçük yaşlarda sorumluluk bilinci kazanması amacıyla çocukların çalışması teşvik edilmektedir. ILO'nun Endonezya'da çocuk işçiler ile ilgili yapmış olduğu bir araştırmada kültürel değerlerin çocuğun çalışmasını teşvik eder yönde olduğunu, çocukların çalıştırılmasının sorumluluk, kişisel disiplin ve iş tatmininin geliştirildiği bir *"eğitim süreci"* olarak değerlendirildiğini ortaya koymuştur (Tunçcan, 1999, s. 250).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

"Çocuklar büyükler gibi konuşur sefaletten"

Edip Cansever

"Kuşaktan Kuşağa Kadın Ve Çocuk Emeği Bağlamında Şanlıurfa'daki İsot(Biber) Üretimi Örneği" adlı çalışmanın bu bölümünde saha araştırmasında elde edilen bulgular yer almaktadır. Derlenen veriler ışığında Şanlıurfa'da isot üretiminde çalışan kadın ve çocuk işçilerin mevcut durumunu tespit ederek ve isot üretimindeki işçiliğin kuşaklararası aktarımının boyutları ele alınmaya çalışılmıştır.

3.1. İSOT ÜRETİMİNDE KADIN EMEĞİ

3.1.1. İsot Üretiminde Çalışan Kadınların Temel Sosyo-Demografik Bilgileri

Bu bölümde Karşıyaka ve Sırrın mahallelerinde isot üretim alanlarında çalışan kadınların yaş, medeni durum, eğitim durumu, sosyal güvence gibi sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulguları irdelenmiştir. Çalışma Şanlıurfa merkez ilçesi Haliliye bağlı Karşıyaka ve Sırrın mahallelerinde gerçekleştirilmiştir. Karşıyaka Mahallesi'nde 9 kadınla, Sırrın Mahallesi'nde ise 15 kadınla görüşülmüştür (Tablo 21). İsot üretim alanlarında çalışan işçilerin neredeyse tamamı kadınlardan oluşmaktadır. Şanlıurfa'da isot temizleme işi genel anlamda kadın işi olarak algılanmakta ve bu nedenle isot üretiminde kadınlar yoğun olarak çalışmaktadır. Üretim sürecinde makine kullanımını gerektiren işlerde daha çok erkekler yer almaktadır. Araştırma alanında isot temizleyen sadece bir erkeğe rastlanılmıştır. Araştırmaya dâhil olan kadınların yaş dağılımı 30-53 yaş aralığında olup, yoğunluk ise, 30-38 yaş grubunda toplanmaktadır (Tablo 21).

Araştırma kapsamında görüşülen kadınların medeni durumu incelendiğinde, tamamının evli olduğu görülmektedir. Evlilik yaşı çok düşük olmakla beraber bu aralık 13 ila 18 arasında değişiklik göstermektedir. Görüşülen birçok kadın eğitim

olanaklarına erişemeden çocuk yaşta evlendirilmiştir. Görüşmecilerin tamamı çocuk sahibi olup çocuk sayıları 1'den 13'e kadar değişmektedir.

Kadınların sosyal güvence durumu irdelendiğinde, isot üretim alanlarında çalışan işçilerin herhangi bir sosyal güvence sağlanmadan çalıştırıldığı görülmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen kadınların oldukça küçük bir kısmının sosyal güvencesi bulunsa da geneli yoksul vatandaşların sahip olduğu yeşil karta sahiptir. Sosyal güvenceye sahip olan kadınların ise eşleri üzerinden sosyal güvenceye erişebildiği görülmektedir.

İsot işçiliğinde çalışan kadınların hane halkı büyüklükleri en az 3 kişi, en fazla 15 kişi olarak değişiklik göstermektedir. TÜİK verilerine göre Türkiye'de ortalama hane halkı büyüklüğü 3,7 kişidir. Hane halkı büyüklüğü Sırrın mahallesinde ortalama 4,26, Karşıyaka da ise 4,67 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu veriler doğrultusunda Sırrın ve Karşıyaka mahallelerinde hane halkı büyüklüğünün yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 21:Görüşmeye Katılan Kadınların Sosyo-Demografik Bilgileri

Cinsiyet		**Mahalle**	**Yaşı**	**Eğitim Durumu**	**Medeni Durumu**	**Eşinin Eğitim Durumu**	**Eşinin Mesleği**	**Çocuk Sayısı**
G1	Kadın	Karşıyaka	38	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar	Çalışmıyor	11
G2	Kadın	Sırrın	48	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar	Serbest	11
G3	Kadın	Sırrın	48	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar değil	Çalışmıyor	5
G4	Kadın	Karşıyaka	40	İlkokul	Evli	İlkokul Mezunu	Fırıncı	4
G5	Kadın	Karşıyaka	41	Okuryazar değil	Evli	İlkokul Mezunu	Serbest	3
G6	Kadın	Sırrın	46	Okuryazar değil	Evli	Ortaokul Mezunu	Emekli	8
G7	Kadın	Sırrın	35	Okuryazar	Evli	Ortaokul Mezunu	Çalışmıyor	5
G8	Kadın	Sırrın	53	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar değil	Çoban	5

G9	Kadın	Karşıyaka	50	Okuryazar değil	Evli	Ortaokul Mezunu	Şoför	6
G10	Kadın	Sırrın	37	Okuryazar değil	Evli	İlkokul Mezunu	Serbest	7
G11	Kadın	Sırrın	40	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar değil	Bekçi	5
G12	Kadın	Karşıyaka	40	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar	Saman İşi	8
G13	Kadın	Karşıyaka	30	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar	Fırıncı	4
G14	Kadın	Sırrın	39	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar	Çalışmıyor	11
G15	Kadın	Karşıyaka	38	Okuryazar	Evli	İlkokul Mezunu	Serbest	4
G16	Kadın	Sırrın	30	Okuryazar değil	Evli	Ortaokul Mezunu	Serbest	4
G17	Kadın	Sırrın	38	Okuryazar değil	Evli	İlkokul Mezunu	Serbest	4
G18	Kadın	Sırrın	47	İlkokul	Evli	İlkokul Mezunu	Serbest	1
G19	Kadın	Sırrın	38	İlkokul	Evli	İlkokul Mezunu	Diğer	4
G20	Kadın	Sırrın	37	İlkokul	Evli	İlkokul Mezunu	Diğer	4
G21	Kadın	Sırrın	34	Okuryazar değil	Evli	Okuryazar	Serbest	4
G22	Kadın	Sırrın	34	Okuryazar	Evli	Okuryazar	Serbest	5
G23	Kadın	Karşıyaka	37	Okuryazar	Evli	İlkokul Mezunu	İnşaat İşçisi	4
G24	Kadın	Karşıyaka	49	Okuryazar değil	Evli	İlkokul Mezunu	Çalışmıyor	4

3.1.2.Kadınların Eğitim Durumu

İsot üretiminde çalışan kadınların ortalama eğitim düzeyinin düşük olduğunu söylemek mümkündür. Araştırma kapsamındaki kadınların büyük bir kısmı okuma-yazma bilmemekte, bir kısmı da sadece okuryazardır. Kadınların çok küçük bir kısmı ilkokul düzeyinde eğitime sahip olup ilkokul sonrası eğitim ise söz konusu değildir. Eğitim seviyesinin düşük olmasının en önemli nedenlerinden biri toplumda hâkim olan ataerkil yapıdır. Bu ataerkil değer yargıları, kadınının çalışma hayatında yer almayacağı düşüncesiyle kadına verilen eğitimin yararsız olduğu düşüncesindedir (Korkmaz & Uçar Tüfekçi, Çalışma Hayatında Tarımda Kadın Ve Sorunları: Ağlasun İlçesi Örneği, 2007, s. 42).

Görüşmeciler aile bireylerinin izin vermemesinden dolayı okula gidemediklerini, eğer eğitim alsalardı meslek sahibi olabileceklerini, yoksulluk çekmeyeceklerini ve çocuklarına derslerinde yardımcı olabileceklerini şöyle açıklamaktadır:

> E. (37 yaş); "Okumayı çok isterdim. Ama olmadı hiç okula gitmedim. Babam istemiyordu. Keşke gönderseydi. Şimdi çocuğuma yardım etmek istiyorum ama edemiyorum."
>
> Z. (34 yaş); "Okusaydım meslek sahibi olurdum. Babam kapattı önümü daha farklı bir yerde olurdum. Belki bu durumda olmazdım. Meslek sahibi olurdum. Çocuklarım başka yerde olurdu. Yokluk çekmezdim. Keşke okusaydım."
>
> D. (53 yaş); "Okulu çok severdim. Kuranı çok severdim. Babam bizi ne okula yolladı ne kurana yolladı."

Kadın işgücünün eğitim düzeyinin düşük olması bir yandan kadının iş gücüne katılım oranını azaltırken, bir yandan da kadının düşük ücretli işlerde, mevsimlik tarım işlerinde ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışmasına neden olabilmektedir (Karakoyun, 2007, s. 83). Eğitim imkânlarından yeterince yararlanamayan kadınlar genellikle kötü çalışma koşularında, uzun çalışma saatleri, düşük ücretli, iş güvencesi olmayan kayıt dışı işlerde çalışmaktadır. Kadınların eğitim seviyelerinin artmasıyla birlikte daha yüksek ücretli ve güvencesi olan işlerde çalışma ihtimalini de artırmaktadır. Buna ek olarak, eğitim seviyesi yüksek kadınların çocuklarını okula gönderme eğilimi de olduğu için, gelecek kuşağın da daha iyi koşullarda işgücü piyasalarında olma olasılığı daha fazladır (Minibaş, 2005).

Ekonomik kaynaklara erkeklerle eşit biçimde ulaşamayan, işgücüne katılamayan, düşük ücretlerle, olumsuz koşullarda çalışmaya boyun eğen ve eşit eğitim imkânlarından yararlanamayan kadınlar, annelerinden miras kalan yoksunlukları kendi kız çocuklarına miras bırakmaktadırlar (Ünlütürk Ulutaş, 2009, s. 38).

Ebeveynlerin eğitim seviyesi çocukların geleceklerini etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Eğitim seviyesi yüksek ebeveynlerin çocuklarını çalıştırma olasılığı daha düşüktür. Konu üzerine yapılan çalışmalar da bu durumu doğrulamaktadır. Nijerya'da kuşaklararası çocuk işçiliğinin nedenlerini inceleyen Togunde ve Weber, ebeveyn eğitimi ve gelir arasında önemli bir ilişki saptamıştır. Çocukların ebeveynleri ne kadar yüksek eğitimli olursa çocuklarının çalışma ihtimali o kadar düşüktür (2020, s. 296). Bir başka çalışmada ise araştırmacılar, ebeveynlerin eğitim düzeyinin düşük olmasının çocukların çalışma olasılığını artırdığını belirtmektedir (Wahba, 2000).

Kadınlara eğitimin önemine ilişkin görüşleri sorulmuştu ve görüşme yapılan kadınların önemli bir kısmı okuyup meslek sahibi olmak için eğitimin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşülen kadınlar çocukların okumaları, meslek sahibi olmaları, daha iyi şartlarda bir hayat yaşamaları ve *"ayakları üzerinde durmaları"*'nın önemini vurgulamışlardır. Genel olarak isot üretiminde çalışan kadınların çocuklarının eğitimine önem verdiği görülmektedir.

Kadınlar eğitimin önemini şu şekilde anlatıyor:

> H.(48 yaş): "Ben okula gitmediğim için ben çok istiyorum çocuklarım okusun. Yani ben okuyamadım onlar okusun. Bizimkilerden çok tepki geliyor. Niye okutuyorsun diye ama ben onları dinlemiyorum kendi istediğimi yapıyorum. Yoksa kızları okutamam ama ben millete bakmıyorum. Ben kendi kafama bakıyorum. Yoksa herkes çıkar böyle mevsim olsun 4-5 aylık işe git toplu para getir. Yok diyorum ben okutacam."
>
> M. (38 yaş); " Çocuk yalnız kalsa tek başına ayaklarının üzerinde durabilsin. Birine muhtaç olmasın okusalar ilerde bize de yardımcı olurlar. Ayakları üzerinde durabilir. (…) çocuklarım okusa güzel yaşayacaklar. En azından benim gibi ezilmeyecekler insanın parası oldu mu ezilmez. Saygı görecek okusunlar anlasınlar. Para sahibi olsunlar.

Görüşmecilerden biri okuma yazma bilmemeyi *"rezillik"* olarak tanımlamakta ve eğitim alamadığından dolayı günlük hayatta zorlandığını şu sözlerle anlatmaktadır.

F.(50 yaş): " Ben o gün çarşıda durdum. Okuryazarım yok. Dolmuşlardan da muavinliği kaldırdılar. Dolmuş geldi, durdu. Nereye gidiğ sırrına mı gidiğ eyyübiye mi gidiğ karaköprü ye mi gidiğ bilmiyem. Valla durakta bir genç duridi. Telefonla konişidi. Telefonu kapattı. Dedim abi bu dolmuş nereye gidiğ. Biye böyle bağırdı dedi; "bilmisen neye gezisen. Bilmisen çarşıya gelme" dedi. E dedim mecburam dedi; "git sor bu dolmuş nereye gidiğ." Ondan beri kimseye sormiyam. A gidiyem dolmuşçiya şoföre soriyam bu dolmuş nereye gidiği. Yani okumağ iyidir. Şimdi bir hastaneye gitsek perişan oluyik. Yani sora sora yani okuryazarlığın olsa neyin ne olduğunu bilisen."

Başka bir görüşmeci ise okumamış olmayı *cahillik* olarak açıklamaktadır:

F.(50 yaş): "bazen hastaneye gideceğim zaman çocuklarımı götürüyorum. Markete gittiğin zamanda öyle bakıyorsun. Yani bilmisen. Cahillik çok kötü bir şey. Okuyan insanda göz açıklığı vardır. Okumak kadar güzel bir şey yok. Çocuklarımı okuyun hayatınızı kurtarın."

3.1.3.Kadınların Çocukluktaki Çalışma Süreci

İsot üretiminde çalışan kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak çok erken yaşlarda çalışma hayatına dâhil olmuştur. Kadınların çalışmaya başlama yaşları 7 ile 15 yaş arasında değişmektedir. Kadınların ortalama 20-30 yıl boyunca isot üretim işini yaptığı görülmektedir. Farklı sebeplerle çocukluk döneminde isot yapmaya başlayan kadınlar yetişkinliklerinde de aynı şekilde çalışmaya devam etmektedir. Erbay'ın (2010, s. 228) çocukluk dönemlerinde çalışmış yetişkinleri ele aldığı araştırmasının bulgularına göre, ilk kez çalışmaya başlama yaşı yaklaşık olarak on ikidir. En düşük yaş değerine bakıldığında ise altı ve sekiz yaşlarında çalışmaya başlayan yetişkinlerinde olduğu görülmektedir. Görüşme yapılan kadınların ilk çalışmaya başlama yaşı 7 yaşına kadar inmektedir.

F.(50 yaş); "Yedi yaşından beri çalışıyorum. Küçükken anneme yardım olsun diye çalışıyordum. 10-15 sene boyunca Adana'ya pamuğa gittik. 30-35 yıldır da isot yapıyoruz."

E.(37 yaş); " On üç yaşında başladım anneme yardım etmeye. 26 yıldır isot temizliyorum."

M. (38 yaş); " 7-8 yaşlarından beri anneme yardım ediyorum. 30 yıldır çalışıyorum. Çalışmadığım iş kalmadı. Biberde temizledim. (…) ailemize yardımcı olmak için çalıştım. Şimdi biber temizlemek daha kolay. Küçükken elimizle parçaladık. Hani ellerimize poşet geçirip parçalama yapardık. Daha zordu, makine yoktu eskiden elle yapıyorduk. 3-5 torba temizlerdik. Gece gündüz ellerimiz yanardı. 3-4 gün böyle ölürdük. Çamur yapıp ellerimizi ona koyardık geçsin diye."

D.(35 yaş); "(…) Kendimizi bildik bileli isot yapıyoruz. Dokuz on yaşlarından beri isottayız."

Görüşme yapılan kadınlara çocukluk döneminde neden çalıştıkları sorulduğunda, bazı kadınlar ekonomik nedenleri gösterirken, bazıları ise annelerine yardımcı olacak

kimse olmadığından dolayı çalışmaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Görüşmeciler çocukluk dönemindeki çalışma hikâyelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

> C.(48 yaş); "Çocukken mecburduk. Anneme yardımcı olacak kimse yoktu. En büyük bendim."

> A. (30 yaş): "O zaman çocuktuk hoşuma gidiyordu. O zaman parçalama yapıyorduk. Elimiz yanıyordu. Bazı günler yemek yemiyorduk. Zor oluyordu. Niye çalıştık. Babam çalışmıyordu. Abilerim çalışıyordu. Bize yetmiyordu. Anamda diyordu gidin çalışın ben size elbise alacam e bizde çocuktuk. O zaman anamda bizim rezil olmamızı istemiyordu. Öyle çalışıyorduk. Daha çok dışarıda çalışıyorduk. Mesela nereye gidiyorduk. Pamuk toplamaya gidiyorduk. Konya'ya gidiyorduk. Çapa yapıyorduk."

Görüşmecilerden biri bir torba daha fazla olsun diye çalıştırıldığını ve bu yüzden çocukluk dönemini hiç yaşayamadığını belirtmiştir:

> F. (34 yaş): "Annem mecbur bir torba fazla olsun diye işte. Annem çalıştığımızda oturma kalk sen büyüksün diyordu. Beni çocuk olarak görmüyorlardı. Hiçbir şey anlamadım çocukluğumu yaşayamadım."

Başka bir görüşmeci evlendikten sonra isot yapmaya başladığını şu şekilde ifade etmiştir:

> F.(34 yaş); "Küçükken annemlerde yapmadım. Evlendim yaptım. 15 yaşında evlendim. 20 yıldır yapıyorum. Çocukluğumdan hiçbir şey anlamdım. Hep iş, iş… Çünkü gözümü açtım iş. Bir şey anlamadım. Her işi yaptım. Ömrümüz geçti valla. Hiç çocuk gibi yaşamadım. (…)ben çalıştığımda oturma kalk sen büyüksün beni çocuk olarak görmüyorlardı. Hiçbir şey anlamadım. Çocukluğumu yaşamadım."

İsot üretimine erken yaşlarda dâhil olan kadınların tamamı çocukluk döneminde çalışmanın kendilerine olumlu bir şey katmadığını dile getirmektedir. Kadınlar genellikle çocukluklarını yaşamadıklarını vurgulamışlardır.

> K.(38 yaş); "Bana olumlu bir şey katmadı. Sefalettir. Güneşin altında."

> A.(38 yaş); "Küçükken çalışmak bana bir şey katmadı öyle kaldı yani. El yanmasından başka bir şey olmadı yani. İnsan küçükken bir şey bilmiyor. Yoksa şimdi ki aklım olsa anneme yardım etmezdim yani o zaman çocuktum yani."

> F.(34 yaş); "çocukluğumdan hiçbir şey anlamadım hep iş iş. Çünkü gözümü açtım iş bir şey anlamadım. Her işi yaptım. Ömrümüz gitti valla. Hiç çocuk gibi olmadım."

> Z.(39 yaş); "Benden götürdü. Millete bakıyorsun görüyorsun nasıl çocukluğunu yaşıyor. Bakıyorsun sen eksik daima eksik bir yanın var. Her zaman şimdi var. Çocukken çalışmak benden çocukluğumu aldı. Hayat şartları insanı değiştiriyor. Çalışmak insanın ömrünün yarısını götürüyor."

Görüşmecilerden biri, çocukken isot temizlemenin ona oyun olarak geldiğini, fakat büyüdükçe mecburiyetten yapmaya devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu çalışmanın kendi çocuklarına miras kaldığını şöyle ifade etmektedir:

> A. (38 yaş); " Çocukken zevkliydi o yüzden için yapıyordum. O zaman anneme yardım ediyordum ama insan büyüdükçe mecbur yapıyor. Küçükken bize oyun olarak geliyordu. Anneme yardım edeyim diye yapıyordum. (…) ailem bana çalış diyordu. Aynı benim gibi ben çocuklarıma nasıl yapıyorsam ailemde bana öyle yapıyordu. Çalışma sen küçüksün yazıktır, demiyorlardı. Sanki çalışmak zorundaymışım gibi hissediyorum. Çalışıyordum. Küçükken hep çalıştım."

Görüşülen kadınlara *"Tekrar çocukluluğunuza dönme fırsatınız olsa çalışır mıydınız?"* sorusu sorulduğunda kadınların neredeyse tamamı çalışmayacağını ifade etmiştir.

> C.(48 yaş): "Çalışmazdım, çocukluğumu yaşardım. Şimdi keşke çalışmasaydım diyorum."
>
> A.(38 yaş): " Asla, çok zordu yani ben çok zorlandım. En çok tarlada zorlandım. Mesela buğday dikiyorlardı. Tırpan vardı. Tırpan çok zorluyordu. Tırmık vardı o zamanlar am çok yoruluyordum. Ben çok zorlanıyordum. Şimdi aklıma geliyor çok zordu."
>
> M.(38 yaş): "Okurdum. Çalışmazdım. İmkânım olsa okurdum. Bu hayatı yaşamamak için okurdum. Okusaydık bu hayatı yaşamazdık. Bu durumda olmasaydık okumuş olsaydım kalem tutardı elim biber tokmak tutmazdı."
>
> S.(30 yaş): " Çocukken çalışmak istemezdim. Çocukluğumu yaşardım. Oynardım."
>
> F .(34 yaş): " İşten kaçardım. Yoruldum hep iş iş. Gözümü açtım. Hep iş. Onun yerine okula giderdim."

Kadın işçilerin çalışma geçmişi, çocuklarının çalışma durumunu da etkilemektedir. Erken yaşlarda çalışmaya başlayan ebeveynlerin kendi çocuklarını işe gönderme olasılığı daha yüksektir (Wahba, 2000). Brezilya'daki çocuk işçiliğinin kuşaklararası kalıcılığını inceleyen Emerson ve Souza (2003), çocukluk döneminde çalışan ebeveynlerin, çocuklarının da çocuk işçi olma olasılığının daha yüksek olduğunu ve bu döngünün bu şekilde devam ettiğini belirtir. Yapmış oldukları araştırmanın bulgularına göre 10-14 yaş aralığındaki çocukların %13,9'u çocuk işçiydi. Bu çocukların babalarının %70,6'sı ve annelerinin ise %37,2'si 14 yaşında veya daha genç yaşta çalışmaya başladığı çalışma sonucunda belirtilmektedir. Ayrıca araştırmacılar çocuk işçiliğinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında ebeveynlerin eğitim durumu, çalışma geçmişi ve ekonomik durumunun belirlediğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak çocuk işçiliğinin kuşaklararası yoksulluğu sürdürdüğü söylenebilir. Bu

bağlamda görüşülen kadınlara *"Kaç çocuğunuzla isot temizliyorsunuz?"* sorusu yöneltildiğinde verilen yanıtlar yoksulluğun gelecek kuşaklara aktarıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Kadınlar en az bir, en fazla altı çocuğu ile isot temizlediklerini belirtmektedirler.

> A.(38 yaş); " 3 çocuğum bana yardım ediyor."
>
> Z.(40 yaş); " 4 çocuğum ile birlikte isot temizliyoruz ama zor hep ağlıyorlar."

3.1.4.Kadınların Çalışma Süreci İle İlgili Bilgiler

Bu bölümde isot üretim alanlarında çalışan kadınların, çalışma nedenleri, çalışma saatleri, çalışma süresi boyunca yaşadıkları riskler ve aldıkları ücret ile ilgili ifadelerine yer verilmiştir.

3.1.4.1. Neden Çalıştığı?

İşçiler, gelirlerinin çok düşük düzeyde olması nedeniyle oldukça zorluk çekmekte ve hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Bu yüzden kadınlar maddi açıdan ailelerine destek olmak ve temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaktadırlar. Görüşmecilere neden isot üretiminde çalışıyorsunuz sorusu yöneltildiğinde kadınların tamamı ekonomik nedenlerden dolayı isot temizlediklerini söylemektedir. İsot üretiminde çalışan işçilerin başka gelir getirici faaliyeti bulunmadığından dolayı isot üretiminin kadınlar ve aileleri için önemli bir gelir kaynağı olduğu söylenebilir. Kadınlar isot üretiminde neden çalıştıklarını şu şekilde aktarmışlardır:

> A.(38 yaş): "Geçimime katkı olsun diye yani eşime. Çocuklara bir şey alayım diye. Geçim derdi zor olmuş. Yetiştiremiyoruz. Mecbur yapıyoruz yani keyfi değil."
>
> E.(30 yaş): "Mesela ben niye temizliyorum. Ben evdeyim uşaklarım küçüktür. Eşim getiriyor yetmiyor bize mecburen çalışıyorum. Bebeğim küçüktür ihtiyaçları çok oluyor. Mecbur çalışıyorum. Ben diyorum yoksa isot bir iş değil meslek değil yani. Birine muhtaç olmamak için çalışıyorum."

Görüşmecilerden biri kocasının işsiz olduğunu ve sadece isot üretiminden kazandığı parayla geçindiklerini şöyle açıklamaktadır:

> Z.(39 yaş): " Valla iş yok. Yevmiye yok. En yakın yer burası. Millet dedi bende gideyim dedim geldim. Bu kadar zor durumdayken burasını övdüler dediler burası işçilere iyiler. Bende geldim. İsot olmasa açlıktan ölürdük. Burada herkesin eşi çalışıyor, işi var ama bizim yok."

Bir başka görüşmeci yaşadıkları yoksulluğun çocukluğundan beri hiç değişmediğini şu şekilde anlatmıştır:

> D.(35 yaş): " Maddi sıkıntıdan dolayı. Oldubitti aynı sıkıntılar küçükken de öyleydi şimdide öyle. Geçim sıkıntısından dolayı."

Araştırma bulguları dikkate alındığında işsizliğin ciddi bir sorun olduğunu söylemek mümkündür. İsot üretiminde çalışan kadınların çoğunun eşleri ya işsizdir ya da geçici işlerde çalışmaktadır. Görüşülen kadınların eşlerinin yaptığı işlere bakıldığında önemli bir bölümünün fırıncılık, inşaat işçiliği, çobanlık, saman işi ve serbest işler gibi geçici, düzensiz, güvencesiz ve kayıt dışı işlerde çalıştığı görülmektedir. Eşleri çalışmayan kadınlar ise evin geçimini tek başına üstlenmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Eşleri işsiz olduğu için evin maddi yükünü üstelenen kadınlar yaşadıkları yoksulluğu şöyle açıklamaktadırlar:

> Z .(34 yaş): " Yoksulluktan. Erkekler çalışmıyor. Kadınlar çocuklarını alıp gidip çalışıyorlar. Geçim sağlamak için. Erkeklerin çoğu çalışmıyor. Meslek sahibi yok. Hepsi tarım işiyle uğraşıyor."
>
> D.(34 yaş): "Mecbur. Herifin eline bakıyorum. Para vermiyor. İki ay üç ay oturuyor. Bazen çalışıyor. Olmuyor ha! Mecbur ihtiyacım var."
>
> H.(48 yaş): "Başka yapacak bir işim olmadığı için kapının önünde olduğu için geçim olsun diye. Eve bir katkım olsun diye yapıyorum. Sürekli kocamın işi yok destek olsun diye çalışıyorum. Eve çocuklarıma destek için."

3.1.4.2. Aldığı Ücret?

İsot üretiminde çalışan kadın işçiler zor koşularda çok az ücret alarak uzun saatler boyunca çalıştırılmaktadır. Kadınlar bir günde temizledikleri torba sayısı kadar ücret almaktadır. İsot torbalarının fiyatı isotun türüne ve yapılış şekline göre değişiklik göstermekte, çadırda çalışan kadınlar torba başında 2,5 TL, evde kapı önünde çalışan kadınlar ise torba başına 3,5 TL almaktadır. Kadınlar bir günde ortalama 10 ile 40 torba arasında isot temizlediklerini belirtmektedir. Bu durumunda günlük kazançlarının ortalama 50 ila 100 TL arasında değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. İşçiler isot üretiminde genellikle günlük yevmiye ile çalışmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen kadın işçiler isot üretiminde ücretlerin çok düşük olduğunu sıkça dile getirmişlerdir. Genellikle yapacak alternatif bir işin olmaması nedeniyle kadınlar düşük ücretle çalışmaya mecbur kalmaktadır.

Ayrıca bazı işçiler emeklerinin karşılığını parasal ücret olarak değil, gıda şeklinde (isot reçeli, isot, vb.) aldıklarını belirtmişlerdir.

> H.(50 yaş): "Çadırda 2,5TL evde 3,5TL çadırdaki yerli biber, evdeki fırfır. Günlük 15 torba bazen 20 torba bazen 10. Çadırda daha fazla 25-30 benle Hatice yapıyoruz."
>
> Z.(39 yaş): "Torba başına 2TL'ydi. 2.5TLyaptılar bu yıl. Bütün çocuklarımla valla bazen 30 bazen 35. Biber iyi gelirse 40-45 yani. Bibere bağlı biber bazen iyi bazen kötü geliyor."
>
> F.(50 yaş): "2,5TL alıyoruz. Oda 10 gündür öyle önce 2TL'ydi. Kızdık ettik, öyle 2,5TL yaptılar. Burada vermiyorlar. Halimizi görüyorsun. Bundan ne kazanacağız.".

Araştırma kapsamında görüşülen kadınlar isot üretiminde kazandıkları ücretlerin çok düşük olduğunu, yeterli olmadığını ve emeklerinin karşılığını alamadıklarını dile getirmişlerdir:

> Z .(34 yaş): " Ben bugün kızlarımla gittim. 11 çuval yaptım. 11 çuval 30 TL ediyor. Yani uykumu bozmaya değer mi? Çocuklarımı oraya kadar götürmeye değer mi? Değmez, ama ben o 30 TL'ye mecbur olmazsam oraya gider miyim? Kesinlikle gitmem. Başka gelirim olsa asla gitmem. İnsanlar mecbur kalıyor."
>
> M.(38 yaş): "Çadırda ne kadar biber yaparsan o kadar. Ama adaletli değil. Hiçbir şey adaletli değil. Çadırda mesela adalet olsa torba 2,5 TL olmaz. İnsan 2,5TL'ye yapar mı?"
>
> H.(48 yaş): " Torba başı 3,5 TL. Gelene bağlı bazen çok biber geliyor bazen sekiz tane indiriyorum bazen yirmi beş torba indiriyoruz. (…) 3,5 TL, bir saatte anca bir torba isot bitiyor. Markete gittiğinde 200 TL'den çıkamıyorsun. Hak yok gerçekten hak yok!"

3.1.4.3. Kazandığı ücreti nasıl harcıyor?

Görüşülen kadınlara kazandığı ücreti nasıl kullandıkları sorusu sorulduğunda hemen hemen hepsi benzer yanıtlar vermiştir. Kadınlar kazandıkları parayı genellikle evin ve çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamak için harcadıklarını söylemektedir. Ayrıca kazandığı ücret ile bireysel harcama yapan kadın bulunmamaktadır. Benzer bulgulara Bora (2016, s. 101) ücretli ev hizmetlisi kadınlar üzerine yaptığı araştırmasında ulaşmış ve görüşme yaptığı kadınların kazandıkları parayı çocuklarının ve evin ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıklarını saptamıştır. Kadın işçilerin birçoğu isot üretiminin yapılmadığı dönemlerde günlük harcamalar için para sıkıntısı yaşadıklarını belirtmektedir. Yapılan alan araştırması neticesinde görülmektedir ki isot üretimi kadınlar için temel geçimi sağlayan bir iştir.

Görüşmecilerden biri kazandığı parayla birikim yapamadığını, çünkü kocasının çalışmadığını bu yüzden evin tüm ihtiyaçlarını kendi karşıladığını belirtmiştir. Görüşmeci bu durumu şu cümlelerle açıklamaktadır:

> H.(48 yaş): "Çalıştığım parayı bir kuruşu bir kuruşun üzerine indiremiyorum. Markete veriyorum. Kızların okul harçlığını veriyorum. Kartlarını dolduruyorum. Yağ, şeker. Kocam çalışmıyor ya hep öyle gidiyor. Benim arkadaşlarım topluyor bana şu kadar topladık diyorlar, bende hesap yok. Ailem kalabalık diye. İş yok başka yerden gelir yok. Bir kızım çalışıyor yetiştiremiyoruz. Benimki dere gibi akıyor. Bir yerden geliyor bir yerden gidiyor biriktiremiyorum. O günün yemeği o günün ihtiyaçlarını anca karşılıyor."

> F .(34 yaş): "Çocuklara harcıyorum. Eşya alıyorum eve yani. Bu para fazla bir şey değil. Bu para değil. Pazar olsun, çocuklara bir elbise, bir şey olsun."

> A.(30 yaş): "Eve harcıyorum. Mutfak ihtiyaçları alıyordum. Eşime bazı günler veriyorum. Çocuklara elbise alıyorum. Okul ihtiyaçları olduğu zaman onu veriyorum öyle yani."

Bunun yanı sıra görüşmecilerden biri, ücretlerin çok az olduğunu ve bunun için grev yapmayı düşündüğünü fakat iş arkadaşlarından destek bulamadığını şöyle belirtmektedir:

> Z .(34 yaş): "Çocuklarımın ihtiyaçlarını gideriyorum. Bugün aldım mesela parayı pazara gidip sebze alırım. Çocuklarımın ekmek parası… Okul harçlığı budur yani. (…) ücret çok az. İşçiler olarak toplansak grev yapsak 2-3 gün gelmesek mecbur zam yapacaklar. Başka işçileri yok. Biz mecbur değiliz biz nasıl uykumuzu bölüyorsak gece çocuklarımızı kaldırıyorsak emek veriyorsak sen bunu 4'te yap 5'te yap. Diyor isteyen gelsin istemeyen gelmesin. Kamyon geldiği zaman hepsi karınca gibi üstüne düşüyor. Öyle çekişleri var ki biz bunu nasıl zam yaptıracağız."

Ayrıca yukarıdaki ifadelerden farklı olarak görüşmecilerden biri ise kazandığı parayı harcamayıp kocasının el koyduğunu anlatmıştır:

> E.(37 yaş): "Harcamıyorum. Eşime veriyorum. Eşimde evin ihtiyacı neyse onu gideriyor. Ben kendim harcamıyorum. Çocuklarım okuyor hepsi yol harçlığı."

3.1.4.4. Riskler?

Ağır çalışma şartlarını içeren isot üretimi işçiler için birçok risk barındırmaktadır. İsot üretim alanlarında çalışma ortamından kaynaklı gözlenen risklerden biri *ergonomik olmayan koşullar*dır. Ergonomik özellikler, insanın verimli ve konforlu çalışabilmesi için uygun hale getirilmiş çalışma koşullarını ifade eder. Ergonomik olmayan koşullarda çalışılmasından kaynaklı olumsuz faktörler, kalıcı veya geçici kas iskelet sistemi rahatsızlıklarına sebebiyet verebilmektedir. Tarım çalışmalarında tekrarlanan hareketler ve ergonomik koşulların yetersizliğine bağlı

olarak kas iskelet sistemi rahatsızlıkları sıklıkla görülmektedir. Bu rahatsızlıkların görülme nedenleri tekrarlanan hareketler, kolların omuz hizasının yukarısında veya aşağısında olduğu çalışma, iş yetiştirme kaygısı ile hızlı çalışma, elle ağır yük taşıma ve uygun olmayan vücut duruşunda özellikle öne eğilerek uzun süre çalışmadır (Sert & Nazlıoğlu, 2016, s. 15-16). İsot üretiminde çalışan işçilerin uygun olmayan pozisyonlarda çalıştığı bilinmekte ve bu durum insan sağlığını olumsuz etkilemektedir. Görüşülen birçok kadının sağlık durumlarıyla ilgili benzer şikâyetleri olduğu gözlenmiştir. İsot üretiminde çalışan kadınlara *" İsot yaparken sizi en çok ne yoruyor?"* sorusu yöneltilmiştir. Kadınların neredeyse tamamı isot temizlerken uzun süre oturmaktan kaynaklı bel ve diz ağrısından şikâyetlerini dile getirmişlerdir.

Çalışmaya ilişkin sağlık sorunlarını kadınlar şu şekilde ifade etmiştir:

> H.(48 yaş): " İsot temizlerken belim fıtık o çok yoruyor. Zorluyorum, yapacak bir şey yok. Hatta bazen ailem bana kızıyor. Diyor sen kendini öldürmüşsün kendini zorlama ama ben düşünüyorum. Çok ihtiyacım var paraya. Mecbur kendimi yoracam."
>
> C.(48 yaş): " Çadıra gidip gelmek çok yoruyor. Sırtım ağrıyor, dizim ağrıyor."

Uzun süredir isot temizlediğini belirten görüşmeciler, sağlık durumlarını kötü etkilediğini fakat çalışmaya mecbur olduklarını ifade etmişlerdir:

> Z.(49 yaş): "Yoruluyorum. Ayaklarım omuzlarım ağrıyor. Hastayım mahf oluyoruz valla. Ellerimiz yanıyor, ayaklarımız yanıyor. Sırtım ağrıyor sabaha kadar yatmiyem valla. Üç çocuğumu isotta besledim. 28 yıl önce isota başladım halen yapıyorum."
>
> A.(38 yaş): "Belim en çok beni belim yoruyor. Bel fıtığı var bende. İki yerde, birde yırtık var sözde tedavi oluyorum. Tedaviyi bıraktım. Şimdi mecburen biber yapıyorum. Şimdi geçim derdi olduğu için yapmak zorundayız"
>
> D.(53 yaş): "Biber yapiken yoruluyoruz. Şimdi bak kolum damarlarım tıkanmış biber yapa yapa damar tıkanmış geliyem. Gece sabaha kadar yatamiyem. Bu parmaklarım uyuşiğ ellerim uyuşiğ. Şimdi doktor bana diyiğ getir ameliyat edeğ bende korkuyorum. Şekerim var ya rahat olmaz diyim. Yap yap gece sabaha kadar üstüne oturiğ e şimdi bizden çıkiğ bak hastayım. Vücut artık kaldırmıyor."

İsot üretiminde leğen taşımak ve torba çekmek, çalışan kadınlar için önemli bir sorundur. Kadınlar temizlenen isotları leğenlere doldurup makineye kadar başlarının üzerinde taşımakta ve bu durum ciddi boyun ve bel ağrılarına neden olmaktadır. Kadınlar bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

Z.(34 yaş): “Ben iki senedir çalışıyorum beni sakat etti. Boyun fıtığı yaptı. Leğenleri kaldırdığı zaman çok oturmaktan hani bel kemiği omurgaları hepsi tutuluyor. İsotun faydası çok zararı da çok.”

M.(38 yaş): “Leğen taşımak yoruyor. Boynum ağrıyor. Oradaki ses, stres ara sıra çuval için kavga edenler var. Ona az torba verdi buna çok verdi. Leğen için kavga ederiz. Bütün yaz boyu. Yani insan öyle çok yoruluyor ki insan orada sadece otursa beyni yoruluyor.”

A.(30 yaş): “Leğen çok yoruyor. Torba çekmek yoruyor. Bir de çocuklarımı götürmek zoruma gidiyor. İsota geliyorum düzgün bir yemek yapamıyorum. Kokusu beni öldürüyor. Çadırın en çok sesi, kavgası beni yoruyor. Çocuğumla gidiyorum. Çocuğum bana “ anne ne zaman kavga başlıyor” diyor. Ben kendime diyorum bu çadır benim çocuklarımın huyunu da değiştirdi. Bu isot ne zamana kadar böyle gidecek ölene kadar yapacak mıyız diyorum kendi kendime.”

İsot üretiminde uzun süre ve yoğun tempoda çalışmak birçok sağlık problemini beraberinde getirmektedir. Görüşmecilere yaşadığınız bir sağlık sorununun olup olmadığı sorulduğunda kadınların bir kısmı astım rahatsızlığının olduğunu dile getirmiştir. İsot üretiminde çalışan kadınlar ile ilgili Şanlıurfa’da yapılan bir araştırmada, astımlı kadınların astımlarını provoke eden en önemli nedenin isot biberi olduğu gözlenmiştir (Ceylan, 2013, s. 334). Buna ek olarak başka bir araştırma sonucunda, benzer şekilde isot üretim aşamalarında çalışan işçilerin solunum fonksiyonlarının olumsuz etkilendiğini belirtilmiştir (Kapucak & İriadam, 2020, s. 172). İşçilerin yaşadıkları sağlık sorunlarının birçoğunun isot üretim faaliyetinden kaynaklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İsot ile uzun süre temas halinde bulunmak çalışanların sağlık durumlarını olumsuz etkilemektedir. Görüşülen kadınların söylemleri bu durumu kanıtlar niteliktedir:

Z.(34 yaş): Astımım var. İsot yaparken daha kötü oluyorum. İsotun kokusundan dolayı.”

Şekil 6: İsot Üretim Alanında Leğen Taşıyan İşçiler

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Şekil 7: İsot Üretim Alanında Çalışan Anne ve Kızı

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

3.1.4.5. Kadınların iş ilişkileri?

Kadınların genellikle çadırlarda ve evlerinin önünde çalıştığı görülmektedir. Görüşmeye katılan kadınların birçoğu çadırda çalışan işçiler ile sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu sorunlar, genellikle çalışma ortamından kaynaklanan sorunlardır. Kadınlar, çadırlarda çalışanlar arasında isot nedeniyle sürekli tartışmaların çıktığını ifade etmektedir. Bazı görüşmeciler isot üretim alanlarında yaşanılan sorunları şu ifadelerle anlatmıştır:

> H. (48 yaş): "Ya çadırda çok millet kıskanıyor çok kıskançlık var. Hasetlik var. Sürekli fesatlık oluyor. Bu iyi yaptı, bu iyi yapmadı. Bu küçük çuvalı aldı, bu büyük aldı. Sürekli çatışma var."

> A. (38 yaş): " Çadırda bazen leğen vermiyorlar, bazen diyorlar sen yeni gelmişsin, yeni işçisin, biz 30 yıldır buradayız diyorlar. Leğen vermeyin öyle yapmayın, hep söylüyorlar. Çadır sahibi biraz destek veriyordu. Her gün her gün arıyorlar bizi gelin diye."

İşçiler ve işverenler arasındaki ilişki oldukça önemlidir. Görüşmeye katılan kadınların bir kısmı çadır sahipleri ile bir sorun yaşamadığını belirtirken bir kısmı ise çadır sahipleri ile sorunlarından bahsetmişlerdir. Çadırda çalışan kadınlar, işverenlerin sürekli başlarında durup daha fazla üretim yapmaları için baskı yaptıklarını ifade etmektedir. Görüşmeciler işverenlerin işçiler üzerindeki baskılarıyla ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

> Z. (34 yaş): "Çadırda durmadan sen tembelsin niye acele emiyorsun diyorlar. Eğer biber temizlerken sapları kalırsa çıkarsa temizle geri diyorlar. Mecbur çıkartıyorum, temizliyorum. Emir veriyorlar. Böyle yapmaları insanın zoruna gidiyor. İnsan kendini kötü görüyor."

> F. (50 yaş): "Kıziler daha temiz etmişiniz, temiz edin, kirlide edisiniz. Mecbur taamül ediyik, geliyik. Yoksulluktan. Gelmesek nereye gideceğiz. Gelip söylüyorlar bize temiz yapın. Öyle içinde kalmışız bir şey diyemiyorum."

> Z. (34 yaş): "Mesela bu diyor benim çuvalım gitmiş bu diyor sen çaldın çuvallarımı mesela patronumuz Zeliha abla geliyor diyor bunu yap bu temiz olmamış leğeni geri döküyor bu nasıl iş bağırıyor çağırıyor çok oluyor bunlardan dolayı gitmek istemiyorsun. Zorunlu olarak gidiyorsun."

Bunun yanı sıra, görüşme yapılan kadınların bazıları işverenlerin işçilere bir büyük olarak davrandığını onlara kol kanat gerdiğini açıklıyor:

> Z. (39 yaş): "Zeliha bunları evlendiriyor. Zeliha'yı burada mesela bir büyük olarak buradakiler Zeliha'yı tutuyor. Bir kadın olarak başımızda diye. Gülsek, konuşsak, derdimizi paylaşsak aile gibiyiz yani. Biz bizeyiz yani."

Ayrıca işçiler, işverenleri her aradığında isot temizlemeye gitmek zorunda olduklarını belirtmektedir. Kadın işçiler, *"Hayır"* diyememelerini bir daha işe çağırılmayacaklarının söylenmesine ve geçim kaynaklarını kaybetme düşüncesinin zorluğuna bağlamaktadırlar. Kadınlar bu yüzden işe her çağırıldığında gitmek durumunda kalırlar.

> F. (34 yaş): "Küçük çocuğum karnımdayken kızımda küçüktü Zeliha Abla dedi çalış. Dedim kanamam başladı. Zeliha Abla dedi çalış bir şey olmaz. O gece hastanede kaldım. Bak hiç kadının umurunda değil.(…)"

> Z. (34 yaş): "Hasta olduğun zaman bırakmıyor gidesin. İlk önce işini bitirmek zorundasın. Misafirliğe bile gidemiyorsun. "

Evlerinin önünde isot yapan kadınlar için bu durum farklıdır. Mahalleye isot getiren aracılar günün belli saatlerinde -genellikle akşam- sokakları gezerek hanelere isot torbalarını vermektedir. Kadınlar, ertesi gün temizlenen isotları aynı şekilde torbalara doldurup aracıya teslim etmektedirler. Mahallere isotlar haftanın her günü gelmektedir. İsot temizleyen kadınlar karışan kimsenin olmaması sebebiyle çadırlara göre evin önünde çalışmanın daha iyi olduğunu ifade etmektedir.

> A. (40 yaş): " Burada (mahallede) biber yapanların üstüne gelen giden yok. Sıkıştıran kimse yok. Sabah getirip indiriyor. Öğleden sonra gelip götürüyor. Hani çabuk olun hemen götürecem diye bir şey yok getirip atıp gidiyor. Artık ne zaman bitirirsen adam gelip götürüyor. Orda (çadırda) kadınlarının kafalarının üstünde duruyorlar."

3.1.4.6. Kadınların İş Algısı?

Araştırma kapsamında görüşülen kadınlara kendilerini çalışan olarak görüp görmedikleri sorulduğunda kadınların tamamı kendisini çalışıyor saymayıp *"ev hanımı"* olarak tanımlamıştır. Bu kadınların çoğu yaptıklarını iş olarak tanımlamamakta yaygın bir biçimde isot temizlemeyi ev işinin bir uzantısı olarak görmektedir.

İsot üretim alanlarında çalışan kadınların tamamının sigortasız ve kayıt dışı çalıştığı görülmüştür. Kayıt dışı alanda çalışan emekçi kadınların birçoğu da yaptıklarını "iş" olarak değil, gevşek bir hayatta kalma ve geçim faaliyetinin bir parçası olarak görmektedir. Ayrıca, kadınlar yaptıkları işlerinin değersiz olduğuna dair geniş bir toplumsal algıya da maruz kalmaktadır (Kabeer, Sudarshan, & Milward, 2017, s. 34). Jenny White (2015) ise İstanbul'un gecekondu mahallelerinde kendi evlerinde parça başı iş yapan kadınlar içinde benzer bir algının

olduğunu ifade ediyor. Kadınların büyük bir kısmı kendisini "ev hanımı" olarak tanımladığı görülmektedir. Bu durum, üretim sürecinde yer almalarına rağmen kadınların emeklerinin ve aile gelirine yaptıkları katkının görünmezliğine neden olmaktadır (Aşkın & Aşkın, 2019, s. 996).

3.1.5.Kadınların Çocuklarının Çalışması İle İlgili Tutumları

İsot üretim alanlarında çocuk işçi kullanımı oldukça yaygındır. Yoksul aile bireyleri çocuklarını ekonomik katkı sağlaması amacıyla çalıştırmaktadır. İsot üretiminde en fazla emek gerektiren aşama olan temizleme işleminde kadınlar daha fazla isot temizlemek amacıyla çocuklarını yanlarında götürmektedir. Kadınlara *"Çocuklarınızı neden çalışmaya götürüyorsunuz?"* sorusu yöneltildiğinde, verilen yanıtların neredeyse tamamı *"Bir torbada bir torbadır"* şeklinde olmuştur. Yanıtlardan da görüldüğü üzere çocuğun çalışması geçim sıkıntısı yaşayan aile için oldukça önemli bir gelir kaynağıdır. Dedeoğlu ve arkadaşları (2019) Adana ve Şanlıurfa'daki tarım işçileriyle yaptıkları çalışmada, çocuk işçiliğinin tarım işçisi ailelerin daha fazla gelir elde etmek için kullandıkları bir yöntem olduğunu ifade etmişlerdir.

Görüşmeciler genel olarak maddi imkânların yetersizliğinden dolayı çocuklarını çalıştırdıklarını belirtmişlerdir:

> Z .(34 yaş): " (…) Bir torba da bir torbadır. 20 tane yapacağıma 30 yapayım. O niyetine daha çok kazanmak için getiriyorlar."

> A. (38 yaş); "Çocuklar mecbur oldukları için çalışıyor. Yoksulluk var. Her şey para olmuş. Benim gelirim iyi olsaydı gitmezdim. Çocuklarımı çalıştırmazdım. Çocuğumu çalıştırıyorum sanki zoruma gitmiyor mu? Sanki üzülmüyor muyum? İnsan mecbur olmazsa götürmez."

> Z.(39 yaş): "Çocuklar buraya annelerine yardımcı olsun diye geliyorlar. İş yürüsün diye. Anne tek başına ne yapabilir. (…) valla çocuk çalışmamalı günah bunları kaldıracak yük değil. Bu çocuğun hükmü var mı çalışmaya kalkıyor yapabiliyor mu acaba bu çocuk ne halde yapıyor çocuk çalışmamalı. Çocuk çocukluğunu yaşayacak. (…) çocuk evinde oturacak yemesinde okulunda oyunun da yani olduğu anı yaşayacak. Niye adı çocuk!"

Diğer yandan bazı görüşmeciler, başka bir gelirinin olması durumunda çocuklarını çalıştırmayacaklarını şöyle anlatmaktadır:

> Z.(39 yaş): "Aileler mecbur çalıştırıyor. Bana maddi anlamda destek sağlasalar ben çalıştırmam. Onun vicdan azabını çekmem. Onun yerine çocuklarım kitap okusunlar, ders yapsınlar, dilensinler."

İsot üretim süreci okulların kapanma dönemine denk gelmekte bu durum çocuk işçi sayısını artırmaktadır. İsot üretim alanlarında çalışan kadın işçiler, ekonomik nedenlerin yanı sıra okullar tatil olduğunda çocuklarını bırakabilecekleri bir yerleri olmadığından dolayı çocuklarını yanlarında götürmektedir.

Görüşmecilerden biri çocuklara bakan birinin olmamasını şu şekilde anlatmıştır:

> Z .(34 yaş): "En ufak 7-8 yaşlarında çocuklar çadırda çalışıyor. Anne zoru ile çalışıyorlar. Mecburi olarak geliyorlar. Çoğu çocukları evde tek kalmasın diye getiriyorlar yanında dursun diye onlarda istemeyerek yapıyor. Yani zorunlu olarak getiriyorlar bakan yok diye."

Şekil 8: İsot Üretim Alanında Çalışan Anne ve Kızı

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Görüşmeye katılan kadınlara *"Sizce çocuklar çalışmalı mı?"* sorusu sorulmuştur. Kişiler bu soruya genellikle benzer yanıtlar vermiştir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre kadınların neredeyse tamamı çocukların çalışmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Kadınlar çocuklar için çalışmanın uygun olmadığını, çok fazla yorulduklarını, okullarını engellediğini ve bazı durumlarda şiddete maruz kaldıklarını dile getirmektedirler. Görüldüğü gibi çocukların çalışmaması gerektiğinin bilincinde olan kadınlar, maddi imkânsızlıklar nedeniyle çocuklarını çalıştırmak mecburiyetinde kalmaktadır. Ayrıca görüşmeciler isot üretim

alanlarında çalışan çocukların yaşının 5-6 yaşlarına kadar düştüğünü söylemektedirler.

Görüşmecilerden biri isot üretim alanların çocukların maruz kaldığı muameleyi şöyle açıklamaktadır:

> M. (38 yaş); "Çadırda 4-5 yaşlarında çalışan çocuklar gördüm. Çadırda çocuklara insan muamelesi yapmıyorlar. Çocukları çalıştırmayacaklar. Çocuklar sabah kalkıp "anne Allah belanı versin" demeyecek. Hani ben çocukları uykulu uykulu kaldırıyorum. Çocukların her iki günde bir "anne Allah belanı versin. Bırakmadın hiç uyuyalım" der. Yaz oldu mu kızlarım hiç uyumadı. (…) çadır sahibi cumartesi Pazar daha çok çuval alın der. Çocuklar okula gitmeyecek daha fazla yapın. Sırf kadınlar gelsin diye kadınların küçük çocuklarını kundağa ip bağlayıp bebekleri sallardı. Yeter ki kadınlar yapsın. Benim küçük çocuğuma o baktı."

Bir diğer görüşmeci ailelerin çocuklarını nasıl kandırdığını anlatıyor:

> H.(48 yaş): " (…) Bu bölgede çocuklar 5-6 yaşında isotun başında oturuyorlar ya da çocuk bakıyorlar. Çocuklar çok zorlanıyor ben görmüşüm. Destek olsun diye çalışıyorlar. "gel çalış sana 1TL vereyim." Diye çocukları kandırırlar. Çocuklar 1TL için çalışır yani ödevi varsa ödevini de bırakıyor, filmi varsa filmini de bırakır. Hani 1TL olsun diye. Annesi babası diyecek "gel gel yardım et para vereyim yardım etmezsen vermem." O çocuk oturur çalışır. (…) ben çocuklarımı zorlamıyorum. Gönüllü olarak geliyorlar. Mesela ben 20 torba indiriyorum, herkes geliyor. Onların dersi var, derslerinin başında onları kaldırmıyorum. Boş oldukları zaman televizyona bakacaklarına yanıma geliyorlar. Zorla değil bizde."

Görüşmecilerden bazıları çocukların neden çalışmaması gerektiğini şu cümleler açıklamaktadır:

> D.(53 yaş): "Çocuklar çalışmasın hayatlarını yaşasınlar. Yiyip içsinler, otursunlar oynasınlar valla. (…) çocuklar burada perişan yapamiler, acizler, yoruliler. Büyük adam yoruli çocuklar anne-baba baskısı altında yaptiriler. 7-6 yaşında çocuklar gelip yapıyor."

> M. (38 yaş); "Çocuklar çalışmamalı. Bünyeleri kaldırmıyor. Yeni bir işi kaldırmıyor. Daha büyüdükleri zaman onlar hepsi aklında kalacak. Aklından çıkmayacak. Biz böyle çalıştık böyle yaptık diye. Psikolojik olarak etkilenecek. Ben küçükken hep sabah erken kalkıyordum. Mesela o güneşin altında çalışmak beni çok yoruyordu. Çalışamıyordum. Benim hiç aklımdan çıkmıyor. Mesela yapamıyordum. Bir de diyordu yapacaksın. Yapmak zorundaydım. Yani yapamıyorsan yapma öyle bir şey yoktu. İlla yapacaksın. Ben çocuklarıma öyle fazla davranmıyorum. Bazen zorluyorum ama onlar beni dinlemiyor. Biz küçükken daha şeydik. Eskisi gibi değil. Eskiden ailemiz ne dese hemen yapıyorduk ama şimdi öyle değil. Karşı çıkıyorlar."

Bir diğer görüşmeci ise, çadırlarda çocukların maruz kaldığı şiddete dikkat çekerek, çocukların isot yapmadığı zaman şiddet gördüğünü şu şekilde açıklamaktadır:

> D.(53 yaş): "Çocukların annesi gelip yaptırıyor. Yazık çocuklara gece 1 de gidiler. Sabah 2-3 de bitiriyorlar. Çocuklar o soğukta titriyorlardı. Anaları yine getiriyordu. Gece çocuklar için hiç olmuyor. Tam uyku saatleri patır kütür isota getiriyorlar. Çadırda bir kadın var beş

çocuğuyla geliyor. Çocuklar yapmıyor diye vuruyordu. Tokmakla vuruyordu. Çocuk yoruluyorum dediğinde vuruyordu. Ben bugüne kadar isot için çocuklarımı vurmadım."

3.2.İSOT ÜRETİMİNDE ÇOCUK EMEĞİ

3.2.1.İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Temel Sosyo-Demografik Özellikleri

İsot üretimde çalışan kız çocuklarının oranı erkek çocuklarından daha fazladır. Görüşülen çocukların 24'ü kız, 4'ü ise erkektir. İsot üretim alanlarında çalışan çocukların yaş ortalaması oldukça düşüktür. Görüşme yapılan çocukların yaşları 11-18 arasında değişmekle birlikte yığılma 11 ila 13 yaş aralığındadır. Görüşme esnasında isot üretiminde çalışan en küçük çocuğun altı yaşında olduğu görülmektedir (Tablo 22). Buradan, çocukların isot üretim sürecine çok erken yaşlarda dâhil olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 22:Görüşmeye Katılan Çocukların Bilgileri

Cinsiyet		**Yaşı**	**Mahalle**	**Eğitim Durumu**	**Çalışmaya Başlama Yaşı**
K1	Kız	10	Sırrın	Ortaokul Devam	5
K2	Erkek	13	Sırrın	Ortaokul Devam	11
K3	Erkek	11	Sırrın	Ortaokul Devam	8
K4	Kız	18	Karşıyaka	İlkokul Terk	7
K5	Kız	12	Sırrın	Ortaokul Devam	8
K6	Kız	15	Sırrın	Lise Devam	6
K7	Erkek	13	Karşıyaka	Ortaokul Devam	6
K8	Erkek	11	Karşıyaka	Ortaokul Devam	8
K9	Kız	12	Karşıyaka	Ortaokul Devam	6
K10	Kız	13	Karşıyaka	Ortaokul Devam	9
K11	Kız	18	Sırrın	Ortaokul Terk	11
K12	Kız	13	Sırrın	Ortaokul Devam	9

K13	Kız	12	Karşıyaka	Ortaokul Devam	5
K14	Kız	12	Sırrın	Ortaokul Devam	7
K15	Kız	13	Sırrın	İlkokul Terk	8
K16	Kız	17	Sırrın	Ortaokul Mezunu	5
K17	Kız	11	Karşıyaka	Ortaokul Devam	9
K18	Kız	15	Karşıyaka	Lise Devam	10
K19	Kız	11	Karşıyaka	Ortaokul Devam	8
K20	Kız	6	Karşıyaka	İlkokul Devam	5
K21	Kız	11	Sırrın	Ortaokul Devam	7
K22	Kız	13	Sırrın	Ortaokul Devam	9
K23	Kız	18	Sırrın	Ortaokul Terk	11
K24	Kız	16	Sırrın	Lise Devam	5
K26	Kız	12	Sırrın	Ortaokul Devam	11
K27	Kız	18	Sırrın	Lise Terk	10
K28	Kız	11	Karşıyaka	Ortaokul Terk	10

3.2.2.Görüşmeye Katılan Çocukların Eğitim Durumuna İlişkin Bilgiler

Görüşmeye katılan çocukların eğitim durumlarının ele alınacağı bu bölümde çalışmanın çocukların eğitimlerini nasıl etkilediği ve okula kaydı bulunmayan çocukların okulu bırakma nedenleri üzerinde durulmuştur. Görüşme yapılan çocukların büyük bir kısmı ortaokul düzeyindedir. Görüşülen çocuklar arasında sadece biri lise mezunu olup dershaneye gittiği görülmektedir.

Çalışan çocuklar, eğitimlerini sürdürmek isteseler de çalışma koşulları nedeniyle bir kısmı bir tercih yapmaya mecbur bırakılmaktadır. Bu bağlamda Boidin (1995), çalışan çocukların, daha baştan onu zorlayan ekonomik ve ailesel baskı ile öğrenme isteği ve gereksinimi arasında sıkışıp kaldığını belirtmektedir. Dolayısıyla

çocuk, bu iki durum arasında bir ikilem yaşamakta, sonuç olarak da çocuklar okuldan vazgeçmek zorunda kalmaktadır. Araştırmada ulaşılan bulgular, Benek ve Ökten'in Şanlıurfa'da mevsimlik tarım işçiler üzerine yapmış oldukları çalışmayla da birbirlerine paraleldir. Benek ve Ökten (2011, s. 666), araştırmaların da işgücüne dâhil olmanın çocukların eğitim durumunu olumsuz etkilediğini ve çocukların okullarına zamanında başlayamayıp, okul döneminin sonuna kadar götüremediklerini tespit etmişlerdir.

Çocuğun işgücüne dâhil olması sonucunda, çocukların eğitimleri sekteye uğramakta ve mevcut eğitim fırsatlarından yeterince yararlanamamaktadır. Çocuk işçilerin çalışma sürelerinin uzun olmasından dolayı çocuklar eğitimlerine yeterince zaman ayıramamaktadır. Ray ve Lancaster (2005, s. 207), çocuk işçiliğinin okula devam ve performans üzerinde olumsuz bir etkisinin olup olmadığını incelemiş ve sınırlı bir sürede bile olsa çocuğun çalışmasının okuldaki öğrenmeyi olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, çocuk işçiliği çocuğun öğrenmesini ve akademik gelişimini kısıtlamakta hatta engellemektedir. Eğitim durumu, çocuğun yetişkinlikteki kazancını belirleyen unsurlardan birisidir. Eğitimleri kesintiye uğrayan çocuklar yetişkinliğe ulaştığında gelirleri azalır. Böylece çocuk işçiliği, çocuğu ve ailesini kuşaklararası bir yoksulluk döngüsüne mahkûm etmektedir. Bu bağlamda *Çocuk Yoksulluğu Strateji Belgesi (2014-2017),* yoksul çocukların yoksul olmayan çocuklara göre yetişkinlikte fakir olma olasılığının dört kat daha fazla olduğunu belirtir. Ayrıca, çocukların bu yoksulluk döngüsünden kurtulabilmeleri için çocukların eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini savunur (UK-CPS, 2014, s. 14).

Aşağıdaki ifadeler çocukların yaşadığı ikilemleri örneklemektedir:

> N. (13 yaş): "İsotta çalışmak okul başarısını düşürüyor. İkisine aynı anda odaklanamıyorum. Biber daha ağır basıyor."
>
> S. (12 Yaş): " Mesela gece 12'lere kadar ödevler bitmiyor. Ondan sonra sabah erken 5'te uyanıyoruz. 7-8'lere kadar okul açılana kadar isot yapıyoruz. Üstümüz kirleniyor yine de yapıyoruz. Okuldan geldiğimizde derslerimize çalışamıyoruz."

Görüşülen çocuklardan biri hafta sonları isot temizlemeye gittiğini bu nedenle okulda verilen ödevleri yapamadığını şöyle belirtmektedir:

S. (11 Yaş): "Cumartesi- Pazar tatil biz buradayız. Okul ile iş berbat gidiyor. Mesela işten okula okuldan eve… Okulda çok fazla yazı yazıyorsun ellerin yoruluyor burada (isotta) çok biber yapıyorsun ellerin yoruluyor. Okulla iş birlikte gidiyor ama iyi gitmiyor. Tek kelime ile düzensizlik. Mesela öğretmenlerimiz ödev veriyor şunu ezberle diye mesela biz onu yapamıyoruz. Günün 10-15 saati buradayız (isotta). Günümüzün yarısı burada geçiyor."

M. (12 yaş): "Biber hayatımdan çıkarsa ben okula daha iyi bir şekilde devam ederim. Ben biber yok diye kış ayını çok seviyorum."

Görüşülen çocuklardan bazıları yaşadıkları ikilem sonucunda okuldan vazgeçmek durumunda kaldıklarını şöyle ifade etmişlerdir:

Ö. (13 yaş): " Okula kaydım var ama gidemiyorum. Annem çadırda tek başına çalışıyor gönlüm buna razı olmuyor. Diyorum ya okulu bırakayım ya isotu. İkisi bir olmuyor. En iyisi herkes okuluna devam etsin isot düzgün bir şey değil."

E. (18 yaş): "Zorluklar olmasaydı ben okula giderdim. Bazen maddi durumun çok etkisi var. İnsan bazen buraya (isota) geliyor. E zaten buraya bibere geliyoruz, e ben sabah 7'de okula gitsem gözümde uyku yorgunluk ben o dersten ne anlayacam. Hem çalışıp hem de okumak çok zor.

D. (18 yaş): " Okula giderken isotta çalışıyordum. Hem isot hem okul aynı anda gitmiyordu. Okuldayken isotu düşünüyordum. Biber nasıl olacak diye, acaba annem yaptı mı, bitti mi diye düşünüyordum. Okuldan sonra anneme yardıma gidiyordum."

Görüşmeye katılan çocukların büyük bir kısmının okula kaydı olduğu görülse de bir kısmı okulu tamamen terk etmiş durumdadır. Çocuklar benzer nedenlerle eğitimi yarıda bırakmak zorunda kalmışlardır. Çocukların okulu bırakmalarının başında *"herhangi bir ekonomik faaliyette çalışmak"* gelmektedir. Yapılan derinlemesine mülakatlarda eğitimini yarıda bırakmış olanların daha çok kız çocukları olduğu gözlenmektedir.

Çocuklar okulu terk etme nedenlerini şu cümlelerle açıklamaktadır:

H. (18 yaş): "Okula gidemediğim için kaydımı silmişler. Mevsimlik işe gittiğim için. Çalıştığım için okula devam edemedim."

P. (15 yaş): "Okula kaydım var ama gitmiyorum. 4'e kadar okula gittim, ama okuma yazmam yok. Oda nasıl gidiyordum. Bir gün gidiyordum on gün gitmiyordum. İşten dolayı."

Ş. (17 Yaş): " Okula kaydım yok. (…) ne bileyim derse mi bakayım evin işine mi bakayım işe mi geleyim. (…) evin işi, bu iş hepsi üst üste gelince hangisine bakacaksın. İsot olmasaydı okula giderdim."

3.2.3.İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Çalışma Nedenleri

İsot üretiminde çalışan çocukların çalışma nedenleri incelendiğinde; aile bütçesine katkıda bulunmak ve para kazanmak gibi nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Pek çok benzer araştırmalar da (Dedeoğlu, Sefa Bayraktar, & Çetinkaya, 2019, Lordoğlu & Aslan, 2018) çocukların çalışma nedeni olarak yoksulluğu işaret etmektedir. Çocuk işçiler çalışma nedeni olarak şu cümleleri ifade etmişlerdir:

> İ. (15 yaş): " Mecburen, okumak için, para kazanmak için, ev ihtiyaçlarını karşılamak için. Budur yani."
>
> B. (13 yaş): " Eve para kazandırmak için çalışıyorum. Anneme yazığım geliyor."

Görüşmecilerden biri ailede çalışan kimsenin olmadığını ve bu nedenle mecbur oldukları için isot üretiminde çalıştığını şöyle belirtmektedir.

> P. (15 yaş): "Yoksulluk. Yok diye çalışıyorum. Çalışan yok. Babam hasta yapamıyor. Biz eve bakıyoruz. Önceden gelmek istemiyorduk, baktık çok perişan haldeyiz. Ekmek alacak paramız yok. Baya düştük, gelmek zorunda kaldık. Geldik."
>
> S. (12 yaş): " Annemin hasta olması ve bizim gelirimizin olmaması öyle. Babamın ayakları kırık diye çalışamıyor. Oda (babası) bize isotta yardım ediyor. Çuval çekiyor. Ablalarım tek başına yapamıyor. Ben onlara yardım etmek istiyorum."

Ayrıca görüşmeciler maddi imkânlarının olması durumunda isot üretiminde çalışmayacaklarını belirtmişlerdir. Görüşmeciler bu durumu şu cümlelerle özetlemektedir.

> Ş. (17 yaş): " Mecburum. Mecbur olmasam hiç gelmem. Ekmek parası. Mecbur olduğum için geliyorum. 7 erkek var. Hepsi oturmuş onlar çalışsa ben gelmem. Mecbur kalmam. Evin işine bakarım."
>
> S. (11 yaş): " Ailemizi geçindirmek için, para kazanmak için, harçlığımızı çıkarmak için, evimizin ihtiyaçlarını karşılamak için. Mesela biz niye gece 1'den gelelim ikindiye kadar öylesine gelelim. Herhalde sorunumuz var ki ailemizin paraya ihtiyacı olduğu için, buraya gelip ailemize katkıda bulunuyoruz."
>
> E. (18 yaş): "Mecburiyetten. Aileye destek, ailemize bir katkımız olsun diye yoksa şuan sevdiğimizden yapmıyoruz bu işi. İki abimin evlenmesi lazım. Evin geçimi. Ben çalışmazsam annem çalışacak annem çalışmazsa babam çalışacak e mecbur aileye destek bir katkımız olsun."
>
> Ö. (13 yaş): " Geçimimiz olmadığı için. Geçim olmadığında herkes çalışır."

Görüşülen çocuklardan biri ise ailesinin onu zorla çalıştırdığını şu şekilde ifade etmiştir:

> M. (13yaş): "Vallahi zorla çalıştırıyorlar. Annem diyordu eşek gibi çalışacaksın. Orada hep ağlıyorum, gözyaşlarım deniz gibi olmuş."

İsot üretiminde çalışan çocukların ailelerindeki ekonomik sorumluluğu üstlendikleri görülmektedir. Görüşülen çocuklar konu ile ilgili düşünceleri şu cümlelerle aktarmışlardır:

> M. (15 yaş): "Ev almak. Evimiz yok. Mecburuz. Çok zor kiracıyız, aylık 400 TL kira veriyoruz. Hayatımızdan bir şey anlamıyoruz ki. Evimiz olsa yine rahatlarız."

> H.(12 yaş): " Ben anneme yardımcı olmak istiyorum. Annemle beraber yapmak istiyorum. Bazen üzülüyorum bazen seviniyorum. Ona (annesine) yardım etmek istiyorum. Aileme yardım etmek istiyorum. Öyle."

Yapılan görüşmeler ışığında çocukların benzer nedenlerle işgücü piyasasına dâhil olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların neredeyse tamamı para kazanıp ailesine ekonomik destek sağlamak amacıyla çalışmaktadır.

3.2.4. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Çalışma Koşulları

3.2.4.1. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların İşe Başlama Yaşı

İsot üretiminde çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başlamaktadır. Çalışmaya başlama yaşı ortalaması 8-11 yaş arasındadır. Altuntaş (2018, s. 183), çocukların bu kadar küçük yaşlarda çalışmaya başlamalarını onları zorlayan ekonomik baskıların bir göstergesi olduğunu ifade eder. Ayrıca içinde bulundukları ekonomik sıkıntılar, ailelerin çocukları çok küçük yaşlarda çalışmaya yönetmesine neden olmaktadır.

> H. (18 yaş): " Yedi yaşında çalışmaya başladım. Ailemle mevsimlik tarıma gittim. On bir yıldır çalışıyorum. Beş yıldır isot yapıyorum."

> E. (18yaş): " On bir yaşında işe gitmeye başladım. Ondan önce okul okuyordum diye çalışmıyordum. Yedi yıldır çalışıyorum."

> H. (12 yaş): " Ben çok eskiden başladım. Beş yaşında başladım. Yedi yıldır isot yapıyorum. Mevsimlik tarıma kayısıya gittim. Annemler Sakarya'ya gitti, ben burada kaldım. İsot yaptım."

> Ö.(13 yaş): " Sekiz yaşında başladım. Burda (mahallede) Fatma abla vardı. Evde (isot) yapmaya başladı. Bende beş yıldır isot yapıyorum, oda Fatma abla ile yapıyorum."

> Ş. (17 yaşında): " Doğuştan isot yapmaya başladım. Başka bir iş yapmadım. Sadece isot. Ben beni bildim bileli isot yapıyorum. On iki yıldır isot yapıyorum."

> M. (16 yaş): " Daha küçüktüm çalışmaya başladım. Çalışmaya hala devam ediyoruz. Ben on iki-on üç yıldır isot yapıyorum. Sadece biberde çalıştım. Başka bir işte çalışmadım."

Çocuk işçilerden biri küçük yaşlarda çalışmaya başlama nedeninin *"yoksulluk"* olduğunu şu şekilde anlatıyor:

> P. (15 yaş): " On-on bir yaşında çalışmaya başladım. Üç yıldır çalışıyorum. Seraya gidiyorduk, tarla işi, pamuğa gidiyorduk. Öyle yani bildiğin gibi hep bir yoksulluk… Hep bir iş güç…"

3.2.4.2. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Çalışma Süreleri

İsot üretim sürecinde etkin bir şekilde çalışan çocukların çalışma süreleri uzun ve belirsizdir. Çocuk işçilerin haftalık çalışma günlerine bakıldığında haftanın her günü çalıştıkları görülmektedir. İşçilerin büyük bir kısmı hafta tatili olmadan haftanın yedi günü çalışmaktadır. İsot üretiminde çalışan çocuklara günde kaç saat çalıştıkları sorulmuştur. Çocuk işçilerin günlük çalışma saatleri 8 ila 10 saat arasında değiştiği görülmektedir. Çalışma saatleri gelen isotun yoğunluğuna göre değişiklik göstermekle birlikte çok fazla geldiği dönemlerde çocukların çalışma saatleri 14-15 saati bulmaktadır. Çocuklar, isot temizlemeye sabahın erken saatlerinde başlayarak, gece geç saatlere kadar devam etmektedirler. Ayrıca çocuklar tarafından mola zamanlarının olmayışı çoğu kez dile getirilmiştir.

Çocuklardan biri kahvaltı yapmak için bile izin alamadıklarını şu sözlerle anlatıyor:

> N. (13 yaş): " annem bir keresinde dedi çocuklar açtır ara verip yemek yiyelim. Çadır sahibi izin vermedi. Biberleri bitirin sonra yiyin dedi. Torbalar bittikten sonra kahvaltı yapabildim.

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğinin altıncı maddesinde çocukların çalışma ve dinlenme süreleri belirtilmiştir. Bu maddeye göre temel eğitimini tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi haftada otuz beş saatten fazla olamaz. Ancak, on beş yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir. Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri ise, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde çalışma süreleri birinci fıkrada belirtilen

çalışma süresini aşamaz. Fakat bu düzenlemelere rağmen isot üretiminde çalışan çocukların çalışma süreleri yasal sınırın üzerinde olduğu gözlenmiştir.

İsot üretiminde çalışan çocuklar çalıştıkları günleri ve saatlerin belirsizliğini şöyle ifade etmekteler:

> H. (12 yaş): " İsotun zamanı belli değil. Gelip gelmeyeceğimizi biz bilmiyoruz. Bazen telefonla haber veriyorlar. Öğle tatili yok. Hiç öyle şeyler yok."
>
> E. (18 yaş): "Saatlerimiz belli etmiyor. Yeri geliyor ezanda yeri geliyor gece 1'de 6'da mesela bazen saat 9'da geldiğimiz var. Saatler birbirlerini tutmuyor. Akşama doğru öğleden sonra 2-2 buçuk gibi buradan çıkıyoruz."
>
> İ. (15 yaş): " Bizde belirli bir saat yok. Genelde 12-1 başlıyor. Herkes kendine göre çalışıyor. Akşamüzeri 4 gibi bitiyor."

Çocuklar iş dışında boş zamanlarını daha çok evde geçirdiklerini söylemişlerdir. İsot üretiminde çalışan çocuklar eve gittiklerinde boş durmamakta evin işlerine yardımcı olmaktadır. Hem isot üretimindeki işler hem de ev işi çocukların iş yükünü artırmaktadır. Ağır çalışma koşullarında çocuklar kendilerine zaman ayıramamaktadır ve bu durum çocuğun sosyal gelişimine engel olmaktadır.

Çocuklara bir günlük çalışma süresinde neler yaptığı sorulduğunda çocuklardan biri gününü şu şekilde anlatmıştır:

> B. (13 yaş): "Uyandım. Uykulu uykulu isteksiz bibere gidiyoruz. Çadıra gider gitmez çuvalları çekiyoruz. Leğen kavgası oluyor genelde. Kahvaltıyı 8-9 gibi yapıyoruz. Ben bazen gecede yiyorum. 3-4 gibi uyuklamaya başlıyoruz. Bazı günler sabah 10'a kadar bitiyordu eve geliyorduk. Evin işini yapıyoruz. Duşumu alıp yatıyordum. Uykusuzluktan bir süre sonra yapamıyorsun. Genelde gece 3-4 gibi eve geliyoruz. Eve geldikten sonra yorgunluk çayı yapıp onu içiyoruz. Sonra uyuyoruz. Bazen hiç uyanmıyorum. Bibere gidene kadar. Uyandığım zamanda bir saat televizyona bakıp geri uyuyorum. Çok dengesiz oldum. Ben bibere ağlaya ağlaya gidiyordum. Uykusuzluktan…"

Buna ek olarak, isot üretiminde gece çalışma oldukça yaygındır. Çocuklar, gece geç saatlere kadar isot temizlediklerini söylemektedir. İş Kanunun 69. Maddesinde gece çalışma süreleri düzenlenmiştir. Bu maddeye göre gece çalışma, en geç saat 20.00'de başlayarak en erken 06.00'ya kadar geçen süreyi içermektedir. Çocukların gece çalışması ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. İş Kanunun 73. Maddesine göre 20.00-06.00 saatleri arasında 18 yaşın altındaki çocukların gece çalıştırılması yasaktır. Çocukların gece çalışma saatleri 20.00-21.00 gibi başlayıp gece 02.00-03.00 'e kadar sürmektedir. Ayrıca çadırlarda çalışan işçiler çalıştıkları

yerlerin evlerine uzak olduğu için gidiş gelişlerde sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

> B. (13 yaş): " Gece 8-9 gibi isot geliyor. Gece 1-2'ye kadar anca bitiyor."
>
> E. (12 yaş): " Akşam 8'de geliyor. Gece 1-2 gibi bitiyor. Hatta bitmiyor, sabaha kalıyor. Yatma molası. Sabah en geç 12'de bitiyor."
>
> Ö. (13 yaş): " Gece gidip anama yardım ediyorum. Akşam saat 10-11 gibi gidiyoruz. Gece 12-1 gibi bitiyor. Yürüyerek gidiyoruz."
>
> Ş. (17 yaşında): "Gece çalışıyoruz. Ramazanda sahura kadar çalışıyoruz. Sahura gidip, sahurluğunu yiyorsun. Biraz dinlenirsin yine gelirsin."

Görüşmeciler, isot üretim alanlarının uzak olmasından ve gece gitmek zorunda kaldıklarından dolayı şikâyetçilerdir. Bazı çocuklar gece işe giderken yaşadıkları korkuyu şu cümlelerle açıklamaktadır:

> M. (13 yaş): "Gece giderken elimizde taş alıyoruz. Önümüze köpek çıkarsa ona atıyoruz. Yürürken önümüze köpek çıkarsa ne olacak diye düşünüyorum."
>
> N. (13 yaş): " Gece bazen annem beni götürüyor. Korkuyordum. Gittiğimizde gece 1-1 buçuk gibi gidiyoruz. Öğlen 2 buçukta geliyoruz. Başım ağrıyordu. İnsan akşam kalkınca sarhoş gibi oluyor. Bir de yorgun yorgun işe başlıyorsun. Hava da buz gibi..."

Şekil 9: Gece Evlerinin Önünde İsot Üretimi Yapan Bir Aile

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

3.2.4.3. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Ücretleri

İsot üretiminde çalışan çocuklara ne kadar ücret aldıkları soruldu ve çocukların neredeyse tamamının ücret almadan çalıştığı görülmektedir. Çocukların yaptıkları işler ağır olmakla birlikte uzun süre çalışmayı da gerektirmektedir. Çadırlarda ailelere temizleyebilecekleri kadar isot verilmektedir. İsot üretim alanlarında çalışan işçiler torba başına 2,5 ila 3,5 TL arasında değişen bir ücret almaktadır. Bu işçiler bir günde ortalama 15-30 torba isot temizlediklerini söylemektedir. İşçiler, yaklaşık 50 ila 100 TL arasında ücret ile çalıştıklarını belirtmektedir. İsot üretiminde çalışan çocuklar annelerine yardımcı konumunda olduklarından dolayı ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmaktadır. Dolayısıyla çocuklar temizlediği isotun parasını almayıp ailesinden harçlık olarak almaktadır. Gülçubuk'un 2003 yılında Adana Karataş'ta pamuk tarımında çalışan çocuklar ile yaptığı araştırmasında benzer sonuçlar vermektedir. Araştırmasına göre; çocukların %90,1'i kazandığı ücreti anne veya babasına vermektedir (Gülçubuk, 2012, s. 81). Çocuklar çok az ya da hiçbir ücret almadan çalıştırıldıklarından dolayı en fazla sömürüye maruz kalan gruplar arasında yer almaktadır.

Görüşmeciler temizledikleri isottan kazandığı parayı annelerinin aldığını şu şekilde açıklamaktadır:

> E. (12 yaş): " Para almıyoruz. Annem alıyor. Bazen annem 1 TL verir. Bakkala gidiyorum o parayla."
>
> M. (15 yaş): " İsotu çuval çuval yapıyoruz. Çuvalı 3,5 TL. Annem alıyor parayı. Bize okul harçlığı olarak veriyor. Geldiği gibi gidiyor zaten. Babam çalışıp kirayı çıkarmaya bakar zaten annemde gerekli malzemeleri ve okul harçlığını verir.
>
> S. (11 yaş): " Annem alıyor, ev biberi yapıyor. Ailemiz için salça, zeytin yapıyoruz. Hepsini ev için harcıyoruz, pazardan eşya alıyoruz. Bazen annem bize kazak alıyor. Okul harçlığı veriyor. Bu para çok fazla oldu mu annem bazen bize de veriyor."
>
> H. (13 yaş): " Para almıyorum. Annem alıyor. Annem okul harçlığı olarak veriyor. Bazen ihtiyacımız olduğunda çanta, ayakkabı, elbise onları alıyor."

Çalışan çocuklar ücretlerin düşük olduğunu ve yaptıkları işin karşılığını alamadıklarını dile getirmişlerdir:

> M. (11 yaş): " Torbanın 3,5TL olması adaletsizlik. Mesela ben bu torbayı sabahtan beri yapıyorum ama bu torbanın en azından 5 TL olması lazım. Bakkala gitsen 3,5TL hemen bitiyor."

> Ş. (17 yaş): "İsotun torbası 2,50TL, akşama kadar ya 20 tane ya 30 tane yaparsın ya da yapmazsın. Günde 50 TL yapamıyorsun. Şimdi görenler diyor ki ben bu torbayı 10TL'ye temizlemem. E biz mecburiyetten temizliyoruz. Mecburiyet olmazsa temizlemem öyle. Akşam 5'e kadar 15 torba temizliyorum. Günler uzun olduğunda 30-35 torba temizliyorum."

Buna ek olarak, çocuk işçilerden biri bazı durumlarda ücret almayıp, onun yerine gıda aldığını belirtmektedir. Çocuk işçi konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

> S. (12 yaş): " Para almıyoruz. Reçel alıyoruz. Bazen para veriyor bazen reçel veriyor. Reçel verirse anneme veriyorum. Para verirse de anneme veriyorum."

Diğer yandan çocuk işçilerden biri ücretlerin çok düşük olduğunu ve isotta çalışmanın köleliğe benzediğini şu şekilde anlatmaktadır:

> E. (12 yaş): "İsot bir mesleğe benzemiyor köleliğe benziyor. Çünkü torbası 3,5TL bir tanesini yapana kadar ölüyorsun. Mecbur kalmasa kimse çalışmaz. 3,5 TL hadi 5TL olsa yine neyse derdik ama 3,5 TL bir tanesi bittiğinde "oh be!" diyoruz ama daha 10 tane duruyor. Her bir torbayı bitirdiğimizde bana 20 tane bitmiş gibi geliyor."

3.2.4.4. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Çalışma Ortam ve Koşulları

İsot üretiminde çalışanların çalışma yerleri iki şekilde, ya çadırlar ya da evlerinin önü olduğu görülmektedir. Çocukların çalışma ortamından kaynaklı yaşadıkları sorunlara bakıldığında, üretim alanlarının kalabalık oluşu, aşırı sıcaklar, tuvaletlerin yetersiz oluşu gibi birçok sorunun olduğu görülmektedir. Bu sorunlar isot üretim işini daha yorucu bir hale getirmektedir. Çalışma ortamları incelendiğinde çadırların genellikle bakımsız ve sağlığa uygun olmayan alanlar olduğu gözlenmiştir. Her çadırda ortalama 20-30 kişi çalışmakta ve çalışanların tamamı çadırlara yürüyerek gittiklerini belirtmişlerdir. İsot üretim sezonu Temmuz ayında başlayıp Ekim ayına kadar devam etmektedir. Yaz aylarında Şanlıurfa'da ortalama sıcaklık 35 dereceye[9] kadar çıkabilmektedir. Çocuklar yaz aylarında aşırı sıcaktan korunabilmek için el arabalarının oluşturduğu gölgelerde isot temizlemektedir (Fotoğraf 5-6). Bölgedeki bazı çadır sahipleri güneşten korunabilmek için üretim yapılan alanların üzerini branda ile kapatarak çeşitli önlemler almaktadır (Fotoğraf 8). Bu gibi alınan önlemler isot üretiminin en yoğun olduğu günlerde tüm işçilere yetmeyebilir ve işçilerin bir kısmı güneşin altında günde on-on iki saat çalışmaya devam edebilmektedir.

[9] Şanlıurfa'da Temmuz ayında kaydedilen en yüksek sıcaklık 46 derecedir.

Şekil 10: İsot Üretim Alanında Güneşten Korunan Çocuk İşçi

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Şekil 11: İsot Üretim Alanında Güneşten Korunan Bir İşçi

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Şekil 12: Üzeri Branda İle Kapatılan İsot Üretim Alanı

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Çalışma alanlarında çocuk işçiler temel ihtiyaçlarını karşılamakta önemli sıkıntılar yaşamaktadır. Bunlardan en önemlileri beslenme, su ve tuvaletlerin yetersiz olmasıdır. Bu tür sıkıntılar çocukların gelişimlerini ve sağlığını olumsuz etkilemektedir. Yapılan çalışmalar yetersiz beslenmenin, sağlıksız koşullarda yaşamanın ve çalışmadan kaynaklı aşırı fiziksel yüklenmenin çocuğun bedensel gelişimine zarar verdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmalar, çalışan çocukların çalışmayan çocuklara oranla bedensel gelişimlerinin geri kaldığı da belirtiliyor. (Duyar & Özener, 2003, s. 53).

İsot üretim alanlarında çalışan çocuklar dikkate alındığında, çocukların düzensiz beslendikleri gözlenmektedir. Düzensiz beslenme çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmelerinin önündeki engellerden birisidir. Sabahın çok erken saatlerinde çalışmaya başladığından dolayı evlerinde kahvaltı yapamamakta ve çocuklar anneleriyle birlikte yanlarında getirdikleri gıdaları (genellikle peynir, zeytin, domates, biber vb.) tüketmektedir. Araştırma bulguları, Altuntaş'ın (2018) yaptığı çalışma ile örtüşmektedir. Çalışmada görüşme yapılan çocukların boy ve kilolarının yaşlarına göre oldukça gerisindedir. Bu durum düzensiz beslenme,

vitamin ve protein değeri düşük yiyecekler tüketmelerinin bir sonucu olarak açıklanabilir (2018, s. 198). Saha çalışmasında gözlenen sorunlardan bir diğeri ise tuvaletlerin yetersiz oluşudur. Çalışma ortamı göz önüne alındığında, tuvaletlerin yetersiz olması işçiler için ciddi sıkıntıdır. Çadırlarda çalışanların tamamı ortak tuvalet kullanmakta, bu durum birçok sağlık problemine neden olmaktadır. Fotoğraf 8'de isot üretim alanlarında bulunan tuvaletler görülmektedir.

İsot üretim alanlarında çalışan çocuklar çadırlarda sürekli tartışmaların çıktığını belirtmektedir. Görüşmecilere tartışmaların neden çıktığı sorulduğunda kişiler genellikle leğen ve isot torbaları yüzünden çıktığından bahsetmişlerdir. Çocuk işçiler sürekli tartışmaların olduğu bir ortamda bulunmaktan şikâyetçidirler.

Çocuklardan bazıları çalışma ortamında yaşadığı sorunları şu şekilde açıklamaktadır:

> D. (12 yaş): "İsot kokusu. İnsanlar çok konuşuyor. Çok sesten başım ağrıyor."
>
> R. (10 yaş): "İsot hiç güzel değil. İsotun orada kavga ediyorlar.

Tartışmaların yanı sıra çadırlarda çalışan çocuklar toz ve gürültüye de maruz kaldıklarını belirtmektedir:

> V. (10 yaş): "Oradaki makinelerin sesleri. Dedikoduların sesi, gülüşleri… Bir de yolun yanındadır çadır hep toz. Arabaların sesleri başımız ağrıyor."

Diğer yandan görüşmecilerden biri tartışmalardan çok etkilendiğini ve çadırdaki konuşmaların ailesinin okul hakkındaki fikirlerini de olumsuz etkilediğini aktarmıştır:

> İ. (15 yaş): " Burdaki tartışmalar beni çok rahatsız ediyor. Ön yargılar, okula gönderme, okumasınlar zaten bir şey çıkmayacak. Böyle ön yargılılar bu da ailemi etkiliyor akıllarına girmeye çalışıyorlar. Okuldan çıkarmaya çalışıyorlar. Annem okumamı istemiyor. Tehdit ediyor. Eğer iş yapmazsan okuldan çıkarırım diyor."

Üretim sürecine katılan çocukların çok zor şartlarda çalıştığı gözlenmiştir. Çalışma koşulları incelendiğinde, çocuklar üretim alanlarında; isot temizlemek, çuval ve leğen taşımak, çöp toplamak, biber tokmaklamak ve getir-götür gibi birçok işi yaptıkları görülmektedir. Çocukların bu kadar işi bir arada yapmaları birçok riski de beraberinde getirmektedir.

> İ. (15 yaş): "Leğen taşıyorum. Çuval taşıyorum. Biber temizliyorum. Biber tokmaklıyorum. Buranın temizliğini de yapıyorum."

M. (13yaş): “Biber temizliyorum. Çuval çekiyorum. Leğen taşıyorum. Kök koparma yapıyorum.”

H. (13 yaş): “Leğen taşıyorum. Çöp taşıyorum. Torba temizliyorum. Araba taşıyorum. Başka bir şey yapmıyorum. Hepsi yoruyor beni.”

Ş. (17 yaş): “ Burada bazen biber temizliyorum bazen ayakta çalışıyorum. İsot çekiyorum. İsot seriyorum. Fark etmiyor. Leğen taşıyorum. Çöp döküyorum.”

Çocukların çalışma koşullarını daha iyi anlayabilmek adına çocuklara *“Çalışırken kötü bir muameleyle maruz kaldınız mı?”* sorusu sorulmuştur. Çocukların birçoğu işverenlerin onları azarladığından bahsetmiştir:

N. (13 yaş): “ Çadırda emir veriyorlar. Kızıyorlar. Leğenin kötü olduğunda ya da kökün kötü olduğunda “kökteki isotu al, leğeni temizle” ya da tam makine kapanırken “kalk leğeni götür makineye yetiştir” diyorlar.”

V. (10 yaş): “Zeliha beni çok yoruyor. Bana diyor ki bu kökleri temizleyeceksin. Leğenin içinde kök görmeyecem, köklerinizi temiz görecem. Bir de diyor ki, fazla yaklaşmayın bana.”

G. (11 yaş): “ Çadır sahipleri yanımızda dolaşıyorlar. Daha kaç torba yaptınız diyorlar. Çok yavaş yapıyorsunuz hızlanın böle gelip başımızda bekliyorlar.”

Şekil 13: İsot Üretim Alanındaki Tuvalet

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

3.2.4.5. İsot Üretiminde Çalışan Çocukların Karşılaştıkları Riskler

Çocuk işçilerin, çalıştıkları işyerlerinde birçok risk ile karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Küçük yaşlarda çalışma hayatına dâhil olan çocukların yaptıkları işler, fiziksel ve psiko-sosyal açıdan ağır ve yoğundur. Bu işler, makineleşmiş ve aşırı ölçüde hızlı olabilir, tehlikeli aletlerin ve kimyasal maddelerin kullanımını gerektirebilir, tekdüze, bölünmüş ve tekrarlayıcı olabilmektedir. Ayrıca çalışma ortamı, aşırı sıcak, tozlu ve gürültülü alanlarda yapılmayı gerektirebilir. Bu tür risklerden küçük çocuklar büyüklere göre daha kolay, daha yoğun ve daha ağır etkilenmektedir (Altuntaş, 2010, s. 172). İsot üretiminde öncelikli yapılan iş kamyonlar ile gelen isot çuvallarının temizlenmesi için üretim alanına kadar çekilmesidir. Torbaların ortalama ağırlığı yaklaşık 40-50 kilogramdır. Bu ağırlıktaki çuvalların çocuklar tarafından çekilmesi bel, diz ve boyun ağrısı gibi birçok sağlık sorunu beraberinde getirmektedir. Görüşülen çocukların tamamı isot üretiminde çalışmanın sağlık durumlarını olumsuz etkilediğini düşünmektedir.

Çocuklar yaşadıkları sorunları şu sözlerle ifade ediyor:

> Ş. (18 yaş): "Bazen çok isot geliyor o zaman günler uzun olunca çok yapıyorum. Mesela bugün yoruldum. Belim ağrıyor biber taşımaktan, torba çekmekten. Hep tokmakla dövüyorum bazen elim sancılanıyor bazen uyurken hiç uyanasım gelmiyor ama yine de sabah erkenden 3'te, 4'te uyanıp geldiğim var öyle."
>
> İ. (15 yaş): "Bel ağrısı yapıyor. Baş ağrısı yapıyor. Daha çok yoruluyor insan. Dizler, gözler hep ağrıyor. Bazen vücutta da etki yapıyor. İlaçlarıyla vücutta bazen yaralar çıkıyor. Benim hep mikroptan ayağım yara oldu."
>
> E. (18 yaş): "Sırt ağrısı mesela ayak ağrısı, omuzlar ağrıyor. Artık ağır indir kaldır. Tabii burada pamuklara sarılmamışız."
>
> H. (12 yaş): "omuzlarım ağrıyor. Ellerim yanıyor. Ayağım uyuşuyor."

Ayrıca isot üretimin yapılış şekli de çocuklar açısından önemli bir risktir. İşçiler çömelerek veya diz üstü oturarak isot temizlemektedir. Çalışma sürelerinin uzun olmasından dolayı çocuklar saatlerce aynı pozisyonda çalışmaktadır. Bu durumdan dolayı çocukların kas ve iskelet sisteminde zedelenmeler meydana gelmektedir. Görüşme yapılan çocukların en çok dile getirdiği sağlık problemlerinden birisi de bel ağrısıdır. İsotlar temizlendikten sonra leğenlere doldurularak isot çekme makinelerinin yanına götürülür. 15-20 kiloluk bu leğenleri işçiler başlarının üzerinde ya da el arabalarıyla taşımaktadır. Çocuklar için ağır bir iş

yükü olan leğen taşıma işi oldukça risklidir. Bu noktada isot üretim işinin emek yoğun bir faaliyet olduğunu söyleyebiliriz.

> P. (15 yaş): "(…)Benim şöyle oturmam benim belim iki kat oldu. Çok kötü bir şey. Mesela biberin kokusu siye zarar veriyor. Buraya biber berbat halde geliyor. Bu biber siye iyi gelmiyor ki berbat bir şey. Kokusu bazen insanı zehirleyecek gibi oluyor."
>
> G. (11 yaş): "Hiç ayağa kalkmadan yapıyoruz. Kalkarken kollarımız ayaklarımız hep tutuluyor."

Şekil 14: İsot Torbalarını Çeken Çocuk İşçi

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Şekil 15:İsot Üretim Alanında Çalışan Çocuk İşçi

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Şekil 16: Leğen Taşıyan Çocuk İşçiler

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Şekil 17: İsot Üretim Alanında Çalışan Çocuk İşçiler

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Görüşmeye katılan çocuklar, çalışırken hapşırık, alerji, mantar ve ciltte yanma gibi isotun zararlı etkilerinden sıkça şikâyette bulunmuşlardır. Sak (2009), Şanlıurfa'da isot üretim alanlarında isot tozuna maruz kalan işçilerdeki akciğer fonksiyonları üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Bu araştırma sonucunda isot üretiminde çalışan işçilerde işe başladıktan sonra öksürük, burunda boğazda yanma, akıntı ve kaşıntı belirtilerinin ortaya çıkması ve isotun solunum sistemine zararlı olabileceğini tespit etmiştir (2009, s. 39). İsotun bu zararlı etkilerine erken yaşta maruz kalan çocuklar, uzun dönemde birçok sorunla karşılaşmakta ve bu durum onların yetişkinliklerini de etkileyebilmektedir. Buna ek olarak, saha çalışması sırasında, isot temizleyen işçilerin genellikle eldiven, maske gibi kişisel koruyucu malzeme kullanmadıkları görülmüştür.

Çocuklar isotun etkilerini şu cümlelerle anlatıyor:

> S. (11 yaş): "Biber kokusuna dayanamıyorum o yüzden hep hapşırıyorum. Ondan nefret ediyorum. Alerji gibi bir şey oluyorum."
>
> V. (11 yaş): "Benim her yerimde mantarlar oluşuyor. Bu mantarlarda geçmiyor. Acıyor. Bu isottan oluyor. Çünkü ezik isotlar var. Eldiven takıyoruz. Ellerimiz yanıyor bu ezik

isotlardan. Çok fazla ezik var. Bize hemen hastalık bulaşıyor. Yani isot parasının hepsini hastalığa veriyoruz."

Çocuklardan bazıları ise isot temizlerken gözlerine tohum girdiğini şöyle anlatıyor:

R. (10 yaş): "Gözüme tohum girdiği zaman oturup ağlıyorum. Annem hep yazmasıyla tohumu çıkarır."

Şekil 18:İsot Üretim Alanında Çalışan Çocuk İşçi

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

Çocukların aktarımlarından hareketle, çocukların sağlıksız ve kötü koşullarda çalıştıkları görülmektedir. İşyerlerindeki malzemenin, makinelerin, aletlerin ve bu alanların yetişkinlere göre hazırlanmış olması sebebiyle çocukların iş kazalarına maruz kalma olasılıkları daha yüksektir. Çocukların dikkatsizlik, yetersiz muhakeme yeteneği, yorgun olmaları gibi nedenler de iş kazalarına yol açmaktadır (Bequele ve Boyden 1995:3'den akt, Erbay, 2010, s. 220). İsot üretimde yapılan bir diğer işlem temizlenen ürünlerin makineden geçirilmesidir. Temizlenen isotlar leğenlere doldurulur ve çekilmesi için makinelere götürülür. Kullanılan makineler üretim alanlarının hemen yakınında olduğundan çocuklar bu aletlere çok rahat ulaşabilmektedir. Çocukların bu makinelere ulaşmasını engelleyecek herhangi bir sistem bulunmaması birçok kazaya sebebiyet verebilmektedir. İsot üretim alanlarında

kullanılan makineler başlı başına bir risk kaynağıdır. Görüşmeler sırasında isot üretim alanlarında iş kazalarının olduğu belirtilmiş ve bu vakalar haberlere de aksetmiştir. Nitekim *Urfanatik Gazetesi'nin* 27 Ekim 2013 tarihli haberine (Urfanatik, 2013) göre, Şanlıurfa'nın Süleymaniye mahallesinde meydana gelen kazada 13 yaşındaki bir çocuk sağ elini isot çekme makinesine kaptırdığı belirtilmekte ve yaşanan iş kazası sonucunda 3 parmağı kesilmiştir. Çocuk işçiler kötü ve ağır çalışma koşullarında güvencesiz olarak çalıştırılmaktadır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun amacı işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlenmektedir. Ancak yasal düzenlemelere rağmen iş kazalarının önüne geçilememektedir. Görüşmecilere iş kazası yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda burkulma, düşme gibi kazalar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Çocuklardan biri yaşadığı iş kazasını şu cümlelerle açıklamaktadır:

> P. (15 yaş): "İş kazası geçirdim. Serada makinadan düşüyordum. Dolama makinesinden. İsotta çuval çekerken ayağım burkuldu. Çuval çekerken ayağım yan döndü. Çok çuval çektik, ayağım resmen yerinden kopacaktı. (…)önlemek için bir şey yapmıyorlar. Kendin yaptığın için bir şey yapmıyorlar. Acıyı çekiyorsun devam ediyorsun."

Bazı görüşmeciler işyerinde tanık oldukları iş kazalarını şu şekilde anlatmıştır:

> Ş. (18 yaş): " İsot çekerken makinede elin kalabilir. Çalıştığım yerde eli kalanı gördüm, ayağı kalanı gördüm. Kuru isot makinesi var onla çekerken ayağı kalan insan gördüm. (…) isot çekiyorlar ya üzerinde durmuş yanlışlıkla ayağı içinde kaldı. Hatta 5-6 defa gördüm. Bir defa da değil. 12-13 yaşlarında gördüm. Korku içinde kaldım. Bir keresinde de yaz ayıydı. İlk başladığımız günlerdi isot çekiyorduk. Fırfır çekiyorlardı. Biz torba getiriyorduk, onlarda çekiyordu. Daldı, bir anda eli kaldı. Onun bağırışı beynimde hala. Hiç o anı düşünmek istemiyorum."

> N. (13 yaş): " Kız leğeni götürüyordu. Biberleri makinaya dökerken eteği takıldı makineye. Makinede çekiyor ya ayağı sıkışacaktı. Annem kızın arkasındaydı, annem kızı çekti. Annem ile yere düştü. Makineyi kapattılar. Birkaç gün makinenin önüne kasa koydular, sonra çıkardılar."

Şekil 19: Makina Başında İsot Çekmek İçin Bekleyen Çocuk İşçiler

Kaynak: Fotoğraf araştırmacı tarafından çekilmiştir.

3.2.5.Çocukların Geleceğe İlişkin Beklentileri

Bu başlık altında isot üretim alanlarında çalışan çocuk işçilerin gelecek beklentileri üzerine ulaşılan bulgular yorumlanmıştır. Elde edilen bulgularda çocukların gelecek beklentilerine bakıldığında daha çok meslek sahibi olmak, aileye destek olmak, mutlu bir aile ve iyi bir hayata sahip olmak gibi konular sıklıkla dile getirilmiştir.

> Ö. (13yaş): "Anasınıfı öğretmeni olmak isterdim. Tek hayalim bu sadece bu olsun."
>
> M. (11 yaş): " Doktor olmak istiyorum. Meslek sahibi olduğumda tatile gideceğim."
>
> M. (15yaş): "Meslek sahibi olup kendi ayakları üzerinde durduğumu görmek istiyorum. Aileme destek çıkmak istiyorum."

Yukarıda belirtildiği üzere isot üretiminde çalışan çocukların hepsi büyünce farklı bir yerde çalışmak istiyor. Görüşülen çocuklar isot üretiminde çalışmayı geçici bir iş olarak görmekte ve büyüdüklerinde bu işi devam ettirmeyeceklerini dile getirmişlerdir. Bu işi geçici olarak görmelerinin sebebi isot üretiminin düzensiz olmasından, kazanılan paranın çok düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

H. (12 yaş): " Abla isotun geleceğe ne katkısı olacak ki bildiğimiz isottur, yapıyoruz bitiyor. Gelecek beklentim yok. Bununla bir şey olmaz ki. İki torba yapıyorsun 7 TL. Yemek yiyorsun, ekmek alıyorsun e baktın bitti. Azdır parası, mesela sabahtan beri iki torba yapıyorum."

Çocuk işçiliğinin kuşaklar arası boyutunu daha fazla araştırmak amacıyla, mevcut çocuk işçilere büyüdüklerinde kendi çocuklarını çocuk işçiliğine dâhil etmeyi planlayıp planlamadıkları soruldu. Çocuk işçilerin tamamı yöneltilen soruya "*çalıştırmak istemem"* şeklinde yanıt vermişlerdir. Neden istemiyorsun diye sorulduğunda ise, çocuklar isot üretim alanlarında fiziksel, sosyal ve sağlıkla ilgili karşılaştıkları sorunlar nedeniyle çocuklarını çalıştırmak istemediklerini ifade etmişlerdir.

Ş. (17yaş): " Hayır istemem. Ben bu acıyı çektim. Başkası çekmesin. Acı, yorgunluk, her şey… Yani isot kadar kötü bir şey yok. İsot hem ağır hem acı. Elin yüzün yanıyor. Bir de ne bileyim ağır iş. Mesela taa buradan oraya kadar leğen kaldırıyorsun. Araba olmadığında başında kaldırıyorsun. Güneşin altında çalışıyorsun."

M. (16 yaş): " İstemem. Benim yaşadığımı yaşamasın. Ben burada işkence görüyorum. Sanki ben burada yoruluyorum. Burada yorgunluktan başka bir şey hissedilmiyor bence başkaları nasıl hissediyor bilmiyorum ama ben öyle hissediyorum."

H. (12 yaş): " Benim böyle sırtım, omuzum ağrıyor ya. Mesela derslerime çalışamıyorum. Uyuyamıyorum. Benim çocuğum benim gibi olmasın istemiyorum."

3.3.GENEL DEĞERLENDİRME

Şanlıurfa'da isot üreticiliği oldukça önemli bir ekonomik faaliyettir. İsot üreticiliği özellikle kadınlar başta olmak üzere, ekonomik seviyesi düşük olan aile grupları için oldukça önemli bir gelir kaynağıdır (Aydoğdu, Atasoy, Eren, & Mutlu, 2016, s. 292). Bu araştırmanın en önemli bulgularından biri, isot işçiliğinin temel nedeninin yoksulluk olduğudur. Araştırma kapsamında elde edilen veriler de kadınlar ve kız çocuklarının isot üretiminde maddi imkânsızlar nedeniyle çalıştıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca görüşülen kadınlar ve kız çocukları gelir düzeylerinin artması durumunda isot üretiminde çalışmayacaklarını ifade etmişlerdir:

A. (38yaş): " Mecbur çalışıyoruz. Bir insanın tarlası yoksa geçimi nasıl yapacak mecbur çalışacak. Durumumuz iyi olsaydı çalışmazdım. Çocuğumu da çalıştırmazdım. İnsan mecbur olmasa çocuğunu çalıştırmaz"

Araştırma bulguları isot üretim işinin geleneksel nedenlerden ziyade ekonomik nedenlerden dolayı yapıldığını açıkça göstermektedir. İsot üretim alanlarında çalışan

işgücünün neredeyse tamamını kadınlar oluşturmaktadır. Peki, üretim sürecinde kadınların erkeklerden daha fazla yer almasının temel nedeni nedir?

3.3.1.Ataerkillik

Ataerkillik, kadınların bedenlerinin ve bedenlerinden ayrı düşünemeyeceğimiz emeklerinin saklanması ve görünmezleştirilmesine dayanan bu şekilde yeniden üretilen bir toplumsal yapıdır. Kadın emeği açısından ataerkillik ise, görmezden gelinen emeği, *" ortada zaten görülecek bir şey yok"* algısına dönüştüren ideolojidir (Atasü Topçuoğlu, 2010). Özetle ataerkil sistem kadın emeğini görünmez hale getirmekte ve kadın emeğini değersizleştirmektedir.

Ataerkil değer yargılarının hâkim olduğu toplumlarda kadının çalışması, erkeğin aileyi geçindiren aile reisi konumuna ve aile içindeki egemenliğine bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu nedenle kadının ev dışında çalışmasına izin verilmemektedir (Toksöz, 2007, s. 14). Kadınlar işgücü piyasasına katılacaklarsa bile genellikle *"kadın işi"* olarak tanımlanan, ev işini ve çocuklarıyla ilgili olan görevlerini aksatmayacak işlerde çalışması beklenmektedir. Ataerkil ideoloji ve toplumsal cinsiyetin kadına özdeşleştirdiği bu görevler, kadınların ev eksenli işlerde çalışmasını yaygınlaştırmıştır.

Ataerkil toplumlarda *"kadın işi"* ve *"erkek işi"* arasında kategorik bir ayrım yapılmıştır ve bu toplum yapısında ücretli iş, esas olarak *"erkek işi"* olarak görülmektedir. Kadınlar ise genellikle ev içindeki işlerden ve bakım işlerinden sorumlu tutulmaktadır (Yaman Öztürk & Dedeoğlu, 2010, s. 9-10). Araştırma sonucunda elde edilen veriler kadınların isot üretim işinin her aşamasında etkin bir şekilde yer aldığını göstermektedir. Ataerkil bir yapının egemen olduğu Şanlıurfa'da isot üretim işi genel anlamda *"kadın işi"* olarak algılanmaktadır.

Ataerkillik, kadın emeğini ve eylemlerini iş vasfından çıkartarak kadınsılaştırmaktadır. Kadın emeği ataerkillik tarafından saklanıyor ve değersizleştiriliyor. Emek değersizleşince emeğin sonucu da değersizleşiyor ve "katkı" görünümünü almaktadır (Atasü Topçuoğlu, 2011, s. 47). Kadınların ücretli bir işte çalışmalarına rağmen çalışmaları görünmezdir. İsot üretim sürecinde yer alan kadınların yaptıkları işler genel anlamda ev işinin bir uzantısı olarak görülür ve bu

şekilde kadın emeği görünmez kılınmaktadır. Bu bağlamda görüşme yapılan kadınların neredeyse tamamı kendini işçi olarak değil, ev kadını olarak tanımlamıştır.

Kadınların isot üretiminden kazandıkları ücretler asgari ücretin oldukça altındadır. Çalışma alanı olarak seçilen Karşıyaka ve Sırrın mahallerinde çalışan kadınların günlük ücretleri 50-100 TL arasında değişiklik göstermektedir. Yüzlerce kadının isot üretim işinde çalışmasına rağmen istatistiklerde hiçbir kadın işçi olarak görülmemektedir. Ataerkil ideolojinin kadın emeğini bu şekilde görünmez kılması kadınların kötü çalışma koşullarında ve kayıt dışı işlerde yoğun olarak çalışmasına neden olmaktadır.

3.3.2.Toplumsal Cinsiyet Rolleri

Genel olarak toplumun kadın ve erkekten beklediği ve kadına ya da erkeğe uygun görülen roller, görevler ve sorumluluklar toplumsal cinsiyet rolü olarak tanımlanmaktadır (Dökmen, 2010). Toplum tarafından kadına ve erkeğe biçilen cinsiyet rollerinde güç, kuvvet ve yönetme yetileri erkeğe atfedilirken kadına atfedilen rol ise zayıflık ve yönetilme yetileridir. Bu tür ayrımcılığa yol açan geleneksel yaklaşımlar siyasal, sosyal, ekonomi alanında kadını daha geride bırakarak, aile reisliği, mülkleri yönetme, iş kurma alanlarında da eşitsizlik çarklarını kadınların aleyhine çevirmektedir (Akalın & Baş, 2018, s. 114).

Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, eğitim düzeyi düşük kadınların kentlerde çalışma yaşamına katılımını ailenin erkek bireylerinin kararlarına bağımlı kılmaktadır (Eyüboğlu, Özar, & Tufan Tanrıöver, 2000). Araştırma kapsamındaki kadınlarında eğitim düzeyi düşük olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal cinsiyet rollerine göre kadınların hangi işlerde çalışabileceği daha iş hayatına girmeden belirlenmiştir.

> P. (15 yaş): “ Mağaza işi olsa göndermezler. Bizim erkeklerde öyle bir şey yok izin vermezler.”

Kadınların ücretli bir işte çalışıyor olması onun hane içinde yaptığı işlerin yükünü azaltmıyor aksine kendi bireysel zamanından feragat ederek yapması gereken ev işlerini de yapmak mecburiyetindedir (Yaman Öztürk, Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği:1980'lerden 2000'lere, 2010, s. 48). Ataerkil

değer yargılarının hâkim olduğu toplumlarda temizlik, yemek, çocuk bakımı gibi ev işleri *kadın işi* olarak görülmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen kadınların nerdeyse tamamı toplumsal cinsiyet rollerini benimseyerek hem isot üretim işini hem de ev işlerinin sorumluluğunu aldıkları görülmektedir. Kadın işçilerle yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda kadınların isot üretim sezonu boyunca çalışması ev içindeki rollerini değiştirmemiştir.

> F. (50 yaş): " Buradan eve gitsek ev dağınık temizlik yapmadan geliyoruz. Ev işlerini yapana kadar akşam 22-23.00 oluyor hala ayaktayız. İki saat yatıyoruz yatmıyoruz buradayız."

Araştırma bulgularının da gösterdiği gibi ev işlerinden tek sorumlu kişi kadındır. Toplumsal baskı altında kalan kadınlar, aile dışında çalışmayı ikincil sorumluluk olarak algılamaktadır (Korkmaz & Uçar Tüfekçi, 2007, s. 44). Kadınlar ücretli bir işte çalışsalar dahi toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle yaptıkları şeyleri *iş* değil, *faaliyet* olarak tanımlanmaktadır (Mies, 2012, s. 224). Araştırma kapsamında görüşme yaptığımız kadınlar da yaptıkları işleri boş zaman faaliyeti olarak açıklamaktadır.

3.3.3.İş Olanakları

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) ortaya çıkmasıyla Şanlıurfa ilinin sektörel yapısında ekonomik alanda değişmeler başlamıştır. Tarımsal alanda görülen değişme ve gelişmelere paralel olarak diğer sektörlerde de bu süreç gözlenmektedir. Sektörel yapı bakımından, il ekonomisinin yarısından fazlası tarım sektörüne dayalıdır (Benek, 2005, s. 145). GAP içerisinde merkezi bir konuma sahip olan Şanlıurfa ili sanayi ve teknolojik gelişmelerle paralel bir gelişme gösterememiştir. Sanayi sektörü yapısı içerisinde genellikle tarıma dayalı kollar gelişme göstermiştir. TÜİK 2020 yılı verilerine göre, Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın yer aldığı TRC2 Bölgesinde (Düzey 2) işgücüne katılım oranı %38,4, işsizlik oranı %20,1 istihdam oranı ise %30,7'dir. İstihdam edilenlerin %35'i tarım, %16,6'sı sanayi, %47,2'si ise hizmetler sektöründe yer almaktadır (Demirbaş Yay, 2020). Bölgenin işgücüne katılım ve istihdam oranları Türkiye ortalamasının altındadır. Bölgede kadın istihdamının sektörel dağılımı incelendiğinde ise %58'i tarım, %39'u hizmetler ve %3 sanayi sektörleri de istihdam edildiği görülmektedir (KEİG, 2013). Şanlıurfa'da

tarım sektöründe mevsimlik tarım işçiliği yaygındır ve kadınlar ve çocuklar tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmaktadır.

Urfa'da rekabet gücü yüksek sektörler arasında; tarım sektöründe sebze ve meyve üretimi, imalat sektöründe ise tarım ve hayvancılığa dayalı imalatın ön planda olduğu söylenebilir. Bu durumun nedenleri arasında, ilin yüksek tarım potansiyeli ve ürün çeşitliliği gösterilebilir. Hizmetler sektöründe nakliye ve lojistik hizmetleri ön plandadır (KEİG, 2013).

Bölgede pek çok ürünün üretimi gerçekleştirilmektedir. Ancak bazı ürünlerin üretimi Şanlıurfa ilini ön plana çıkarmaktadır. Bunlardan en önemlisi isot üretimidir. Şanlıurfa'nın merkez Haliliye ilçesine bağlı Karşıyaka ve Sırrın mahallelerinde isot üreticiliği önemli bir yere sahiptir. Her iki mahallenin temel geçim kaynağı isot üreticiliğidir. Çalışma alanı ve çevresinde sanayi faaliyetleri gelişmediğinden dolayı iş imkânları kısıtlıdır. Araştırma bulguları da bu durumu desteklemektedir:

> H. (47 yaş): "Urfa'da isot olmazsa hayat söner. Urfalıların çoğu mevsimlik işe gidiyor. Sırrında 30-35 senedir isot yapılıyor. İsotun merkezi sırrın."

> D. (53 yaş): "Biber olmazsa biz yaşayamayız çünkü fakir fukaranın babasıdır. Biber olmazsa millet aç kalır. Aha şimdi gidiyorum. Yapıyorum. Eve bulgur, şeker, yağ alıyorum eve katıyorum kış boyu yiyoruz. Çünkü gelir yok. İş yok."

Araştırma bulgularından da görüldüğü üzere isot üretimi bölge için önemli bir istihdam alanıdır. Çalışma alanı ve çevresinde ataerkil yapının ve toplumsal cinsiyet rollerinin elverdiği alanlarda kadınlar çalışabilmektedir. Bu alanlardan birisi de İsot üretim alanları. Tarımsal bir faaliyet olan isot üreticiliğinde de kadın emeği oldukça önemlidir.

> Z. (39 yaş): " Urfa'da iş yok. Allah'ıma binlerce kez dua ediyorum ki bu yıl biber var. Ekmek dilenecek hale geldik. Millet açlıktan geliyor buraya."

> A. (40 yaş): " Urfa için isot ekmek demek. Garibanların ekmeği demek. Yani Urfalı kadınlar gidip alın terleriyle ekmeklerini çıkarıyorlar. Çadırdakilerde o biberi satarak kazanıyorlar iki tarafta faydalanıyor."

SONUÇ

Çocuk işçiliği sorunu dünyanın birçok toplumunda olduğu gibi Türkiye'nin de en önemli toplumsal problemlerinden birisidir. Çocuk işçiliğine neden olan faktörler ülkeden ülkeye değişiklik gösterebileceği gibi temel sebepleri genel anlamda benzerlik göstermektedir. Yoksulluk, göç, işsizlik, eğitim düzeyi, nüfus artışı ve geleneksel aile bakışı gibi birçok faktör çocuk işçiliğine neden olmaktadır. Çocuklar ailelerinin içinde bulunduğu yoksulluk nedeniyle erken yaşlarda işgücü piyasasına dâhil olmak zorunda kalmaktadır. Bu durum ise çocuk işçiliğinin kuşaklararası sürmesine neden olmaktadır.

Genel olarak çocuk işçiliğinin kuşaklararası aktarımının nasıl olduğunu sunmayı amaçlayan bu çalışma, çocukluk döneminde işgücü piyasasına dâhil olan bireyleri ve onların çocuklarını kapsamaktadır. Bu çerçevede, çalışmada çocuk işçiliğinin kuşaklararası aktarımını ortaya koymak amacıyla Şanlıurfa'nın merkez Haliliye ilçesine bağlı Karşıyaka ve Sırrın mahallelerinde isot üretiminde çalışan 24 kadın ve 28 çocuk ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. **Derinlemesine görüşmeler çerçevesinde görüşülen kadınların tamamının çocukluk döneminde çalıştığı ortaya çıkmıştır. Küçük yaşlarda çalışma hayatına dâhil olan kadınların çocuklarının da çalışıyor olması bu çalışmanın en somut bulgusudur.** Bu durumu çalışmanın yoksulluk kısır döngüsü bağlamında değerlendirilmesi açısından önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmaya dâhil olan kadınların sosyo-demografik özelliklerine dair bulgular irdelendiğinde görüşülen isot işçilerin neredeyse tamamı kadındır ve yaş dağılımı 30-53 yaş aralığında olup, yoğunluğun 30-38 yaş grubunda toplandığı görülmektedir. Görüşülen kadınların büyük oranda eğitim düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Kadınların çoğu okuma-yazma bilmemekte, bir kısmı ise sadece okuma yazma bilmektedir. Eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle kadınlar genel olarak, kötü ve ağır çalışma koşullarında, uzun çalışma süreleri, düşük ücretli ve güvensiz işlerde kayıt dışı çalışmaktadır. Bu durum bireylerin yoksulluk döngüsünden çıkamamalarına ve yoksulluğun yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Yoksulluk döngüsünün kırılabilmesi için eğitim kilit bir rol

oynamaktadır. Ebeveynlerin eğitim düzeyi yükseldikçe çocuklarını çalıştırma olasılığı da düşmektedir. İsot üretiminde çalışan işçilerin herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadığı ve kayıt dışı çalıştırıldığı görülmektedir. Bu nedenle kişiler sosyal güvence olarak yoksul vatandaşlara verilen yeşil karta sahiptir. Hane halkı özellikleri açısından bireyler en az 3 en fazla 15 kişi ile aynı haneyi paylaşmaktadır. Araştırma esnasında elde dilen bilgiler ve bulgular neticesinde hanedeki kişi sayının fazla olması ve tek kişinin çalışıyor olması bu hanelerdeki yoksulluğun artmasına neden olmaktadır. Görüşülen kadınların eşleri ya işsiz ya da düzensiz işlerde çalışmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen kadınların büyük çoğunluğu yoksul olduklarını ve bu nedenle çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca görüşmeciler imkânları olması durumunda isot temizleme işinde çalışmayacaklarını dile getirmişlerdir.

Araştırma kapsamında görüşülen bir diğer grup isot üretim alanlarında çalışan çocuklardır. Görüşme yapılan çocuklar ortalama 11-13 yaş aralığındadır ve büyük çoğunluğu ortaokul düzeyindedir. Ayrıca görüşülen çocukların büyük bir çoğunluğunun okula kaydı görülse de bir kısmı da okulu tamamen terk etmiş durumdadır. Çocuklar genellikle çalıştıklarından dolayı okulu bıraktıklarını belirtmişlerdir. Okula devam edebilen çocuklar da başarısızlık, derslere odaklanamama gibi sorunlar ile karşılaşmaktadır. Önceden yapılan birçok araştırma çocukların ekonomik nedenlerle çalıştığını ortaya koymuştur. Aileleriyle birlikte yoksulluk mücadelesi veren çocuklar çalışma hayatına daha erken yaşta dâhil olmaktadır. Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar da bu durumu desteklemektedir. Görüşülen çocukların neredeyse tamamı aile gelirine katkıda bulunmak amacıyla çalıştığını ifade etmişlerdir. Çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlarda kadınların ve çocukların yoksulluğu daha derin yaşadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte yoksul hanelerde büyüyen çocukların çalışma olasılığı da daha yüksektir.

İsot üretiminde çalışan kadın ve çocuk işçiler ağır çalışma koşullarda emek-yoğun bir şekilde çalıştırılmaktadır. Çalışma koşulları irdelendiğinde isot üretiminde çalışan işçilerin uzun saatler boyunca çok düşük ücretler karşılığında çalıştığı görülmüştür. Ayrıca isot üretim alanında çalışan işçiler kazandıkları ücretin tamamını evin temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmaktadır. Üretim sürecine

katılan çocuklar çok zor şartlarda çalışmaktadır. Aynı zamanda çalışma koşulları ve ortamından dolayı birçok risk ile karşı karşıyadır. Araştırma kapsamında işçilerin büyük bir kısmının, çalışma pozisyonundan kaynaklı bel, diz, sırt, boyun ve eklem ağrılarından şikâyet ettiği tespit edilmiştir. Bu durum işçilerin kas-iskelet sisteminde ciddi problemlere neden olabilmektedir. Ayrıca çok erken yaşlarda çalışma hayatına dâhil olan çocuklar bu durumdan daha ağır etkilenebilmektedir. Üretim sürecin katılan çocukların yaptıkları işler; fiziksel ve psiko- sosyal açıdan ağır ve yoğun olmakta ve genellikle bedensel işlerden oluşmaktadır. Araştırma esnasında gözlemlenen başka bir önemli bulgu ise kız çocuklarının erkek çocuklarına göre daha uzun süreli çalışmasıdır. Kız çocuklarının hem ev işlerinde hem de üretim alanlarında yoğun olarak çalıştığı görülmektedir.

Ayrıca, alan araştırması sonucunda ulaşılan bir diğer sonuç isot üretiminde çalışan bireylerin çok küçük yaşlarda işgücü piyasasına dâhil olmasıdır. Hem kadınların hem de çocukların çalışmaya ilk başlama yaşı 7-15 yaş arasında değişmektedir. Görüşülen kişilerin neredeyse tamamı ekonomik nedenlerle çalışmaya başlamıştır. Çocukluk döneminde çalışmaya başlamak çocuğun okula erişimini engellemektedir. Bu durum çocukların gelecekte ebeveynleri gibi düşük gelirli vasıfsız işlerde çalışma olasılığını artırmakta ve yoksulluk kısır döngüsüne neden olabilmektedir. Sonuç olarak şunu vurgulamak gerekir ki bireylerin çalışma hayatına çok küçük yaşlarda dâhil olmaları yoksulluğun kuşaklar arası aktarılmasına neden olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Acar Savran, G. (2009). *Beden, Emek, Tarih, Diyalektik Bir Feminizm İçin.* İstanbul: Dipnot Yayıncılık.

Acar-Savran, G., & Tura Demiryontan, N. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği.* İstanbul: Yordam Kitap.

Aile Şurası. (2004). IV. Aile Şurası "Aile ve Yoksulluk" Kararları. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Akalın, T., & Baş, R. (2018). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Sanatçılara Yansıması. *Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 112-128.

Aktan, C. C., & Vural, İ. Y. (2002). Yoksulluk: Terminololji, Temel Kavramlar ve Öçlüm Yöntemleri. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* (39-69), Ankara:Hak-İş.

Alkan, H. I. (2019). *Tarım Sektöründe Kadın Emeği.* Ankara: Gazi Kitapevi.

Alliance. (2017). *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016.* Geneva: International Labour Office (ILO).

Altunok, G. (2008). Şiddetin Eleştirisi Olarak İktidar: Arendt ve Foucault. *Doğu Batı: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 43.

Altuntaş, B. (2008). Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı: Ankara Örneğinde Sektöre ve Çalışanlarına İlişkin Bir Bilgi ve Deneyim Paylaşımı. *Toplum ve Bilim Sayı 112*, 31.

Altuntaş, B. (2010). Türkiye'de ve Dünya'da Çocuk Emeği: Sosyal Politikalar Açıosından Bir Çerçeve. K. İnal içinde, *Türkiye'de Çocuk Emeği* (s. 171). Ankara: Ütopya.

Altuntaş, B. (2018). *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Alver, F. (2004). Neil Postman'ın Çocukluğun Yokoluş Sürecinde İletişim Teknolojisi Eleştirisinin Eleştirisi. İletişim Araştırmaları.

Arendt, H. (2011). *İnsanlık Durumu, Seçme Eserler 1.* İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Ariés, P. (1965). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life* . New York: A Vintage Giant.

Aşkın, E. Ö., & Aşkın, U. (2019). İşgücü piyasasında Enformel Kadın İşgücü: Ev Eksenli Çalışan Kadınlara Yönelik Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 977-1001.

Atasü Topçuoğlu, R. (2010). Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi. S. Dedeoğlu, & M. Yaman Öztürk içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği* (s. 79-132). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Atasü Topçuoğlu, R. (2011). Kadın Emeği ve İşgücü Piyasında Yeni Eğilimler: Kısmi Zamanlı Çalışma ve Ev Eksenli Çalışma. *Kadın Emeği Konferansı Kadın İstihdamı ve Sorun Alanları* (s. 41-49). Ankara: TEPAV.

Atasü Topçuoğlu, R., & Akbaş, E. (2009). Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu-Eleştirel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*.

Aydoğdu, M. H., Atasoy, A. F., Eren, M. E., & Mutlu, N. (2016). Şanlıurfa İsot Biberinin Pazarlama Kanallarındaki Durum Tespiti: Satıcılar Örneklemesi. *Harran Tarım ve Gıda Bilimler Dergisi*, 290-300.

Güzel, B. (2016). *21. Yüzyılda Çocuk İşçiliği ile Mücadele İlerleme Raporu.* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.

Başak, S., Kıngır, S., & Yaşar, Ş. (2013). *Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya.* Ankara: Anka Kadın Araştırma Merkezi.

Bauman, Z. (1999). *Çalışma,Tüketicilik ve Yeni Yoksullar.* (Ü. Öktem, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Benek, S. (2005). GAP'ın Şanlırfa İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısında Meydana Getirdiği Değişme/Gelişmeler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 124-146.

Benek, S. (2006). Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 67-91.

Benek, S., & Ökten, Ş. (2011). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşam Koşullarına İlişkin Bir Araştırma: Hilvan İlçesi (Şanlıurfa) Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 653-676.

Benerıa, L. (2001). Shifting the risk: New employment patterns, informalization, and women's work. *International Journal of Politics, Culture and Society*.

Bhat, B. A. (2010). Gender, education and child labour: A sociological perspective. *Educational Research and Reviews Vol.5*, 323-328.

Birsen Güven, S., Polat, E., Çalışır, S., & Hovardaoğlu, O. (2002). Kentsel Yoksulluk/ Yoksunluğun Değişik Tanımları ve Boyutları Üzerine. *Yoksulluk, Kent Yoksuluğu ve Planlama, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu*. Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası.

Boidin, C. (1995). *Çocuk çalıştırılması ile ilgili politika hazırlanması ve iş denetimi: Çalışma yaşamında çocuk: psikososyolojik yaklaşım.* Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

Bora, A. (2016). *Kadınların Sınıfı.* İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Bozkurt, T. (2011). *Çalışma İlişkilerinin Evrimi.* İstanbul: Beta Yayınları.

Bulut, I. (1997). *Sanayide Çalışan Çocukların Psiko-sosyal Gelişim Sorunları: Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları.* Ankara: TİSK Yayını.

Bumin, K. (1983). *Batı'da Devlet Ve Çocuk.* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Cesur, E. E. (2009). İşgücünün Kadınsılaşması ve Çalışan Yoksullar. *Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi* (s. 55-64). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Ceylan, E. (2013). İsot Biberi Özü(Kapsaisin) İnhalasyonuna Bağlı Gelişen Astım Atakları. *Journal pf Clinical and Experimental İnvestigations*, 331-334.

Cleaver, H. (2006). İş Hala Temel Mesele! Yeni Bir Dünya İçin Yeni Bir Dil. A. C. Dinerstein, & M. Neary içinde, *Emek Tartışması Kapitalist İşin Teorisi ve Gerçekliğine Dair Bir İnceleme* (Ö. Yalçın, Çev., s. 204). İstanbul: Otonom.

Corcuff, P. (2009). *Bireycilik Sorunu.* İstanbul: Versus Kitap Yayıncılık.

Çöpoğlu, M. (2018). Türkiye'de Çocuk İşçiliği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 359.

ÇSGB. (2017). *Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı.* Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

ÇSGB/ILO. (1995). *Çalışan Çocukların Korunması İçin Politika ve Eylem Programı Yöntem Önerisi.* Ankara.

Çukurçayır, M. A. (2003). Kentler ve Tutunamayanlar: Konya Örneğinde Kentsel Yoksulluk. *Yoksulluk, Kent Yoksuluğu ve Planlama, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu*, 405-415. Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası.

Dayıoğlu, M., & Kırdar, M. G. (2010). *Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler.* Ankara: DPT Çalışma Raporu.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim*, 139-170.

Dedeoğlu, S., & Yaman Öztürk, M. (2008). *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği.* İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Dedeoğlu, S., Sefa Bayraktar, S., & Çetinkaya, Ö. (2019). Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye'de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 2585-2610.

Delphy, C. (1999). *Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Politiği.* (H. Öz, & L. Aykent Tunçman, Çev.) İstanbul: Saf Yayıncılık.

Demirbaş Yay, S. (2020). *2020 Yılı İşgüc Göstergelerine Göre TRC2 (Diyarakr-Şanlıurfa) Bölgesi.* Şanlıurfa: Karacadağ Kalkınma Ajansı.

DİE. (1997). *Çocuk İşgücü Anketi 1994.* Ankara: DİE yay.

DİE. (2003). *Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerlerinde İstihdam.* Ankara: DİE Matbaası.

Dirican, R. (2018). Tarihi Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*.

DİSK/GENEL-İŞ. (2019). *Türkiye'de Kadın Emeği Raporu.* Ankara: DİSK/GENEL-İŞ Araştırma Dairesi.

Dökmen, Z. Y. (1997). Çalışma, Cinsiyet ve Cinsiyet Rolleri ile Ev İşleri ve Depresyon. *Türk Psikoloji Dergisi*, 39-56.

Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Dur, A. B., & Öztürk, M. (2017). Türkiye'de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYÖ Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 613-635.

Duyar, İ., & Özener, B. (2003). *Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler.* Ankara: Ütopya.

E.Öğütoğulları, Z. (2012). Çocuk İşçiliği Ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 120-160.

Ecevit, Y. (1985). Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği. *Yapıt- Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 72-93.

Ecevit, Y. (1998). Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi. A. Berktay Hacımirzaoğlu içinde, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Ekin, N. (1989). *Endüstri İlişkileri.* İstanbul: İstanbul İşletme Fakültesi Yayınları.

Elkınd, D. (1999). *Çocuk ve Toplum.* Anakara: Çokaum Yayınları.

Emerson, P. M., & Souza, A. P. (2003). İs There a Child Labor Trap? İntergenerational of Child Labor in Brazil. *The University of Chicago Press Journals*, 375-398.

Erbay, E. (2007). Çocukluklarında Küçük Sanayi İşletmelerinde Çalışmış Yetişkinlerin Bu Çalışma Sürecini Nasıl Yorumladıkları Ve Çocuk İşçiliğine Bakışları Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erbay, E. (2010). Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bir Bakış. K. İnal içinde, *Türkiye'de Çocuk Emeği* (s. 206-244). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Erbay, E. (2010). Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bir Bakış. K. İnal içinde, *Türkiye'de Çocuk Emeği* (s. 206). Ankara: Ütopya.

Erdem, T. (2003). Yoksulluk Kimin Sorunu? *Ekonomik Yaklaşım*, 130-131.

Erder Köksal, S., & Lordoğlu, K. (1993). *Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeğine: Bir Alan Araştırması.* İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

ERG. (2009). *Eğitim Hakkı ve Eğitim Haklar Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi*. İstanbul: ERG.

Ergun, C. (2005). Yoksulluk ve Enformel Sektör: Çöp Toplayıcıları Örneği (Isparta-İzmir Karşılaştırması). Isparta: (Yüksek Lisans Tezi).

Erkan, H. (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme.* Ankara: İş Bankası.

Es, M. (2007). *Kent Üzerine Düşünceler.* İstanbul: Plato Yayıncılık.

Es, M., & Güloğlu, T. (2009). Türkiye'de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği. K. Tuna, İ. Altan, A. Eren, & Z. Güneş içinde, *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu 1-3 Şubat 2008* (s. 239). İstanbul: Deniz Feneri Yoksulluk Araştırmaları Merkezi.

Eyüboğlu, A., Özar, Ş., & Tufan Tanrıöver, H. (2000). *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları.* Ankara: KSSGM.

Fişek Enstitüsü. (2020). TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2019 Üzerine İlk Notlar. *Çalışma Ortamı Dergisi,* 38-40.

Gülçubuk, B. (2012). Tarımda Çocuk Emeği Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık. *Çalışma ve Toplum Dergisi,* 75-94.

Güllü, İ. (2010). Gecekondulaşma, Gençlik ve Dindarlık-Kayseri Argıncık Örneği. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Güloğlu, T., Korkmaz, A., & Kip, M. (tarih yok). Türkiye'de Kayıdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış.

Gündoğan, N. (2008). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. *Ankara Sanayi Odası*.

Güneş, S. (2009, Mayıs). Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredi Uygulamaları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Proje Destekleri. Ankara: Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü- Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi.

Harwey, D. (2010). *Marx'ın Kapital'İ İçin Kılavuz.* İstanbul: Metis Yayınları.

Heywood, C. (2003). *Baba Bana Top At-Batı'da Çocukluğun Tarihi.* İSTANBUL: Kitap Yayınları.

ILO. (tarih yok). 07 27, 2020 tarihinde www.ILO.org: https://www.ilo.org/public/french/standards/relm/ilc/ilc90/pdf/pr-25res.pdf adresinden alındı

ILO. (1973). *İstihdama Kabülde Asgari Yaşa İlişkin 138 nolu Sözleşme.* https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by turkey/WCMS_377287/lang--tr/index.htm. adresinden alındı

ILO. (1996). *Child Labour: What is to be done?* Cenevre.

ILO. (1999, Haziran 17). *182 Nolu Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi*. Mayıs 29, 2020 tarihinde ILO: https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang-tr/index.htm adresinden alındı.

ILO. (2002). *Résolution concernant le travail décent et l'économie informelle*.Temmuz 27, 2020 tarihinde www.ilo.org: https://www.ilo.org/public/french/standards/relm/ilc/ilc90/pdf/pr-25res.pdf adresinden alındı

ILO. (2002). *Wolmen and Men In Informal Economy: A Statistical Picture.* Geneva: International Labour Office.

ILO. (2006). *The End Of Child Labour:Within Reach.* Geneva: ILO.

ILO. (2020). *Ratifications of Worst Forms of Child Labour Convention (C182)*. Haziran 16, 2020 tarihinde https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11300:25047372399452::::P11300_INSTRUMENT_SORT:3 adresinden alındı

ILO. (tarih yok). *Çocuk işçiliği nedir?* Mayıs 28, 2020 tarihinde ILO: https://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm adresinden alındı

İnal, K. (2017). *Çocuk Hakları ve Siyaset.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

İnsel, A. (2001). İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri. *Toplum ve Bilim*.

İş Kanunu. (2020). Mayıs 30, 2020 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf adresinden alındı

Işık, E. (2007). Kent Yoksulluğu, Sokak Çocukları ve Suç (Yüksek Lisans Tezi). *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı*. Kütahya.

Işık, V. (2013). Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Değiştirdiği Çalışma. *Sosyal Güvenlik Dergisi*.

Kabeer, N., Sudarshan, R., & Milward, K. (2017). *Zayıfların Silahları ve Ötesi Kayıtdışı Ekonomide Örgütlenen Kadın İşçiler.* (F. Alikoç, Çev.) İstanbul: Kor Yayıncılık.

Kahraman, F. (2011). Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar: İstanbul Sancaktepe Kemal Türkler Mahallesi Üzerine Bir Araştırma. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi,Yüksek Lisans Tezi.

Kapız Özen, S. (2001). İşin Değişen Anlamı ve Birey Yaşamında Önemi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*.

Kapucak, F. S., & İriadam, M. (2020). İsot Tozu İnhalasyonu ve Sigara İçiminin Kapiller Kan Oksijen Saturasyonu, Vücut Kompozisyonu, Solunum ve Dolaşım Değerleri Üzerine Etkileri. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 168-172.

Karabıyık, İ. (2012). İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri ve Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılma Sorunu. *International Journal of Human Sciences Online,* 1282-1310.

Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 231-260.

Karacadağ Kalkınma Ajansı. (2012). *Şnlıurfa-Diyarbakır Kentsel Alt Bölge Kalkınma Yaklaşımı.* Diyarbakır: Karacadağ Kalkınma Ajans.

Karacadağ Kalkınma Ajansı. (2018). *TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi İstihdam ve İşgücü Piyasası Raporu.* Diyarbakır: Karacadağ Kalkınma Ajansı.

Karakoyun, Y. (2007). Esnek Çalışma Yoluyla Kadınların İşgücüne Katılım Oranının ve İstihdamının Artırılması; İŞKUR'un Rolü. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

Karaman, B., & Özçalık, M. (2007). Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 25-41.

Karasu, M. (2001, Eylül). Rize İlinde Küçük Öleçekli Sanayi İşletmelerinin İstihdam Yapısı, Çalışan Çocuklar ve Sorunları. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Karatay, A. (2000). "Sokakta Çalışan Çocuklar: Çocuk İşçiliği ve Sokak Çocukları Arasında Bir Çocuk Kategori". M. R. Sevgi Usta Sayıta içinde, *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı* (s. 538-550). İstanbul: İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları.

Karayılmazlar, E. (2006). Küreselleşme Sürecinde Yoksulluk ve Eğitim. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 205-225.

Kaygalak, S. (2001). Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği. *Praksis(2),* 124-172.

KEİG. (2013). *Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamına Yönelik Politikalar Kadın Emeği ve İstihdamına Dair Politika ve Faaliyetlerin 12 İlde Değerlendirilmesi.* İstanbul: KEİG Platformu.

Keser, A. (2004). Çalışma- Birey İlişkisi ve Çalşanın Bireyin Yaşamındak Yeri. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*.

Keser, A. (2014). *Çalışma Psikolojisi.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Korkmaz, A., & Uçar Tüfekçi, N. (2007). Çalışma Hayatında Tarımda Kadın ve Sorunları: Ağlasun İlçesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 37-61.

Korkmaz, A., & Uçar Tüfekçi, N. (2007). Çalışma Hayatında Tarımda Kadın Ve Sorunları: Ağlasun İlçesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 37-61.

Kulaksız, Y. (2014). Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi,* 98.

Lakshapathi, P. (1993). *The Plight of Working Children in India. Child Labour: Multi-Dimensional Problem.* Delhi: Ajanta Publications.

Lewis, O. (1965). *İşte Hayat: "Yoksulluk Kültürü İçindeki Bir Porto Riko'lu Aile Üzerine İnceleme.* (ç. V. Çelikbaş, Dü.) İstanbul: E Yayınları.

Lewis, O. (1971). *Sançez'in Çocukları.* (L. Ragıp, Çev.) İstanbul: E Yayınları.

Lordoğlu, K., & Aslan, M. (2018). Görünmeyen Göçmen Çocukların İşçiliği: Türkiye'deki Suriye'li Çocuklar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 715-732.

Lordoğlu, K., Törüner, M., & Özkaplan, N. (1999). *Çalışma İktisadı.* İstanbul: Beta.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü.* (Ç. O. Akınhay, & D. Kömürcü, Dü) İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

Meda, D. (2018). *Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?* İstanbul: İletişim Yayınları.

Metin, Ş. (2011). Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Durumu: Türkiye'de Ev-Eksenli Çalışma. *T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*. Ankara.

Mies, M. (2012). *Ataerki ve Birikim.* Ankara: Dipnot.

Minibaş, T. (2005, 07 07). *Ekonomik Kalkınma ve Kadın İstihdamı.* 04 10, 2021 tarihinde 4. Uluslararası Kadın Yöneticiler Forumu, İTO Meclis Salonu: http://www.turkelminibas.net/read.asp?id=23&tur=makale adresinden alındı

Molyneux, M. (2008). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. G. Acar Savran, & N. Tura Demiryontan içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği* (s. 115-156). İstanbul: Yordam Kitap.

Nurkse, R. (1952). Some International Aspects of the Problem of Economic Development. *Amerıcan Economic Assocıatıon*, 571-583.

Oktik, N. (2008). *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları.* İzmir: Yakın Kitapevi.

Onur, B. (1993). *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Onur, B. (2005). *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi.* Ankara: İmge Yayınevi.

Onur, B. (2007). *Çocuk, Tarih ve Toplum.* Ankara: İmge Kitapevi.

Öktem, D. (2012). *Türkiye'deki Çocuk Adalet Sisteminin Yöntetimi ve Yaş Ayrımcılığına İlişkin Paradigmanın İncelenmesi (Literatür Taraması).* Ankara.

Özbay, F. (2019). Ev Kadınları. F. Özbay içinde, *Kadın Emeği* (s. 182-186). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Özçatal, E. Ö. (2009). Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını ve Çalışma Koşullarını Etkileyen Sosyo- Demografik ve Kültürel Faktörler. *Uluslararası-Disiplerarası Kadın Çalışmaları Kongresi* (s. 45-54). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Özdoğan, F. (2009). Yoksulluk Kültürü Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış. Ankara: Uzmanlık Tezi.

Özer, M., & Biçerli, K. (2003-2004). Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-86.

Özkaplan, N. (2009). Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi. *Çalışma ve Toplum*, 15-23.

Öztornacı, B., & Demirdöğen, A. (2015). Farklı Eşdeğerlik Ölçeklerine Göre Temel Yoksulluk Göstergelerinin Değişimi:Türkiye Örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 1-2.

Öztürk Yaman, M. (2010). Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980'lerden 2000'lere. S. Dedeoğlu, & M. Öztürk Yaman içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği* (s. 27-80). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Öztürk Yaman, M. (2011). Karşılıksız Bakım Emeği ve Kadın İstihdamına Etkisi. *Kadın Emeği Konferansı, Kadın İstihdamı ve Sorun Alanları* (s. 54-62). Ankara: TEPAV.

Öztürk, H., & Öztürk, S. (2012). *Türkiye'nin Dış Yardım Stratejisi Sorunlar ve Öneriler*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.

Öztürk, S., & Başar, D. (2018). Türkiye'de Kadınların İşgücü Piyasasına Yönelik Tercihleri: Kayıt Dışı Sektör Özelinde Bir Analiz. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 41-58.

Özyurt, C. (2011). *Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi, Aile Sos-yolojisi (İç).* İSTANBUL: Açılım Kitap.

Peter, M. (2011). Child Labor and School Attendance in Kenya. *Educational Research and Reviews* , 26-35.

Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu.* Ankara: İmge Yayıncılık.

Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe Sözlük.* Yapı Kredi Yayınları.

Ray, R., & Lancaster, G. (2005). The İmpact of Children's Work on Schooling: Multi-Country Evidence. *İnternational Labour Review*, 189-210.

Sak, Z. H. (2009). İsot İşçilerinde Solunum Semptomları ve Fonksiyonlarının Değerlendirilmesi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.

Sert, Ö., & Nazlıoğlu, A. (2016). *Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi.* Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı .

Serter, N. (1994). *Türkiye'nin Sosyal Yapısı.* İstanbul: Filiz Kitabevi Fakülteler Matbaası.

Sormaz, F. (2010). Çocukluk İmgesi, Oyun ve Oyuncak: Sosyo-Kültürel Bir Analiz.Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenses, F. (2017). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk.* İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Şentürk, M. (2008). Yoksulların Yaşam Stratejileri: Küçük Mustafa Paşa ve Balat Örnekleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Şişman, Y., & Etci, H. (2017). Sosyal Politika Açısından Enformel Sektörün Bir Yansıması: Sokakta Çalışan Çocuklar. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 174.

Taş, H. Y., & Özcan, S. (2012). Türkiye'de ve Dünyada Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma. *Internatıonal Conference On Eurasıon Economıes*, 423-430.

TDK. (2005). *Güncel Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDK. (2020). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. Mayıs 30, 2020 tarihinde sozcuk.gov.tr: https://sozluk.gov.tr/?kelime=vas%C4%B1fl%C4%B1%20i%C5%9F%C3%A7i adresinden alındı

Tınar, M. Y. (1996). *Çalışma Psikolojisi.* İzmir: Necdet Bükey A.Ş. Yayınları.

TİSK. (1994). *Türkiye'de Çocuk İşgücü.* Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi A.Ş.

Togunde, D. R., & Weber, E. (2020). Parents Views, Children's Voices: İntergenerational Analysis of Child Labor Persistence in Urban Nigeria. *İnteronal Journal of Sociology of the Family*, 285-301.

Tokol, A., & Alper, Y. (2014). *Sosyal Politika.* Bursa: Dora Yayınevi.

Toksöz, G. (2007). *Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu.* Ankara: ILO Yayınları.

Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği.* İstanbul: Varlık Yayınları.

TopgülL, S. (2013). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluğun Kadınlaşması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 279.

Tor, H. (2010). Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 32.

Tunçcan, N. (1999). Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu. İstanbul.

Turan, İ. (2016). Nicel Araştırmalar. N. Özgen içinde, *Beşeri Coğrfayada Araştırma yöntemleri ve Teknikleri.* Ankara: Pegem Akademi.

TÜİK. (2009). *Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-6.* TÜİK.

TÜİK. (2012). *Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları.* Ankara.

TÜİK. (2019). *Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları.* Ankara: TÜİK.

Türcan Özşuca, Ş., & Toksöz, G. (2003). *Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları No:591.

Türkdoğan, O. (1974). *Yoksulluk Kültürü Gecekonduların Toplumsal Yapısı.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayımevi.

TÜSİAD. (2000). *Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk- AB ile Karşılaştırma.* İstanbul: TÜSİAD.

Udry, C. (2003). Child Labor. *Economic Growth Center, Yale University*, Center Discusion Paper, No. 856.

UK-CPS. (2014). *Child Poverty Strategy 2014-17.* İngiltere: HM Government.

UNICEF. (2000). *Poverty Reduction Begins with Children.* New York: UNICEF.

UNICEF. (2001). *The State of the World's Children 2001.* New York: UNICEF.

UNICEF. (2007). *Çocuklar için İlerleme: Çocuklar İçin Uygun Bir Dünya İstatistiksel Raporu.*

UNICEF. (2018, 09 19). *UNICEF Türk Milli Komitesi*. 12 28, 2020 tarihinde UNICEFTURK: https://www.unicefturk.org/yazi/okulagitmeyen adresinden alındı

Urfanatik. (2013, Ekim 27). *Çocuk Elini Makineye Kaptırdı*. Mart 31, 2021 tarihinde www.Urfanatik.com: https://www.urfanatik.com/haber/3504201/cocuk-elini-makineye-kaptirdi adresinden alındı

Uzun, A. M. (2003). Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 156-157.

Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2009). Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek. *Çalışma ve Toplum*, 25-40.

Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2009). Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek. *Çalışma ve Toplum*, 25-40.

Wahba, J. (2000). Child Labor And Poverty Transmission: No Room For Dreams. *ERF Working Paper No.0108*.

White, J. (2015). *Para ile Akraba Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği.* (A. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.

World Bank, T. (1990). *World Development Report Poverty.* World Bank.

Yaman Öztürk, M. (2010). Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği:1980'lerden 2000'lere. S. Dedeoğlu, & M. Yaman Öztürk içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği* (s. 25-77). İsanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Yaman Öztürk, M., & Dedeoğlu, S. (2010). Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği. S. Dedeoğlu, & M. Yaman Öztürk içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği.* İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Yapıcı, Ş., & Yapıcı, M. (2014). Bir değer olarak çocukluk. *Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*.

Yıldız, H. (2010). Çalışma Üzerine Sosyolojik Perspektif. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 133.

Yılmaz, T. (2019). Jean Jacques Rousseau'nun "Emile" Adlı Eserinde Çocuk, Çocuk Eğitimi Ve İdeal Vatandaş. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Yurtsever, H. (2012). *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proleterya.* İstanbul: Yordam Kitap.

Zülfikar Şafak, B. (2010). Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Yöntemleri: Katılımcı Bir Yaklaşımla Sosyal Riski Azaltma Projesi'nin Başarı Değerlendirilmesi- Ankara İli Örneği. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı- Yüksek Lisans Tezi.